

Desmond Morris

I ČOVJEK JE ZIVOTINJA

I čovjek je životinja

Desmond Morris

UVOD

Ljudi su životinje. Katkad smo monstumi, ponekad divna stvorenja, ali uvijek životinje. O sebi volimo misliti kao o posrnulim anđelima, a ustvari smo uspravljeni majmuni.

Sve što činimo urođeno nam je i ima svoj genetsku osnovu, a sve naše aktivnosti veoma nalikuju aktivnostima ostalih životinjskih vrsta. Međutim, za razliku od njih, mi smo neke od tih aktivnosti razvili do neslućenih razmjera, a druge, opet, potpuno zatomili, uz vrlo štetne posljedice.

Kulturološke varijacije našeg biološkog gradiva često su toliko dramatične i tako upečatljive da u potpunosti zastiru i poništavaju ono što nam je kao ljudima svima zajedničko. To nas nerijetko dovodi do nesretnih i nepotrebnih sukoba i razaranja. Osim toga, ponašamo se kao da svaka naša pojedina zajednica predstavlja posebnu vrstu, te da se tako izdijeljeni i suprotstavljeni moramo boriti jedni protiv drugih do istrebljenja.

Mnoga dosadašnja istraživanja ljudskog ponašanja svoju su pažnju usmjeravala na naše lokalne običaje i tradicije i na njihove nebrojene i šarolike detalje. Takva su se istraživanja mahom bavila površinskim razlikama, a s druge su strane potpuno zanemarivala naše elementarne sličnosti. Zbog toga nam je u ovom trenutku potreban biološki portret naše vrste. Tako ćemo ponovo uspostaviti ravnotežu.

Usprkos zadivljujućim razlikama na koje nailazimo u pojedinim regijama i društvima, sva živa ljudska bića na kugli zemaljskoj dijele gotovo identično genetsko naslijeđe. Bez obzira na to čime pokrivamo glavu, osmijeh nam je svima isti; iako govorimo različitim jezicima, osnovna gramatika je u korijenu svima jednaka; bez obzira na sve moguće različite obrede vjenčanja, svi se jednako zaljubljujemo. Unatoč različitoj boji kože, razlikama u našim vjerskim uvjerenjima i društvenim normama, biološki smo zapanjujuće bliski jedni drugima.

Ukoliko sumnjate u ovu tvrdnju, razmislite o ovome: danas je poznato da se 98,4 posto ljudskog genetskog materijala podudara s genetskom slikom jednog čimpanze. Ako se, dakle, naši geni razlikuju za samo 1,6 procenata od gena jednog mutavog, pogrbljenog, dlakavog majmuna - na kog smo uvijek gledali prezrivo i s visine - kakva može biti razlika među nama, pripadnicima iste vrste?

Nedavna istraživanja na području molekularne biologije dokazala su da su gorila i orangutan manje srodni čimpanzi nego čovjek. Ne tako davno, između nas ljudi, s jedne, i velikih majmuna, s druge strane, pravila se velika razlika. Smatralo se daje taj jaz nepremostivo velik, pa su me zbog moje knjige, koju sam 1967. napisao i odvažno naslovio *The Naked Ape* ('Goli majmun'), aludirajući tako na čovjeka, žestoko napali sa svih strana, optužujući me ne samo za vrijeđanje ljudskog dostojanstva već i za izvrtnje principa evolucije.

Antropolozi su me napali govoreći da je upravo smiješno čovjeka nazivati majmunom i da takvom usporedbom uvelike falsificiram naše porodično stablo. Njima se više dopadala ideja po kojoj su naši preci tek u daljem srodstvu s ostalim primatima, od kojih se razdvajaju u veoma ranoj fazi razvoja. Ti isti kritičari su danas, četvrt stoljeća kasnije, neobično tihi. Sada je jasno da su čak i antropolozi bili zavedeni učenjem po kom je čovjek nešto potpuno različito od ostalih životinja, a ne sastavni dio prirode.

Činjenica je da je ljudski rod dužan životinjskom naslijeđu mnogo više nego što je to spreman priznati. No, umjesto da se stidimo naše životinjske naravi, mi bismo je trebali s dužnim poštovanjem izučiti. Shvatimo li je i prihvatimo, bit ćemo u stanju i da je iskoristimo. Pokušamo li je

zanimjati, potisnuti ili izvrnuti, dovest ćemo se u neugodnu situaciju: stvorit ćemo nepotrebne napetosti i u sebi i u društvu; napetosti koje lako mogu dovesti do eksplozije; napetosti koje nas, ukoliko ih budemo predugo zanemarivali, mogu čak i uništiti kao vrstu.

Kao zoolog, nastojim proučavanju ljudskog roda pristupiti što objektivnije. Na našu vrstu pokušavam gledati kao na još jedan od oblika života, a da pri tome nastojim zaboraviti na sve one predrasude koje se odnose na način našeg življenja. Moja se metoda zasniva na promatranju. Dakle, ja sam promatrač, ja ne izvodim eksperimente. Da bih došao do što jasnijih saznanja o obrascima ljudskih aktivnosti koristim se svojim izvježbanim okom iskusnog promatrača prirode. Odatle i naslov ove knjige: I čovjek je životinja.

Budem li imao uspjeha, odvest ću vas u samo središte ljudske arene. Bit ćemo nevidljivi svjedoci događaja koji će se pred nama odvijati kao da ih dotada nikada nismo vidjeli. Oni najobičniji i gotovo svakodnevni učinit će nam se izuzetnim i očaravajućim, a one zamršene i nejasne odjednom ćemo vidjeti kao potpuno razumljive i jasne.

1. GOVOR TIJELA

Zemlja je malen i prijatan planet nastao prije nekih četiri i po milijarde godina. Zadnjih šesto miliona godina Zemljina površina dovoljno se ohladila da bi se na njoj mogao razviti život u neobično velikom broju oblika. Tokom tih zadnjih šest stotina miliona godina evolucijom je nastalo preko milion životinjskih vrsta i skoro pola miliona biljnih vrsta. Svaka od tih vrsta nastoji naći svoje mjesto pod suncem.

Ipak, u posljednje vrijeme jedna je životinjska vrsta uspjela zavladata ostalim oblicima života i na taj način, izmijeniti izgled našeg planeta. Priča o nevjerojatnom uspjehu tog nekog primata bez prirodnog naoružanja - otrova, oštrih bodlji, ubojitih očnjaka ili kandži - zaista je upečatljiva. Samoproglašivši se neskromno Homo sapiensom - mudrim čovjekom - taj čudnovati mali majmun napustio je svoj dotadašnji način života i, osovivši se na zadnje noge, počeo govoriti. Opremljen malo većim mozgom, taj se znatiželjni i nasilni stvor, što bez prestanka nešto melje, zaputio našim globusom gazeći sve pred sobom. Ostatak priče bukvalno spada u historiju.

Danas na svijetu živi preko pet milijardi ljudi koji marljivo preuređuju odnose na našem planetu. Svaka dvadeset i četiri sata na svijet dođe četvrt miliona novih ljudskih bića. Želimo li opstati, moramo nastojati shvatiti upravo tu, ljudsku vrstu. Što je to što pokreće tu čudesnu životinju? U čemu je tajna njenog fantastičnog, dosad nezabilježenog uspjeha?

U svojoj bogatoj karijeri zoologa, prije nego što sam se počeo baviti ljudskim bićima, proučavao sam ponašanje mnogih različitih vrsta riba, ptica i sisavaca. Kako s njima nisam mogao razgovarati, svoja sam saznanja crpio isključivo iz promatranja njihovih aktivnosti. Zaključio sam da bih se istom metodom trebao poslužiti i pri proučavanju ljudskog ponašanja. Dakle, umjesto da slušam što ljudi pričaju, gledat ću što rade; pratit ću ih u njihovom prirodnom okruženju. Ponašat ću se kao da promatram ptice. Dakle, bit ću promatrač ljudi.

Ovakav se pristup znatno razlikuje od dugih verbalnih psihoterapijskih seansi, ili socioloških studija i upitnika, psiholoških laboratorijskih eksperimenata ili antropoloških istraživanja plemenskih zajednica. Moj je način istraživanja uključivao putovanja u preko šezdeset zemalja i prisustvovanje svim mogućim događajima u koje su uključeni ljudi, od pobuna do kraljevskih vrtinih zabava, od borbi sumo boraca do opernih predstava, od karnevala do sahrana, od političkih skupova do sajma kamila, od pop koncerata do finala kupa. Ali, prije svega, moja je metoda zahtijevala promatranje ljudi u njihovim običnim, svakodnevnim aktivnostima i sredinama, na ulicama i u trgovinama, parkovima i kancelarijama, u vrtovima i dvorištima, ali i u prirodi.

Cilj mi je bio da, bez uplitanja u njihove živote, ustanovim kako se ljudi stvarno ponašaju te da steknem što ispravniji uvid u njihove postupke. Onoga časa kada antropolog počne s ispitivanjem pripadnika nekog plemena, on neminovno počinje uticati na njihovo ponašanje. Često se dešava da ispitanici antropologu kazuju ono što smatraju da bi ovaj želio čuti, a ne ono što se stvarno odnosi na njihovo pleme. Slično se događa i u psihološkom laboratoriju: čim ispitanik uđe u takav laboratorij on zauzima 'obrambeni stav', a ponašanje mu postaje usiljeno i puno obzira. Ljudi se ponašaju spontano i prirodno samo u svom uobičajenom okruženju.

Moj prvi zadatak je bio izrada takozvanog 'etograma' ljudskih akcija. Etogram je, ustvari, lista svih karakterističnih pokreta i poza svojstvenih članovima određene vrste. Kad se radi o ribama ili pticama ta je lista podugačka. A kad se radi o ljudima ona je beskrajna. Trebalo mi je nekoliko godina da sredim albume i albume fotografija na kojima su uhvaćeni svi mogući čovjekovi pokreti, gestikulacije, izrazi lica, položaji tijela, kretnje udova i načini kretanja. Složio sam ih i klasificirao tako da se lako mogu uočiti sve one lokalne varijacije tipične za pojedine regije svijeta.

Ubrzo sam ustanovio da postoje različiti tipovi i kategorije ljudskih kretnji, ali sam se nemalo

iznenadio kad sam shvatio da su ljudi mnogo predvidljiviji no što sam to ikada mogao i pomisliti. To saznanje me pomalo uznemirilo, jer sam, kao i sve odrasle jedinke naše vrste, volio misliti da sam nepredvidiv, jer nepredvidivost podrazumijeva osobnu slobodu. A to je nešto što većina ljudi današnjice smatra neobično važnim. Međutim, kad vam pomnija promatranja pokažu da ste više nego predvidivi, onda vam je jasno da je to ugrađeno u naše nasljeđe. Priznat ćete da vam se ta ideja nimalo ne sviđa.

Našim govorom tijela dokazujemo, dakle, da smo svi odreda stvorovi što robuju određenim navikama. Ukoliko nismo pijani, ili pod utjecajem droga ili pak privremeno neuračunljivi, onda ćemo vidjeti da je naše ponašanje ograničeno na određeni broj kretnji tijela koje su toliko tipične za svakoga od nas koliko i naši otisci prstiju. Bilo da se smijemo, prijetimo šakom, brišemo nos ili obuvamo cipele, naše će kretnje uvijek biti gotovo iste svaki put kad vršimo bilo koju od tih radnji. Veliki glumci imaju velikih poteškoća kad, na primjer, pripremajući ulogu moraju savladati govor tijela koji je potpuno tuđ njihovom vlastitom govoru tijela. Mnogi od nas to nikada nisu ni probali, a i da jesmo ti bi pokušaji bili uzaludni. Naš jezik tijela, za svakog od nas posebno, predstavlja neku vrstu autograma.

Dakle, da vidimo koji su to elementi koji tvore vidljivi govor naših tijela. Najneobičniji vid našeg, a i životinjskog, izražavanja govorom tijela toliko je uobičajen da ga uzimamo zdravo za gotovo. To je, naravno, hodanje. Za razliku od svih ostalih sisavaca, mi se po cijele dane krećemo osovljeni na stražnje noge. Ima još nekih vrsta koje mogu, s vremena na vrijeme, skakutati na stražnjim nogama, ili, poput medvjeda ili gibona, povremeno teturati uspravljeni na zadnje noge, ali mi smo ipak jedini sisavci koji se stalno kreću na dvije noge.

Začudo, mnogi se stručnjaci i dan danas pitaju zašto smo se u danom trenutku evolucije postavili u taj čudan, vertikalni položaj. Odgovor bismo mogli naći promatrajući našeg najbližeg živućeg rođaka čimpanzu. Naime, kad se čimpanza nađe u situaciji da mora ponijeti neki isuviše težak teret on se uspravlja u nespretni vertikalni položaj. Dakle, kad su se naši davni preci odlučili na lovački način života, zacijelo su se susreli s nerješivim problemom nošenja plijena do kuće. Hodajući na sve četiri, taj zadatak je bilo nemoguće izvršiti, pa je žrtva, bar u to doba razvoja, vjerojatno bila pojedena na licu mjesta. Međutim, kad je plijenom trebalo nahraniti i ostale članove grupe, koji su čekali u toplini i sigurnosti doma, onda je nošenje hrane kući predstavljalo veoma težak posao.

Isti se problem javljao i kad su žene sakupljale plodove i kad se posao mogao znatno olakšati jednostavnim izumom - primitivnom košarom ili torbom.

Jedna druga teorija tvrdi da se čovjek uspravio zato da bolje i dalje vidi preko visoke trave nepreglednih savana. To mu je davalo veliku prednost u odnosu na moguću plijen ili eventualnog progonitelja. A možda se radilo tek o znatiželji. Danas često možemo vidjeti majmune, koji se kreću i žive u velikim travnatim ravninama Afrike, kako se uspravljaju na stražnje noge, naročito kad ih nešto uznemiri ili zaintrigira. No, oni se pri kretanju uvijek služe sa sve četiri noge. Oni, prema tome, mogu poslužiti kao dokaz ovoj drugoj teoriji samo u onom njenom dijelu koji se odnosi na sam čin uspravljanja, ali hodanje na dvije noge nešto je sasvim drugo.

Najnovije objašnjenje našeg jedinstvenog uspravnog položaja bazira se na testovima vršenim na modelima četveronožnog, odnosno dvonožnog čovjekolikog majmuna. Ta su ispitivanja dokazala da je naš četveronožni predak bio daleko izloženiji jarkom suncu, pa tako i pregrijavanju. Kompjuterski su proračuni pokazali da je uspravljeni čovjekoliki majmun za cijelih šezdeset posto smanjio izloženost svoje površine žestokom afričkom suncu. Gusta dlaka koja se spuštala s glave na ramena našeg uspravljenog pretka štitila je upravo one najizloženije dijelove. Pored toga, uspravivši se, on je svoje tijelo izložio blagotvornom djelovanju povjetarca i ujedno ga udaljio od zemlje koja je isijavala nenasnosnu toplinu. Dakle, rezultati su bili kolosalni: s jedne strane smo riješili problem hlađenja tijela, a s druge smo stekli ogromnu prednost pred svim neprijateljima i suparnicima. Kako su svi naši neprijatelji bili četveronožci, oni su, da bi izbjegli tjelesno pregrijavanje, morali svoje radno vrijeme ograničiti na predvečerje, noć ili zoru, a mi smo mogli loviti i u po bijela dana, i po najžešćoj žegi.

Bez obzira na to koja je od ovih teorija točna, ostaje činjenica da se s našim uspravljanjem na zadnje noge mnogo toga izmijenilo. Ukazali smo se jedni drugima u potpuno novom svjetlu. Ono što je nekad bilo diskretno sakriveno sada se ukazalo u punom sjaju. Gledali smo jedni drugima u potpuno izložene genitalije. Tada smo shvatili da ćemo teško vršiti defekaciju a da se ne ukaljamo i da nam je jedan od primarnih zadataka da osmislimo neku vrstu drevnog toalet papira.

Naše prednje noge, koje su sada postale okretno ruke, imale su toliko toga da urade. Sada smo mogli izrađivati alatke, graditi nastambe i mijenjati okolinu na bezbroj novih načina. U proteklih milion godina napredovali smo od kremene sjekire do kozmičkih raketa, a sve to zahvaljujući jednostavnom činu uspravljanja na zadnje noge! Naše prednje noge postale su nevjerojatno sredstvo

izražavanja. Kad se druge životinje uzbude onda one eventualno prednjim nogama stružu po zemlji ili jednostavno ljutito topću, i to je sve. A mi smo, po grubim procjenama, u stanju načiniti bar tri hiljade različitih kretnji služeći se samo rukama i prstima. U te tri hiljade pokreta nisu uračunati pokreti kojima se služe gluhojemi.

Svi se mi u našem svakodnevnom životu služimo rukama kao sredstvom komuniciranja, signaliziranja. Mnogih signala koje emitiramo mlateći rukama dok hodamo i govorimo nismo ni svjesni. Oni nam služe da potkrijepe naš govor, ali i da izraze na raspoloženje. Svaka nijansa pojedinog pokreta pomaže nam da utvrdimo u kakvom se emotivnom stanju naš sugovornik nalazi.

Za proučavanje ovih pokreta najbolje će na poslužiti kakav politički skup. Svaki govornik unaprijed priprema svoj govor, a taj se obično sastoji od skupa ispraznih fraza sračunatih na pridobivanje masa. Međutim, tokom govora govornik obilato koristi i svoje ruke. Najčešće on i nije svjestan svojih pokreta. Jedino što zna jest da se svojim gestama služi kako bi pojača utisak svojih riječi na publiku. Zanimljivo li govornikove riječi i usredotočimo li se isključivo na pokrete uočiti ćemo da govornik koristi jedanaest važnijih signala; kada želi naglasiti neku važnu tvrdnju onda steže svoju šaku baš kao da njome namjerava odalimiti nevidljivog suparnika; kada želi odbaciti neki prijedlog na kom inzistiraju protivnici, on će se ravnim dlanom poslužiti kao sjekirom, te će odlučnim zamahom rukom oštro presjeći zrak odbacujući tako i samu pomisao na prijedlog protivnika; oni koji žele biti odlučni ali ne žestoki, tek će neznatno stegnuti šaku, pri čemu palac neće nalijegati na zglobove skupljenih prsta već će lagano dodirivati povijeni kažiprst. Tako složenom šakom oni će mahati zrakom potvrđujući svaki od svojih iskaza i tačaka u govoru. Gledajući sa strane to izgleda kao da govornik svojim sljedbenicima uručuje sudbeni nalog ili neki drugi važan komad papira. Ovakve se kretnje svojstvene opreznim političarima koji unatoč svom oprezu ipak inzistiraju na svom viđenju problema kad političar poželi biti konkretniji, onda se neće služiti ovakvim demonstracijama moći već će posegnuti za delikatnijim načinom ekspresije - poslužiti će se prstima. Kad se govor približi poanti onda govornik spaja palac i kažiprst, pa to sa strane izgleda kao da govornik između palca i kažiprsta drži nešto veoma slično i vrlo dragocjeno; kad raspoloženje govornika preraste u fazu dominacije onda se njegov dlan okreće nadolje i on sa nekoliko laganih pokreta tako okrenutog dlana ustvari smiruje i kontrolira svoju publiku pretvarajući je tako u poslušnu dječicu; ukoliko nije posve siguran u sebe govornik će dlan okrenuti prema gore, moleći tako od svoje publike podršku i pomoć. Ovu univerzalnu gestu možete vidjeti u čimpanze koji od svojih drugova moli da i njemu udijele malo hrane. Jedna od varijacija ovog položaja je onaj kad se prsti lagano poviju prema unutra pa izgleda kao da govornik u rukama drži veliku nevidljivu loptu. To je najčešće nesvjesna gesta nijekanja koja pokazuje da nas njen autor želi uvjeriti u nešto, bilo u svoju nevinost bilo u neku od drugih opsjena; ukoliko govornik poželi od svoje publike da usvoji i prigrlji njegove ideje, njegove će geste ići u tom smjeru - on će ispružiti obje svoje ruke prema publici. Dlanovi će biti okrenuti jedan prema drugom i sve će ukazivati na to da govornik želi zagrliti cijeli auditorij. To je omiljena gesta velikih komunikatora koji veoma dobro znaju koliko je važno stvaranje osjećaja intimnosti između publike i onih na podiju. Varijacija ove geste je grljenje imaginarnog sugovornika pri čemu su ruke potpuno zatvorene u zagrljaj, a dlanovi okrenuti prema govorniku koji grli. U tom simboličnom grljenju govornik grli zrak ispred sebe baš kao da želi zagrliti i na svoje grudi pritisnuti svakog pojedinca iz mase; agresivniji političari obožavaju dvije geste u kojima glavnu ulogu igra kažiprst; u prvoj oni se kažiprstom služe kao mačem kojim kao da žele izbosti svoju publiku i tako je pokoriti, a u drugoj kažiprstom prijeteci mašu gore dolje kao nekom batinom kojom žele 'pomilovati' svakog od svojih obožavatelja. Ta je gesta omiljena mnogim dominantnim ličnostima koje kao da ne mare što bi ona kod publike mogla biti shvaćena i kao pokroviteljska manira učitelja koji želi đake dovesti u red.

Naravno, postoje i brojne druge gestikulacije, ali ovih jedanaest svakako spada među najomiljenije. Kako su i govornik i publika uglavnom usredotočeni na izgovorenu riječ, ove geste nisu namjerne, a nije namjerno ni njihovo čitanje. One čine podtekst koji u sebi nosi komunikacijski sistem raspoloženja iz kog prisutna publika može saznati mnogo više nego što bi itko mogao i pomisliti. Geste će nam reći da li se govorniku može vjerovati i da li stvarno misli to što govori. Ako je govornikova verbalna poruka lažna ili pretjerana, njegove će ga geste odati; one jednostavno neće 'odgovarati' njegovim riječima što će u publici izazvati osjećaj nelagode za čije porijeklo neće ni znati. Međutim, ukoliko se riječi i geste budu 'slagale', onda će i reakcija publike biti pozitivna.

Sve ove gestikulacije u stanju smo izvoditi samo zahvaljujući našem uspravljenom položaju koji je naše prednje noge oslobodio obaveze vuče. Ova promjena položaja nam je omogućila i da puno jednostavnije i preciznije svojim pratiocima pokazujemo smjer djelovanja. Na prvi pogled to izgleda prilično beznačajno, ali nekad je ta sposobnost imala veliki značaj, pogotovo za vrijeme lova. Kad love, vukovi smjer u kom se nalazi plijen pokazuju čitavim svojim tijelom. Pogledajte samo kako to rade lovački psi pornteri, koji se ukoče i cijelim svojim tijelom lovcu govore u kom pravcu treba

krenuti za lovinom.

Za nas ljude, takav način usmjeravanja bio bi prilično neefikasan. Neki domoroci, pripadnici suvremenih plemenskih zajednica u te se svrhe služe ukočenim kažiprstom, pri čemu je vertikalni ugao kažiprsta veoma važan. Naime, ako je prst lagano podignut, znači daje udaljenost do određenog objekta relativno mala. To izgleda kao da prst imitira strelicu ili koplje: što je meta udaljenija to je vertikalnija putanja odapete strijele ili izbačenog koplja.

Da bismo pronašli današnje najživopisnije ljude-pointere morali smo putovati u zemlje Mediterana. Tamo je policajac-saobraćajac preživio najezdu semafora, a na njegovim gestikulacijama, kojima se služi u obavljanju svog važnog posla, pozavidio bi mu svaki dirigent filharmonijskog orkestra; njegove ruke izvode nemoguće bravure, čas mašu, čas lamaću, čas imitiraju rast cvijeta; prsti se zabadaju u nevidljive neprijatelje, a brada, ustvari cijelo tijelo treperi ukrućeno i ponosno plešući na svom policijskom podiju. To je, na žalost, umjetnost koja umire, umjetnost koju će otpuhati moderna tehnologija.

I dok rukama gestikuliramo, naše lice pravi čudesne grimase. Anatomski gledano, naše je lice najizražajnije u cijelom životinjskom carstvu. Na drugom kraju te lepeze izražajnosti nalaze se takvi stvorovi kao što je krokodil, koji raspolaže sa četiri facijalna izražaja: otvorena usta i oči, zatvorena usta i oči, otvorena usta i zatvorene oči i zatvorena usta i otvorene oči. Teško da će ga s takvim izražajnim mogućnostima ikad itko angažirati za karakternog glumca. Kod krokodila je problem u tome što je njegova čitava facijalna regija obložena čvrstim i nesavitljivim oklopom. Krenemo li tom facijalnom skalom kroz životinjsko carstvo prema tipičnom majmunu, uočiti ćemo da facijalni dijelovi po staju sve fleksibilniji. Koža koja pokriva majmunovu glavu pokreće se, pa se njenim stezanjem ili opuštanjem čeonu regija može podići ili spustiti. Kod onih vrsta koje su obdarene i obojenim dijelovima glave moguće je i signaliziranje kao kod ranije spomenutog semafora. Majmun se, na primjer, može mrštiti ili netremice zuriti. Pored toga, u stanju je micati svojom frizurom, koja može biti čas zalizana, a čas izgledati kao ona u punkera, sva nakostriješena. Sa svojim mišićavim usnicama majmun može izvoditi svakojake bravure: može ih napućiti, potpuno povući prema zubima ili tako posvrnuti da poprime prijeteći izgled. Jednako pokretljiv im je i jezik kojim mogu micati i gore-dolje i lijevo-desno, mogu ga savijati, smotati u trubicu, preklapati i njime mahati. Dakle, riječ je o vrlo izražajnom i licu koje je u stanju prenijeti cijeli riz emotivnih poruka. Postoje neznatne razlike od vrste do vrste, ali u osnovi svi majmuni se služe istim jezikom lica.

Najprimitivniji izraz majmunskega lica odnosi se na agresiju, a kreće se u rasponu od krajnje agresivnosti do najvećeg straha. U pravilu se može kazati da se koža na glavi majmuna pomiče unaprijed proporcionalno njegovoj agresivnosti, i obratno, što se više boji to se koža na njegovoj glavi povlači više unazad. Slikovito rečeno, u skladu sa stanjem njegova duha, njegova koža na glavi kao da napada, odnosno kao da nastoji i sama pobjeći od straha. Tako će agresivni majmun navući kožu svoje glave na obrve i prijeteći zuriti u objekt svoje agresije, dok će prestrašeni majmun svoje obrve maksimalno podići i tako postići poznati efekt koji zovemo 'u strahu su velike oči'. Posljedica mrštenja i agresije bit će kostriješenje kose, pa će takav agresivac izgledati veći, a onaj prestrašeni će svoju kosu poleći unazad pa će se činiti manjim nego što jest. Ista se stvar dešava i oko ustiju: agresivni majmun će isturiti svoje usne, a onaj prestrašeni će ih povući u grimasu 'kiselog osmijeha'; agresivni će lagano razjapiti čeljusti, spreman da ugrize, pa će zato izložiti i svoje prednje zube. Prestrašeni majmun će pokazati cijelo zubalo.

Mi se u sličnim situacijama ponašamo isto kao i rođaci nam majmuni; spuštamo i mrštimo obrve kad smo ljuti, a podižemo ih u velikom luku kad nas obuzme panika i strah. Iako nismo u stanju tako dramatično mijenjati oblik frizure, u ekstremnim stanjima agresije ili straha i kod nas dolazi do laganog pomicanja skalpa. Naši odrasli mušjaci taj nedostatak nadomještaju dramatičnim izbacivanjem brade prema protivniku. Isto nam se dešava i sa ustima. Kad smo agresivni, otvor naših ustiju se smanjuje i pri tom suparniku prijeteći pokazujemo naše sjekutiće i očnjake. Naprotiv, kad smo prestravljeni, uglovi naših usana povlače se skroz unazad, otkrivajući naše kutnjake u grimasi bijednog i paničnog straha.

Dakle očigledne su naše tijesne porodične veze s primatima. Ali, mi ih znatno nadmašujemo u varijacijama i detaljima izražaja. Mi posjedujemo čitavu zbirku jedinstvenih i samo ljudima svojstvenih facijalnih poruka - od podizanja samo jedne obrve i naprćenog nosa do namigivanja i osmijeha.

Smješkanje je vjerojatno naš najznačajniji izraz lica. Onim osnovnim majmunskega izrazima usana mi smo dodali svoje varijacije. Podizanjem uglova usana emitiramo poruku zadovoljstva i sreće; njihovim spuštanjem izražavamo naša tužna raspoloženja. Smiješkom izražavamo našu miroljubivost. Ma koliko se to činilo bizarnim, razvijanje ovog izraza bilo je za čovjeka veoma važno. Da bismo preživjeli kao izraziti lovci, u ona stara drevna vremena, morali smo biti spremni na suradnju. U tu svrhu morali smo raspolagati brzim i jasnim sredstvom prenošenja naših prijateljskih

osjećanja. Osmijeh je bio savršeno rješenje. I ostali primati imaju miroljubive poruke, poput cmoktanja i cvokotanja, ali one su često nerazumljive i nisu vidljive na daljinu. Široki ljudski osmijeh može se vidjeti izdaleka, a na licu se pojavi u djeliću sekunde. Na licu ga možemo zadržati veoma dugo, a njegove brojne varijacije u stanju su izraziti sve najsitnije nijanse naše ljubavi ili prijateljstva.

Smiješak i smješkavanje su neobično važni u našem djetinjstvu. Naša mladunčad, koja se ne mogu grčevito držati za majčino krzno, morala su razviti neki drugi način na koji će zadržati majčinu naklonost i pažnju. Osmijeh se u ljudi javlja veoma rano, već u prvom mjesecu života. Osmijeh bebe oduševljava majku i ona prirodno želi biti u blizini svoje bebe, želi je grliti i privijati uza se. Mnoge majke vjeruju da bebe imitiraju njihov osmijeh, ali tome nije tako. Smješkavanje je urođena reakcija i beba će se smješkati bez obzira na to da li to njena majka čini ili ne. To znamo po bebama koje su rođene slijepo i koje se automatski počinju smješkati čim dođu u četvrtu sedmicu života. Osmijeh je isuviše važno čovjekovo svojstvo da bi bilo prepušteno slučaju.

Smješkavanje nije i jedini izraz lica koji vuče korijenje iz ranog djetinjstva. Jedna od najvitalnijih aktivnosti male bebe je sisanje majčine dojke. Dok sisa, beba nježno pući usne. U toj grimasi nema napetosti ili ljutnje. Usne su meke, a zubi, kad i narastu, ne ozljeđuju majku. Ovaj nas izraz lica prati kroz život i kad odrastemo on postaje poljubac. Za razliku od osmijeha, meko napućene usne nisu samo naša specijalnost. To je nešto što dijelimo s ostalim primatima. Promatrate li mlade čimpanze što čeznu za nježnostima uočite ćete kako se njihove usne divno napuče, a kad se međusobno pozdravljaju često svojim napućenim usnama na čudesno ljudski način dodiruju ruku ili tijelo onoga drugoga. Sretnete li ikada kojeg čimpanzu, pristupite mu nježno s lagano ispruženom rukom te mu ponudite nadlanicu na poljubac. Ukoliko je miroljubiv dobit ćete nezaboravan rukoljub. Naravno da vas to podsjeća na dobar stari običaj koji se stoljećima njegovao u uglađenim društvima, a koji i danas srećemo u nekim kulturama, posebno ako je u cijelu priču umiješan jedan od uglednijih primata ili primasa kog zovu - papa.

Kad bebu položite majci na grudi ona će prije sisanja uraditi još nešto, potražiti će bradavicu. Većina majki položiti će bebu na grudi tako da djetetove usne budu u blizini bradavice. I prije nego što se beba uhvati sisanja ona će par puta zakimati gore-dolje svojom glavicom, kao da traži bradavicu. Međutim, pravo značenje tog pokreta moglo bi, kad se prevede, glasiti: 'Da, gladan sam i hoću jesti'. I kimanje glavom je jedan od veoma važnih pokreta koji nas prati kroz cijeli život. Eto, otuda potiče običaj da ljudi širom svijeta kimaju glavom gore-dolje kad žele reći - DA.

Kad se zasiti, beba se odmiče od dojke na jedan od dva načina: glavu zabaci na stranu ili prema gore. I ta se gesta zadržala kod odraslih ljudi koji odmahivanjem ili kimanjem glave lijevo-desno ustvari kažu - NE. Tako je u gotovo cijelom svijetu osim u Grčkoj. U Grčkoj ljudi za NE koriste onu drugu gestu koju beba koristi kad se odvaja od sise - zabacuju glavu prema gore. Ista gesta se koristi i u južnoj Italiji. Točno do one linije do koje su grčke kolonije sezale prije nekih dvije i po hiljade godina, do linije između Rima i Napulja. Ta se linija proteže preko gorja Massico i upravo odatle pa dalje na sjever ljudi se koriste onim uobičajenim odmahivanjem glavom kada žele reći NE. Ta se granica poštuje i dandanas, pa pokazuje da jezik tijela može biti veoma konzervativan.

Neke su ljudske kretnje tako stare da im je veoma teško utvrditi porijeklo. U Britaniji je najgora uvreda ako, nekome pokažete šaku s ispruženim kažiprstom i srednjakom u obliku slova V, pri čemu dlan držite okrenut prema sebi. Svima nam je dobro poznata ta gesta, ali malo nas je koji znamo zašto bi ona za Britance trebala biti toliko uvredljiva. Porijeklo te geste je zaboravljeno. Izvan Britanije malo tko zna o čemu se radi i ta se gesta često miješa sa sličnim znakom koji označava pobjedu (V - od engl. victory). Međutim, za Britance razlika je velika: kad ističete V kao pozdrav pobjedi onda je dlan okrenut prema van, kad isto slovo ističete s dlanom okrenutim prema sebi, onda se radi o teškoj uvredi. U ostalim zemljama ta razlika nije bitna, a V od kažiprsta i srednjaka je uvijek i samo pozdrav pobjedi, bez obzira na koju stranu gleda dlan.

Kad smo Britance pitali što je uvredljivo u uvredljivom V dobili smo deset različitih veoma maštovitih objašnjenja. Bilo je i ovakvih tumačenja: radi se o 'dvostrukom penisu', 'raširenim ženskim nogama', 'otvorenim ženskim genitalijama' i 'ženskom trokutu'. Naravno, sve su to bila puka nagađanja. Ako ćemo vjerovati historičarima koji su se bavili ovim predmetom, onda se radi o gesti koja potiče iz događaja koji se zbio davne 1415. godine. Naime, neposredno pred bitku kod Agincourta, Francuzi su gadno zaprijetili engleskim streličarima koji su im zagorčavali život. Nakon pobjede u toj bici Francuzi su objavili da će proslavu uveličati odsijecanjem dvaju ključnih prstiju poraženih engleskih streličara - kažiprsta i srednjaka kojima se napinje luk kako više nikada ne bi mogli odapeti nijednu strelicu prema francuskim položajima. Henrik V. je bio dovoljno lukav da svoje streličare prije same bitke upozori na ovu francusku prijetnju ne bi li ih tako motivirao da se žešće bore protiv omraženog neprijatelja. Istog dana, nakon značajne engleske pobjede, engleski su strijelci zadirkivali zarobljene Francuze pokazujući im svoje još uvijek zdrave i čitave prste, kažiprst i srednjak u obliku slova V, pri čemu su dlan očito okretali prema sebi a isturene prste gurali

Francuzima pod nos. Tvrdi se da je upravo to historijat te geste i pravo je čudo kako se očuvala kroz sva ta stoljeća kad su svi zaboravili njeno izvorno značenje. Možda dio razloga leži u činjenici da se zbog uzdignutih prstiju zadržala kao falični simbol uvredljiva značenja.

Ima jedna srodna gesta koja svoje korijenje ima u starom Rimu, a porijeklo joj je uistinu falično. Radi se o prstu srednjaku koji prkosno strči visoko uzdignut iz stisnute šake. U ona stara vremena ta je kretnja bila toliko raširena da je bila poznata i pod imenom 'opsceni prst' ili 'zloglasni prst'. Ova je gesta stara preko dvije hiljade godina i možda je upravo ona zaslužna za falično tumačenje engleskog uvredljivog znaka V.

U Grčkoj je najveća uvreda jedan potpuno drugačiji drevni znak koji se zove 'moutza'. Moutza je pokret rukom bizantskog porijekla. Kad nekog žele uvrijediti Grci mu prema licu naglim pokretom isture otvorenu šaku sa široko raširenim prstima. Ostatku svijeta ta gesta izgleda kao jednostavna poruka koja bi mogla značiti 'Nazad!', ali u Grčkoj je to strašna uvreda. Njene korijene možemo potražiti u onim davnim danima kad su robove izlagali na trgovima i ulicama, a prolaznici bi se na njih bacali blatom, najčešće u lice. Dakle, 'moutza' poručuje: 'Bacam se blatom na tebe'. Naravno da današnji Grci uglavnom ne znaju za prvotno značenje 'moutze', pa su joj dali svoje vlastito i modernije, opsceno značenje. Seksualna interpretacija ove kretnje kaže da se sa pet ispruženih prstiju primaocu uvrede daje na znanje da će ženske članove njegove porodice sustići pet najgorih seksualnih kazni.

Izgleda da jednom u neku kulturu ukorijenjena gesta postaje neobično žilava. Ako je potrebno nešto i izmisliti da bi se održala u narodu ljudi će to vrlo rado učiniti. Dodavanjem novih značenja gesta ostaje uvijek svježija i nova. Tako danas u Grčkoj možete na svakom mjestu kupiti drevnu bizantsku 'moutzu' u obliku plastične naljepnice za automobile. Kad je nalijepite na zadnje staklo svog limenog ljubimca vi ustvari šaljete jasnu i uvredljivu poruku svim vozačima koji vas prate na nepropisnoj udaljenosti.

Još starija od 'moutze' je takozvana 'figa'(ili smokva). Figa načinimo tako da palac proturimo između stisnutog kažiprsta i srednjaka tako da mu se vidi samo vrh jagodice. Taj znak je simbolizirao ženski spolni organ a služio je kao zaštitna gesta koja štiti od zle sreće. Danas nam se može učiniti čudno da je netko tako izrazito seksualan znak mogao koristiti kao zaštitu od uroka i nesreće, ali u ono davno vrijeme takva su praznovjerja bila uobičajena pojava. Davno vrijeme je drevna Grčka u kojoj su žene, u određenim situacijama, izlagale svoje genitalije kako bi odagnale zle duhove. Taj se zanimljivi ritual može vidjeti i na reljefima iznad portala kršćanskih crkvi. U osnovi ove geste leži vjerovanje da se zli dusi mogu zavarati ako im se pokažu ženski spolni organi, te da će u tom slučaju djelovanje njihovih urokljivih čina nestati. Pokazivanje 'fige' (tal. mano fica, gdje smokva u slengu označava ženski spolni organ) simbolična je verzija drevnog, religioznog akta ekshibicionizma. U doba starog Rima bilo je uobičajeno nošenje male amajlije u obliku šake koja pokazuje 'figu', a osoba koja je posjedovala takvu amajliju bila je trajno zaštićena od zlih duhova i svih njihovih uroka.

Danas većina ljudi ovu gestu koristi kao jednu od uobičajenih opscenih i uvredljivih kretnji, pri čemu je potpuno zaboravljeno njeno izvorno, zaštitno značenje. Međutim, u jednoj evropskoj zemlji njeno originalno značenje sačuvano je do današnjih dana. Radi se o Portugalu, ali i o nekim izvaneuropskim zemljama koje su bile u čvrstim kolonijalnim vezama sa Portugalom, kao što je Brazil. Dakle, u Portugalu znak 'fige' i danas ima svoje prvotno zaštitno značenje bez ikakvih opscenih primisli i naznaka.

Kad sam jednom zgodom, iz čisto naučnih pobuda, posjetio jednu kuću gejši u Kyotu zapanjilo me otkriće da gejše koriste znak 'fige' kao sredstvo za zaštitu od uroka. Činilo mi se nepojmljivim da takav jedan specifičan znak potpuno neovisno nastane na dva tako udaljena mjesta i da pri tom ima istu funkciju i značenje. Međutim, kad su me obazrivo podsjetili da su upravo Portugalci bili ti koji su dospjeli do japanskih obala davne 1540. godine, sinulo mi je da su ti pioniri vjerojatno uz robu razmjenjivali i geste i znakove. To naročito ne bi trebalo iznenađivati kad shvatimo kolike su bile jezične barijere. Jezik tijela mora da je tada bio na visokoj cijeni. Slučaj 'fige' još je jedan dokaz da je jedna stara gesta uspjela nadživjeti stoljeća i pri tome sačuvati svoj izvorni oblik i svoje originalno značenje.

Ponekad, protokom vremena, dolazi do neznatnih modifikacija, koje onda zamagljuje prvotno značenje određene geste. Na Havajima sam uočio jedan poseban oblik lokalnog pozdrava pri kom se na podignutoj desnoj ruci ističu palac i mali prst dok su ostala tri prsta stisnuta uz dlan. Tako oblikovanom šakom Havajčani mašu u znak dobrodošlice, a značenje te geste je jednako tradicionalnom pozdravu 'Aloha!'.
Za svog boravka na Havajima pitao sam domaćine odakle potiče ta gesta, ali nisam uspio dobiti nikakav konkretan odgovor, osim da se radi o tradicionalnom pozdravu dobrodošlice. Već sama činjenica da se takva gesta nigdje drugdje ne koristi kao pozdrav natjerala me da istražim njene korijene. Ono što sam otkrio bilo je zaista neočekivano. Ispalo je da se radi o ponešto

modificiranoj kretnji koja svoje korijene vuče iz Španjolske. Naime, nekad su na Havaje često dolazili španjolski mornari ili doseljenici iz španjolskih kolonija u Centralnoj i Južnoj Americi i izgleda da su upravo oni zaslužni za ovu gestu. Želeći pokazati svoje dobre namjere oni su tom gestom pozivali domoroce da zajedno popiju po piće iz njihovih, u ono vrijeme uobičajenih, čaturica od kože. Dok su pili čaturice bi držali odmaknute od usta tako da je piće u mlazu upadalo u ždrijelo. Turistima se i danas u Španjolskoj nudi da piju na taj starinski način, možda i zato da bi im takav način ispijanja skrenuo pažnju s kvalitete vina koje im se nudi. U današnjoj Španjolskoj i u mnogim zemljama Južne Amerike prijatelji će vas pozvati na piće gestom koja podsjeća na držanje kožnate čaturice, pri čemu su palac i mali prst podignuti, a palac je uperen prema ustima. I upravo to je gesta kojom su ti rani španjolski doseljenici pozivali svoje domaćine na prijateljsko piće. Havajčani su shvatili njeno prijateljsko značenje i počeli su je oponašati. Ali kako su oni stavili naglasak na pozdrav i dobrodošlicu, a poziv na piće je pao u drugi plan, tako je i položaj prstiju i smjer kretanja ruke promijenio pravac. Umjesto da palac okrenu ka usnama oni jednostavno podižu ruku na pozdrav. Tako španjolski poziv na gutljaj pića postaje veselo mahanje. S vremenom je stara gesta zaboravljena, a suvremeni Havajčani ne znaju da je njihov vedri pozdrav dobrodošlice ustvari nekoliko stotina godina star španjolski poziv na piće. I ovaj je slučaj još jedan dokaz koliko je govor tijela konzervativan. On ujedno ilustrira kakve sve komunikacijske probleme mogu izazvati pojedine geste. Neke geste mogu poprimiti čisto lokalno značenje koje je nerazumljivo u drugim dijelovima svijeta. Nesvjesne kretnje koje činimo dok govorimo, ili naše svakodnevne grimase, razumljive su širom svijeta. No, specifične i namjerno osmišljene geste koje zamjenjuju govor mogu lako poprimiti posebna lokalna značenja koja, opet, mogu uzrokovati velike nesporazume. Ista gesta na jednom kraju svijeta može imati potpuno drugačije značenje na drugom kraju svijeta.

Nekoliko primjera govori o opasnostima koje iz takvih nesporazuma vrebaju. Kad Talijan dodiruje svoju ušnu školjku on onda svom sugovorniku poručuje: 'Pederu jedan, trebao bi nositi naušnice'. U jednom izrazito heteroseksualnom kontekstu, čovjeku reći da je homoseksualac u najmanju ruku nije obazrivo. Takve izjave mogu dovesti do teških posljedica. Zamislite jadrnog portugalskog turistu koji u nekom talijanskom baru posegne za svojim uhom. Kod njega, u Portugalu, dodirivanjem uha pokazujete da je nešto izuzetno dobro, divno, savršeno! Dakle, Portugalac u talijanskom baru naručuje piće. Nakon nekog vremena barmen ga pita da li mu piće prija, a ovaj odgovara famoznim dodirivanjem ušne školjke. Portugalac kaže 'odlično je', ali Talijan to prevodi sa 'goni se, pederčino jedna!'. Ishod ovog razgovora možete samo zamisliti. Čak i kad bi nesretni Portugalac bio i bliže svojoj kući, na primjer u Španjolskoj, opet bi svojim dodirivanjem uha upao u nevolje. Naime, u Španjolskoj ta gesta ima potpuno drukčije značenje. Tamo je poruka te geste sljedeća: 'Cicijo, mogao bi i ti koji put platiti rundu!' U nekim drugim zemljama ta ista gesta znači 'Opalit ću te iza uha!' ili 'Izvući ću ti uši!'.

Poznati američki znak za OK, koji tvorimo krugom načinjenim od palca i kažiprsta, kod mnogih ljudi izaziva asocijaciju na nešto dobro. Međutim, nije tako baš posvuda. Na Sardiniji, ili na Srednjem Istoku, na primjer, pokazivanje takve kružnice od palca i kažiprsta ima veoma odvratno i bestidno značenje jer ta gesta u tim krajevima označava jedan od najintimnijih otvora na ljudskom tijelu. Zato kad vas tamo, na Sardiniji ili na Srednjem Istoku, upitaju kako vam je prijalo jelo ne odgovarajte gestom koja znači OK, jer ćete ne samo zbuniti šefa kuhinje već ćete mu nedvosmisleno poručiti: 'Poserem ti se na tvoje jelo...!'

Ova gesta nije potpuno bezazlena ni u južnim predjelima Francuske, gdje je prevode sa 'Ti si obična nula' ili 'Ne vrijediš pišljiva boba!'. Zato, ako vas tamo upitaju kakvo je vino, nemojte odgovarati znakom kružnice od palca i kažiprsta jer ćete im uvrijediti njihov ponos, njihovo vino, proglasivši ga čistim napojem.

Poslužite li se famoznom kružnicom u Japanu, pomislit će da želite pozajmicu, jer kod njih taj znak predstavlja simbol za novac.

I autostopisti mogu doći u vrlo nezgodne situacije. Naime, u nekim mediteranskim zemljama uvis podignuti palac može zvučati posve uvredljivo. Ako vam u tim krajevima netko na vaš ponosno uzdignuti palac stane uz škripu kočnica, ne nadajte se vožnji. Naprotiv, dajte petama vjetra jer vam prijete batine. U tim predjelima podignuti palac znači isto što i 'Nabijem ti ga!'.

Bezbrojni su primjeri teških nesporazuma sa upotrebom simboličnih gesti. Razlog je veoma jednostavan. Svi smo već navikli da su gotovo svuda u svijetu naše uobičajene gestikulacije i grimase svima razumljive, pa očekujemo da tako bude i sa ostalim vidovima govora tijela. Premda smo svjesni postojanja razlika između brojnih govornih jezika koji se koriste širom svijeta i našeg vlastitog jezika, i dalje živimo u naivnom uvjerenju da s jezicima tijela nije isto.

U osnovi postoje dvije vrste gesti: one kojih jedva da smo svjesni i koje su svojstvene svim ljudima, te one koje koristimo svjesno umjesto govora i od kojih svaka ima svoj specifičan, lokalni historijat. Prve funkcioniraju kao životinjske poruke, a druge kao strani jezik.

To se ne odnosi samo na strane geste. Čak i naoko jednostavne kretnje mogu imati specifična lokalna tumačenja. Što je jednostavnije od obične kretnje kojom nekome domahujemo da nam priđe? Naravno da tu kretnju svi razumiju! Međutim, upravo ta jednostavna, svima razumljiva gesta, bila je svojevremeno uzrokom tragedije u kojoj su izgubljena dva života. Naime, u sjevernim dijelovima Evrope kad nekome žele domahnuti i reći 'priđi' dlan ruke je okrenut prema gore, dok na jugu istog kontinenta istu radnju vrše s dlanom okrenutim prema dolje. Sjevernjacima, dakle, južnjačko domahivanje više nalikuje gesti koja govori 'vрати se nazad', 'miči se odavde'. Upravo zbog toga je i došlo do spomenute tragedije.

Bilo je to jednog sunčanog popodneva na Mediteranu. Dvojica dobrih plivača odlučila su da malo protegnu ruke i noge i da otplivaju malo dalje od ostalih, do druge obale zaljeva. Nisu znali da je na drugoj obali vojna baza. Naoružani stražari su ih opazili i misleći da se radi o špijunima pozvali su ih - domahivanjem - da izađu na obalu. Plivači, koji su na Mediteran došli sa sjevera Evrope, opazili su naoružane stražare i istoga časa shvatili da se nalaze u zabranjenoj zoni; bili su sigurni da im stražari žele signalizirati da se vrate odakle su došli, da ih tjeraju nazad. Istog su se trena okrenuli i počeli snažnim zaveslajima plivati prema svojoj plaži. Stražari su, pak, sada bili potpuno sigurni da se radi o špijunima: zapucali su i na mjestu ubili oba plivača. Ova istinita priča svjedoči da i najjednostavnije geste mogu biti veoma opasne.

Manje dramatični nedorazumi česti su i ponavljaju se unedogled na brojnim međunarodnim skupovima poslovnih ljudi. U časovima opuštenosti, kad ne bi trebalo biti nikakvih napetosti i nelagode, ipak osjećamo da nešto ne valja. No, nezainteresiranom promatraču sa strane sve postaje jasno u tren oka. Gotovo da nema kulture koja nema nepisano pravilo koje propisuje kako, gdje i na kojoj udaljenosti treba stajati od sugovornika. To pravilo učimo postepeno i nesvjesno, sazrijevanjem i odrastanjem, i na koncu znamo, a da toga nismo ni svjesni, na kojoj udaljenosti od sugovornika moramo stajati, a da ne ispadnemo neotesani. Međutim, malo nas je svjesno činjenice da ta 'pristojna udaljenost' varira od zemlje do zemlje. Pokušajmo zamisliti, na primjer, jedan važan diplomatski sastanak britanskih i arapskih zvaničnika koji su se okupili ne bi li se dogovorili oko cijene nafte ili mira na Bliskom Istoku. Britanci dolaze iz kulture gdje se ta pristojna udaljenost podudara s duljinom ispružene ruke, dok Arapi dolaze iz kulturnog kruga gdje se ta udaljenost podudara s duljinom podlaktice. U želji da budu pristojni, ali i da se osjećaju ugodno, Arapi prilaze Britancima na daljinu podlaktice. Na toj udaljenosti oni mogu zaboraviti na formalnosti i potpuno se posvetiti sadržaju razgovora. Oni se osjećaju lagodno i ugodno. Međutim, Britanci počinju osjećati nelagodu, osjećaju neki pritisak. Rješenje traže u uzmaku, bar do razmaka ravnog dužini jedne prosječne britanske ruke. Na toj razdaljini Britanci već lakše dišu. Međutim, Arapi su uvrijeđeni, imaju neki osjećaj da su odbačeni. No, ne daju se smesti - čine još jedan pokušaj da dođu do one prave, pristojne udaljenosti s koje će moći u miru nastaviti važne i povjerljive pregovore. Britanci se i dalje povlače, a Arapi i dalje pokušavaju uhvatiti priključak. I tako se natjeravanje nastavlja unedogled oko cijele dvorane, sve do kakvog zida, gdje konačno pritiješnjeni Britanci nemaju kud. I tako se obje strane osjećaju nelagodno a da ne znaju zašto.

Ipak, ne družimo se samo zato da bismo pazili na 'pristojnu udaljenost'. Postoje i druge stvari. Čak i kad se nađemo s bliskim prijateljima iz vlastitog kulturnog kruga i kad 'pristojno rastojanje' ne predstavlja problem, na djelu su neka druga strujanja govora tijela. Ako nam je društveni život uravnotežen, naš će govor tijela nalikovati onome naših prijatelja. Ako nam je društveni život siromašan, naš će se govor tijela znatno razlikovati od onoga u naših sugovornika.

Pažljivo promatranje razgovora ljudi koji su bliski prijatelji otkrit će nam neobičnu 'sinhronizaciju pokreta' i savršenu usklađenost poza. Pokreti jednog tako djeluju na onog drugoga da vam se na čas može učiniti da prisustvujete demonstraciji sinhroniziranog plivanja na suhom. Naprotiv, kod ljudi koji nisu bliski, ta usklađenost potpuno izostaje, a u atmosferi se osjeća napetost i nelagoda.

Iako nerijetko s podsmijehom pratimo nastupe sinhroniziranih plesačica ili marširanje izdresiranih vojnika, ponajviše zbog njihovih komičnih stiliziranih pokreta, nismo ni svjesni da smo svakodnevno i sami robovi sinhronizirane stilizacije. Na zabavama ćemo se 'uhvatiti' kako zajedno s prijateljima pijemo, plešemo, i razdragano se smijemo veselo zabacujući glave. Svatko od nas voli da misli da je upravo njegova reakcija krajnje individualan čin. Ali istina je na posve drugoj strani. Kad smo u društvu, naši pokreti su u savršenom skladu s pokretima naših prijatelja, jer nas baš ta sinhronost u pokretima na neki tajni način povezuje s našim društvom; zahvaljujući njoj osjećamo se ugodno i zbog nje možemo reći da smo jedno pleme, jedna klapa, ista banda. Usamljenik, samotnjak koji se ne uklapa u ritam grupe, nikada neće imati priliku da osjeti što to znači pripadati nekoj grupi, pa će biti osuđen na jednu posebnu i posve drugačiju ulogu - ulogu buntovnika, izroda ili izopćenika. Takvima će biti dopušteno da ispolje svoje mišljenje o grupi i njenom ponašanju ali nikada neće postati njenim članovima.

U situacijama u kojima osjećaj pripadnosti postaje izuzetno važan, članovi grupe će djelovati tako sinhronizirano da će nalikovati na dobro uvježbanu vojsku. Takvu savršenu usuglašenost djelovanja postići će bez prethodnog formalnog dogovora ili uvježbavanja. Primjer takve uvježbanosti bez prethodnog treniranja je ponašanje publike na gotovo svakom boljem pop-koncertu, ili kakvom derbiju, gdje ta 'neorganizirana rulja' udara dlanom o dlan u složenim ritmovima koji su sinhronizirani do u šesnaestinu sekunde. Ovakva zajednička, grupna iskustva imaju veoma važnu ulogu u formiranju društvene svijesti mladih. Upravo na toj ravni dolazi do najčešćih sukoba omladine i gotovo svake aktualne vlasti, jer vlast već po svojoj definiciji želi sve društvene asocijacije držati pod svojom političkom kontrolom.

Govor tijela ima znatno veći značaj nego što bi to mnogi od nas željeli priznati. On prožima sve naše međusobne odnose i otkriva nam o čemu se u njima zapravo radi. Njegov značaj je u činjenici da je on puno istinitiji od službenih činilaca naših društvenih odnosa. Lakše i brže lažemo riječima nego što to činimo kretnjama, izrazima lica, gestikulacijama i pozama. Istina je da se možemo pretvarati da smo ljuti i da smo u stanju namjestiti lažni osmijeh. Naše kretnje mogu biti jednako lažne i namještene kao i naše riječi, ali samo onda kad znamo što radimo. Kad govorimo, pouzdano znamo koje smo riječi izgovorili, sve do zadnjeg sloga, ali da li znamo što nam zato vrijeme rade prsti? Ili, kako nam se ponašaju vlastite noge? Možda i jesmo u stanju kontrolirati neke od naših kretnji, ali sve sigurno nismo. Ima ih isuviše mnogo da bismo istovremeno mogli misliti i na njih i na ono što govorimo.

Neki su od nas - poput vrhunskih glumaca i okorjelih političara - sposobni veoma uspješno lagati i govorom tijela. Takvi nas često zavaraju, a mi im slijepo povjerujemo. Njima se gotovo nikada ne desi da se odaju sitnim kretnjama koje otkrivaju istinu. Nama ostalima, naprotiv, to se dešava tako reći svakodnevno. Na primjer, kad lažemo onda vrlo malo ili skoro nimalo ne gestikuliramo. Zašto? Zato što nam naša podsvijest nalaže oprez, sumnjajući da nam se gestikulacije ne bi podudarale s vlastitim riječima. Zbog toga u takvim šakaljivim situacijama intuitivno reduciramo pokrete. Upravo takvo ponašanje navest će našeg sugovornika na pomisao da nešto nije kako valja, da mu možda pokušavamo nešto zatajiti, slagati. Istrenirano oko će, odmah uočiti o čemu je riječ. Iako lažac tokom procesa laganja možda neće mlatarati rukama, s njima će najvjerojatnije izvoditi neke druge manevre. Onaj što pokušava prodati laž često ima čudnu potrebu da rukama dotiče vlastito lice. Svako malo on će jednom ili objema rukama krenuti ka uglovima svojih ustiju kao da želi, sakriti, maskirati laž koju upravo prevaljuje preko svojih usana. U strahu da bi sugovornik mogao primijetiti tu njegovu gestu, primijenit će manevar zavaravanja i praviti se kao da nemarno češka obraz, nos ili obrvu. Ovakve varke dosta dobro uspijevaju, jer, zaboga, zašto ga baš u tom trenutku ne bi zasvrbio nos! Zaveden takvim vještim manevriranjem sugovornik će i dalje gutati dobro začinjene laži. Usporedimo li ponašanje iste osobe u toku laganja i onda kad govori istinu, zamijetiti ćemo da se mnogo češće češe kad laže. Izvježbani promatrač će veoma lako uočiti i razliku između češanja s razlogom i onoga kojega je uzrok u laganju. Koga stvarno svrbi taj će se češati intenzivnije, ne bi li tako uklonio uzrok iritacije. Lažac se, naprotiv, češe onako ovlaš i veoma neuvjerljivo.

Lašca ćemo otkriti i po laganom, gotovo nezamjetnom grčenju prstiju ruku koje počinje od kažiprsta i ide ka malom prstu. Taj refleks potiče od normalnog slijeganja ramena koje je, najčešće, negativna poruka koju uglavnom možemo prevesti kao 'Ja s tim nemam ama baš nikakve veze!'. Kod normalnog slijeganja ramenima obično svi imamo sličan stav; podignuta ramena, spuštene uglovi usana, malo nakrivljena glava i pogled uperen prema vlastitim obrvama. Kao da želimo reći 'Nemam pojma, ne znam kako je do toga došlo, stvarno ne razumijem!'. Kad lažu, ljudi se nesvjesno žele distancirati od svojih obmana, a odaje ih to reducirano, kontrolirano slijeganje ramenima koje se manifestira laganim grčenjem prstiju. Još jedan nam detalj može pomoći da otkrijemo lažljivca. Onaj koji govori istinu može izvoditi razne kretnje, od mlataranja ruku do prisnog naginjanja prema sugovorniku, ali u pravilu se neće vrpolti i meškoltiti. Nevješ lažac će se vrpolti jer mu tijelo osjeća snažnu potrebu da se udalji, da pobjegne, ali mu ne da lažac u njemu koji osjeća neodoljivu potrebu da i dalje bezobrazno laže. Vješ i iskusan lažac uspijeva prikriti i obuzdati većinu ovih izdajničkih simptoma, ali ne i sve. Obično se radi o sićušnim detaljima koje budan promatrač lako uočava.

Ove simptome ćemo uočiti i kod ljudi koji trenutačno šute. Na primjer, postavimo li nekome teško ili neugodno pitanje na koje neće ili ne može odgovoriti, on će imati isti repertoar izdajničkih pokreta: od dodirivanja nosa do premještanja s noge na nogu. Dakle i ovdje se radi o nekoj vrsti laganja, pretvaranja. Naime, upitani želi pokazati da vlada situacijom, da je posve miran, ali izdaju ga kretnje - njegovi nesvjesni pokreti nam pokazuju da njegov mozak panično traga za odgovorom.

Ali, pri odgonetanju ovih malih izdajničkih kretnji moramo biti veoma oprezni, jer nakon ovakvog paničnog traženja odgovora on može biti i lažan i istinit. No, bez obzira na sve, ovi nam signali mogu otkriti je li naš sugovornik jednostavan i iskren, ili je kompliciran i patvoren.

Više je nego jasno da je govor našeg tijela moćno komunikacijsko sredstvo koje nismo u stanju kontrolirati onako kako bismo željeli. Mnogi elementi tog govora su nesvjesne prirode i zbog toga neizbježno otkrivaju naša najskrivenija osjećanja. Bez obzira na stupanj naše samosvijesti, moramo znati da u najvećoj mjeri nismo svjesni što za vrijeme konverzacije čine naše ruke, noge ili lice. U najboljem slučaju, možda će nam poći od ruke da se kao kroz maglu prisjetimo ponekih gestikulacija ili grimasa.

Puno je situacija kada naprosto ne želimo pokazati naše prave osjećaje, pa nam govor tijela više škodi nego što nam je na korist. Liječnik koji zabrinutog i uznemirenog pacijenta želi poštedjeti neprijatne dijagnoze, trgovački pomoćnik koji mora odglumiti ljubaznost pred iritirajućom mušterijom, domaćica koja se pretvara da je oduševljena videći neželjenog gosta - svi bi oni rado da mogu eliminirati sve te sitne izdajničke geste govora tijela. Ali, nijedno zanimanje ne ovisi o sposobnosti kontrole govora tijela kao što je to slučaj s profesionalnim pokerašima. U toj, u suštini jednostavnoj, kartaškoj igri dobar blefer može zaraditi ogromne svote novca. Igrač koji uspije besprijekorno ovladati svojim osjećajima i koji zna savršeno sakriti zadovoljstvo dobrim kartama, odnosno razočaranje lošima, svoju sposobnost će često materijalizirati dobitkom na kraju partije. Prave majstore obmane i blefa najbolje ćete upoznati ako odete u Las Vegas u vrijeme održavanja Svjetskog prvenstva u pokeru. Na tom šampionatu koji se održava jedanput godišnje okuplja se svjetska krema majstora pokera. Takmičenje je organizirano po kup sistemu, na ispadanje, a svake godine na startu se pojavi po 220 igrača. Početni ulog je 10.000 dolara po glavi. Već nakon tri dana u igri ostaju samo šestorica najboljih, a napetost dostiže vrhunac. Četvrtog dana šestorka sjeda za isti stol. Igraju sve dok ne otpadnu još četvorica. Tada na scenu dolaze naoružani stražari koji na sto donose milion dolara u gotovu novcu. Finalisti igraju okruženi uzbuđenom gomilom i uz prisustvo televizijskih kamera. Na kraju uvijek jedan odnosi gomilu od milion dolara a drugom ostaje nada da će dogodne bolje blefirati. Da vidimo na koji to način vrhunski pokeraši uspijevaju ukrotiti izdajnički govor tijela! Čini se da se služe sa tri osnovne tehnike. Prva i najčešća je takozvana 'metoda mumije'. Ova strategija podrazumijeva potpunu nepomičnost: lice poprima izgled kamenog portreta, oči su zastrte neprozirnim sunčanim naočalama, a na čelo je nabijen šešir široka oboda. Tijelo je potpuno ukočeno i nepokretno. Rukama se izvode samo najnužniji pokreti, a i oni su brižno prostudirani i proračunati: žetoni se na sto stavljaju na uvijek isti način, a karte se uzimaju i slažu jednako dobro isplaniranim i dugo treniranim efikasnim potezima. Nema nikakvih grimasa ili znakova ushita, ili bilo čega drugoga. Nema ničega. Kao kad biste kartali s mašinom ili savršeno programiranim robotom.

Druga metoda je taktika 'tobožnjeg lakrdijaša'. Ona je rjeđa, a ostali učesnici ne skrivaju svoju nenaklonost spram takvih klaunova. Lakrdijaši čine sve suprotno od mumija; oni glumataju do besvijesti. Cilj je da se beskrajnomo zbrkom govora tijela stvori situacija u kojoj protivnik više nije u stanju razaznati pravo od lažnog raspoloženja suparnika. Neki od takvih komedijaša glume prekomjernu agresivnost, a drugi su opet pretjerano druželjubivi, jedni sipaju viceve iz rukava, a drugi se nabacuju dvosmislenim seksualnim dosjetkama, a svima je cilj da ostale igrače izbace iz takta, da naruše njihovu mirnoću i hladnokrvnost.

Treća metoda je najteža i zahtijeva najviše truda. Njena suština je u odašiljanju pogrešnih poruka. Igrač koji se služi ovom taktikom otvoreno pokazuje oduševljenje, odnosno razočaranost, svojim kartama ali pri tome dobro pazi da se njegovi iskazi nikako ne podudaraju sa stvarnom situacijom. Ovakvo poigravanje zna biti opasno i od igrača traži velike glumačke sposobnosti, ali u konačnici može donijeti odlične rezultate.

Kako su sve tri tehnike u datom trenutku veoma efikasne, vrhunski igrači moraju razviti metode kojima će razotkriti prava raspoloženja svojih protivnika. Dakle, oni moraju pomno pratiti svaki pokret svog suparnika i u njemu tražiti one običnom oku nevidljive nijanse koje će izdati i ponajbolje obmanjivače. Kartaši te izdajničke znakove zovu 'tasterima', a neke od važnijih ćemo vam ovdje otkucati:

1. Kad uzme kartu, kartaš će puno dulje gledati u lošu nego u dobru kartu.
2. Ako su karte takve da se kartaš neminovno uzbuđi, onda se treptaji oka vidljivo ubrzaju. Takvu vrstu izdajničkih znakova igrači nastoje sakriti tamnim naočalama ili šeširima nabijenim na oči.
3. Kad dobije jako dobre karte, igraču se od radosti neizbježno i vidno šire zjenice. Tu isto pomažu sunčane naočale i šeširi širokog oboda.
4. Ako su karte dobre, igrač će - nakon što ih je vidio - nastojati da izbjegne poglede svojih protivnika. Ako, međutim, nakon što je vidio svoje karte, intenzivno zuri u oči svojih suparnika, onda je sigurno dobio loše karte.
5. Ako je dobio dobre karte, tada će prije nego što pogleda bilo što drugo, pogledom pomilovati svoje žetone.

6. Ukoliko je dobio slabe karte onda će napadno i razmetljivo povećavati ulog; ako su karte dobre, onda će žetone gurnuti na sredinu kartaškog stola preciznom i mirnom kretnjom.

Postoji još cijeli niz izdajničkih gesti koje odaju gotovo svakog kartaša. U pravilu, kad je karta dobra, igrač će nastojati da bude što tiši i neupadljiviji. Vrhunski igrači u stanju su uočiti i najsitnije izdajničke detalje i ta jedinstvena sposobnost ih i razlikuje od običnih kartaša koji zbog nepoznavanja tehnika i metoda otkrivanja obmana i blefa na kartama gube čitava imanja. Šampion prvenstva održanog 1993. godine toliko se uživio u ulogu mumije da je poslije finalnog meča imao problema da se vrati u normalu. Poslije žestokih četverodnevnih borbi i konačnog osvajanja šampionata, pobjednik nije bio u stanju pokazati nikakve emocije, kao da nije upravo postao dolarski milioner. Jednostavno je, zajedno sa svojim bezizražajnim licem mumije, odšetao do sredine velike dvorane, podigao desni kažiprst uvis u znak pobjede i to je bilo sve. Tek kad se do njega kroz gomilu probila njegova vidljivo i razumljivo uzbuđena supruga, a za njom i njihova kćerka, dopustio je svom kamenom licu široki, pobjednički osmijeh.

U nekim kulturama kontrola govora tijela ima zaista osobite oblike. Kod nekih je ona izraz društvenog statusa, pa se tako događa da se kontrola govora tijela pretvara u permanentno stanje, naročito u javnom općenju. Svi znamo za karakterističnu britansku ukočenu gornju osu, ili za zagonetnost istočnih naroda ili hladnokrvnost junaka Divljeg zapada. Za ljude posebnog kova, pitanje kontrole govora tijela postaje znak njihovog visokog društvenog položaja. To se naročito odnosi na dominantnog mušjaka. Taj se neće upuštati u takav luksuz kao što je javno iskazivanje osjećaja!

Ovakva vrsta suzdržavanja od spontanog govora tijela ima dug historijat. Mnogi od nas koji nesputano i slobodno koriste govor tijela već su stoljećima predmet raznih kritika i poruga. U sedamnaestom vijeku su Francuze, na primjer, zadirkivali zbog prekomjernog 'slijeganja ramenima i majmunske gestikulacije', a Talijane zbog živog 'neprimjerenog i smiješnog' načina na koji 'često lamaću svojim rukama'. U nekim zemljama ljudi višeg ranga imaju posebne kursove iz ponašanja i kontrole pokreta na javnim mjestima. Ako je suditi po mišljenju nekih autoriteta, onda *biti civiliziran* znači isto što i znati se *kontrolirati*. Samo je najnižim i najprostijim društvenim slojevima dopušteno da do mile volje gestikuliraju i slobodno iskazuju svoje osjećaje.

Iz nekog nepoznatog razloga ovo pravilo kontrole tijela više je bilo prakticirano u sjevernim dijelovima Evrope nego na jugu našeg kontinenta. A tako je i danas. Talijani sa juga zemlje gestikuliraju daleko više nego oni sa sjevera Italije. Isti je slučaj i sa Francuzima - Parižani su puno suzdržaniji od svojih južnijih zemljaka. Na Mediteranu gestikuliraju slobodno i neobuzdano, dok stanovnici sjevernih dijelova našeg kontinenta više preferiraju stoičko ponašanje. No, mlađe generacije su, ipak, nešto drukčije.

U osnovi shvaćanja da se visoki društveni položaj direktno, dovodi u vezu s kontrolom tijela nalazimo izvjesne biološke momente. Majmun, ili vuk, svejedno, koji dominira svojom grupom ili čoporom znatno umjereniji u kretnjama od svakog svog podanika. Predvodnik, poglavar ili poglavnik, vodeća životinja u grupi, posjeduje gotovo savršenu mirnoću držanja i dovoljno je samo da strogim pogledom ošine svoj puk pa da nemirna raja trenutno primiri. Vrhovni mušjak vrhovnik može si priuštiti takvu mirnoću jer se već ranije dokazao. Njemu nije nužda iscrpljivati se govorom tijela, dovoljna je njegova prisutnost. Dakle, u osnovi kontrole tijela u ljudskom društvu leži ova 'mirnoća' dominantnog mušjaka u životinjskom carstvu. Hladno odmjerena samokontrola u sebi automatski sadrži kvalitetu moći i dominacije, a iz nje zrači povjerenje izostanak svake potrebe za podilaženjem i ulaganje okolini.

Danas je u našim sve više egalistički nastrojenim društvima teško naći nekoga, čak i kad radi o najbogatijim i/ili najmoćnijim ljudima današnjice tko bi bio u stanju u potpunosti obuzdati govor svoga tijela. Jer, bez obzira na svoju moć i/ili bogatstvo i na privilegije koje im njihov položaj pruža, ti ljudi znaju da ih javnost na ovaj ili onaj način može smijeniti, svrgnuti smaknuti. Zbog toga današnji suvremeni monarsi, poglavari, vrhovnici i vode često na svojim javnim nastupima pokazuju sitne geste, znake i kretnje koje odaju njihovu nesigurnost, tjeskobu i uznemirenost.

Klasičan znak nesigurnost mnoge vodeće ličnosti današnjeg svijeta pokazuju u trenucima kad stižu na neki javni skup. Naime, tamo su obično prisiljeni pješačiti preko brisanog prostora ne bi li došli do svojih domaćina koji čekaju da ih pozdrave. Dok tako koračaju obično izvode jedan pokret koji bi se mogao nazvati 'podizanjem štita'. Tim pokretom oni se brane imaginarnim štitom koji podižu pred grudi. Muškarci pri tome tobože popravljaju svoje manšete, provjeravaju da li je dugmad na rukavima na mjestu ili gledaju da li im sat još uvijek ide. Naravno daje i sa manžetama i sa dugmadi i sa satom sve u najboljem redu i da nisu potrebna nikakva podešavanja. Ti pokreti su u stvari 'podizanje štita', kreiranje zaštitne barijere koja slavnu ličnost štiti od mase koja ga okružuje. Tu neupadljivu kretnju malo tko primjećuje, a našem junaku ona daje toliko potrebnu sigurnost. Kad se u sličnoj situaciji nade žena, ona će obično u istu svrhu popraviti svoju torbicu ili će poravnati dugmad na svom kostimu tek toliko da ruka dođe u isti zaštitni položaj koji će pomoći da napetost

trenutka popusti. Da bismo danas pronašli nekog vođu koji ne pati od ovakvih ili sličnih tikova morali bismo uzduž i poprijeko pretražiti cijeli svijet. Gdje ćemo naći moćnika koji svojim kokošinjcem vlada takvim mirom, bezizražajnošću i hladnoćom? Naći ćemo ga na čelu upravnih odbora velikih firmi. Dakle, na vrhu piramide moći u takvim korporacijama još uvijek sjede moćnici koji se i dandanas mogu pohvaliti da posjeduju srednjovjekovne ovlasti velikih feudalaca. Ti ljudi ne znaju za strah kada su u pitanju njihovi podanici: oni vladaju autokratskom snagom i stoga im nije potreban govor tijela ili ispoljavanje bilo kakvih osjećaja. U Japanu ćete, na primjer, vidjeti šefove velikih industrijskih kompanija kako poput kamenih skulptura nepomični i bezizražajni sjede u svojim ogromnim kancelarijama ili kako koračaju svojim poslovnim carstvom kao kroz svoj privatni san. Takvi nas ljudi tjeraju da se podsjetimo kolika je vrijednost našeg svakidašnjeg govora tijela. Gotovo sve poruke koje svakodnevno emitira naše tijelo pomažu nam da što lakše savladamo svakodnevne probleme, da izravnamo naizgled nesavladive krivine životnog puta, da se saživimo s okolinom. Osmijeh dragoj osobi, domahivanje prijatelju, odobravanje kimanjem glavom, pogled pun razumijevanja i sav drugi nepregledan inventar malih, hitrih vizualnih poruka dodatak su životno važnom sistemu društvene suradnje.

Većini ljudskih bića svaki je dan ispunjen s puno malih, sitnih strahova i briga, nesigurnosti i stresova. Da bi nam život bio lakši, svaka pa i najmanja pomoć dobro će nam doći. Govor tijela naših prijatelja i ljudi koji nas okružuju uvjerava nas da nismo sami, da i drugi imaju slične probleme, da svi dijelimo iste dileme i sumnje. Naša svakodnevna borba za život pruža nam i brojna sitna zadovoljstva kao nagradu za sve one ružne stvari koje nas prate. Sve te lijepe trenutke podijelit ćemo s dragim nam osobama, a vrijednost takvog odnosa s okolinom najbolje potvrđuje činjenica da se u svakom zatvoru najvećom kaznom smatra upućivanje u samicu.

Primarna funkcija našeg verbalnog iskaza je u razmjeni činjeničnih podataka. Njegova sekundarna funkcija je izražavanje emocija. Kod govora tijela situacija je obrnuta: njegova primarna funkcija je izražavanje raspoloženja. Da bismo povećali efikasnost razmjene informacija i podataka izmislili smo kompjutere. U kompjuterima je sabrana masa verbalnih iskaza, ali oni imaju jednu veliku manu - nemaju sposobnost govora tijelom. Kompjuteri se nikada ne smiju, pa čak ni kad im preko tastature ispričate dobar vic. Za razliku od kompjutera naše tijelo nije nimalo tehnološki usavršeno, ostalo je gotovo netaknuto unatoč civilizacijskim pomacima. Ono preživljava kao neka drevna relikvija usred modernih i hladnih gradova, zračeći svojom izvornom ljudskom toplinom.

Promatranje ljudskog tijela doživljaj je ljepši od svake baletne predstave, jer tijelo svojim pokretima i pozama prelazi ne jednu nego sve poznate baletne predstave, a da mu za izvođenje svakodnevne i uvijek ponovo nenadmašne fantazije nije potrebno prethodno vježbanje. Kako tu vještinu govora poznaju svi ljudi ovog planeta, od životne je važnosti da nam upravo ona, zbog svoje univerzalnosti, posluži da zbijemo svoje redove u svrhu opstanka ljudske vrste.

Istina je da postoje razne lokalne kretnje koje mogu u određenim trenucima i na određenim mjestima izazvati velike zabune, ali je isto tako istina da je puno više onih gesta i pokreta koje su univerzalne i razumljive svim ljudima, pa i onima u najzabitijim kutovima naše majčice zemlje. Zatvorite dvoje ljudi koji govore potpuno različitim jezicima u istu prostoriju i vidjet ćete da će u veoma kratkom vremenu savršeno komunicirati služeći se govorom tijela. Dovoljan je jedan osmijeh, ispruženi prst, kretnja rukom koja poziva na piće, i veza je uspostavljena. Da se služe samo verbalnim izrazom, komunikacijski jaz bio bi nepremostiv. Međutim, govor tijela omogućava im da uspostave jednostavan ljudski odnos. Zbog toga je govor tijela toliko važan za budućnost našeg planeta. Godinama su ljudi na ovaj način komuniciranja gledali kao na nešto potpuno nevažno i beznačajno. Lingvistika, nauka koja se bavi izgovorenim i pisanom riječju bila je jedina disciplina koja je na komunikacijskoj ravni bila na cijeni. A upravo je govorni jezik podijelio svijet, dok ga govor tijela ujedinjuje. Govorni jezik, koji ima vitalno značenje unutar određene kulture, krenuo je takvim razvojnim putem koji iz dana u dan sve više udaljava jednu kulturu od druge. Upravo je taj i takav trend doveo do apsurdne situacije u kojoj svaka pojedina nacija postaje zasebna 'vrsta'.

Već po definiciji, različite vrste su grupe životinja koje se međusobno ne pare. Zbog ogromnih razlika među govornim jezicima, šanse da se ljudi iz različitih govorno-jezičnih kultura međusobno žene uvelike su smanjene. Istina je da takvih pojava ipak ima, ali najčešće samo onda kad jedan od partnera nauči jezik onoga drugoga i tako sruši barijeru govornog jezika. Broj parova koji žive u zajedničkom kućanstvu, a da pri tom ne znaju ni riječi govornog jezika svog partnera, zanemarivo je mali. Njihov zajednički govor tijela može im biti dovoljan da provedu nekoliko zanosnih dana i noći, ali potom će veoma brzo osjetiti potrebu za razmjenom detaljnijih informacija što će, opet, izazvati neizbježne frustracije i kod jednog i kod drugog partnera. Raskol među govornim jezicima doveo je do toga da jezik govora postaje vodeći anti-komunikacijski sistem naše vrste.

Takva vrsta podjele, kao što svi vrlo dobro znamo, nosi sa sobom velike opasnosti i baš

zato ujedinjujući potencijal govora tijela, koji nam je svima zajednički, postaje još važniji za budućnost ljudske vrste. Odvažni pokušaji da se uvede univerzalni jezik esperanto - neslavno su propali, ali ne treba gubiti nadu. Jer dok god dijelimo isti osmijeh, zagrljaj, mahanje i kimanje glavom, živi i nada za prijatniju budućnost.

Moj optimizam raste s brojem putovanja na kojima promatram i proučavam govor tijela. Svi na sve strane razglabaju o nepomirljivosti razlika koje postoje između nacija, kultura i društvenih uređenja, a ja, naprotiv, vidim sve više sličnosti među ljudima, naročito kada se radi o emocijama i raspoloženjima. Radnje i pokreti poput onih kada penzioner potapša svog kolegu po ramenu u znak pozdrava, kada pobjednik na atletskom mitingu visoko podiže ruke u znak trijumfa, ili kada se dvije djevojke značajno smijulje pogledavajući naočitog momka, razumljivi su svima. Tu nisu potrebne nikakve riječi.

Pa, dobro, reći ćete, zašto onda na tom našem svijetu ima toliko neprijateljstava, nasilja i sukoba? Ako nam je toliko toga svima zajedničko, zašto se neprestano hvatamo za guše? Da bismo mogli shvatiti o čemu se radi moramo u potpunosti shvatiti način na koji se naša vrsta razvijala i onda postaviti suštinsko pitanje: kakav je stvor ta ljudska životinja?

2. MAJMUN U LOVU

'Na našem planetu žive 193 vrste majmuna. Od toga, 192 vrste su dlakave, ili pokrivene dlakom. Izuzetak je goli majmun koji je sam sebe prozvao Homo sapiensom. Ta neobično uspješna vrsta provodi veći dio vremena u preispitivanju svojih viših ciljeva, a gotovo isto toliko vremena provede u studioznom ignoriranju osnovnog smisla svog postojanja. Čovjek je ponosan na svoj mozak koji je veći nego u svih ostalih primata, ali istovremeno nastoji sakriti činjenicu da ga krasi i najveći penis... Dakle, radi se o nevjerovatno rječitom majmunu koji stalno nešto istražuje i koji je prenaselio svoja staništa, pa je red da konačno temeljito ispitamo njegovo ponašanje.'

Gornji citat sam uzeo iz uvoda svojoj knjizi koju sam napisao šezdesetih godina i zbog koje su me žestoko iskriticirali. Osnovna misao te moje knjige je jednostavna: ja sam zoolog a ljudska bića su životinje - prema tome nema razloga da o ljudima ne pišem na isti način na koji sam pisao o životinjama.

Meni se to činilo posve logičnim, ali ne i onom mnoštvu mojih kritičara koje je takav pristup temi prilično razbjesnio. Takvi su smatrali da čovjek nije dio prirode, već daje on neko posebno biće iznad prirodnih zakona, zaštićeno od nekog nevidljivog nad-bića. Ja sam, naprotiv, uvjeren da su ljudi dio prirode i da po ničemu nisu iznad prirodnih zakona; da smo svi mi samo pripadnici jedne od životinjskih vrsta - drukčiji ili, ako hoćete izuzetniji, ali još uvijek samo životinje. I što je najvažnije, siguran sam da nas ne štiti nikakvo nad-biće već samo naše sposobnosti. Moji kritičari su vjerovali u život poslije smrti, a ja vjerujem u život.

Tu svoju knjigu nazvao sam 'Goli majmun' (*The Naked Ape*) a pod golim majmunom sam podrazumijevao čovjeka. Priznajem da mi je namjera bila da šokiram publiku, jer želio sam da ljudi shvate svoju stvarnu prirodu, da vide što stvarno jesu, a ne ono što o sebi umišljaju.

Crkva me napala jer tobože nipodaštavam ljudsku dušu. Moja odbrana se svela na tvrdnju da se jedina realna nada u besmrtnost ljudskih bića može naći u reproduktivnim organima u koje je, možda, ugrađen vječni genetski materijal. Puritanci su me napali jer sam istinito opisao ljudsku seksualnost i zato što sam s naučnom preciznošću dokazao da su ljudi najspolniji, najpohotniji i najputeniji, seksualno najaktivniji od svih ostalih živućih primata. Najsmješnije je od svega što su me napali i psiholozi, antropolozi i sociolozi, uvrijedivši se što jedan zoolog nametljivo i neovlašteno upada na teritorij koji oni smatraju svojim privatnim posjedom.

Do tada me nikada nitko nije obasuo sa toliko pažnje. Dok sam pisao o ribama, pticama ili zmijama, nitko se nije uzbuđivao. Ali kad sam na isti način počeo pisati o ljudima, zemlja se otvorila. Očito je da je ljudsku vrstu od prevelika mozga zaboljela glava. To su potvrđivali komentari na moju knjigu. Rekoše mi da degradiram ljudsku vrstu svrstavajući čovjeka među životinje. Takva me optužba veoma iznenadila, jer ja neobično volim životinje i ponosan, sam što sam i ja dio životinjskog svijeta. Nikada nisam na životinje gledao s visoka i s podcjenjivanjem i zato kad za čovjeka kažem da je goli majmun ne želim ga ni vrijeđati ni ponižavati, već ga želim postaviti na njegovo pravo mjesto, u okvire prirodnog poretka ovog našeg planeta.

Na pomnije zoološko izučavanje ljudske vrste ponukalo me istraživanje koje sam pedesetih godina vršio promatrajući afričkog čimpanzu. Zapanjilo me kad sam shvatio na kojem se poodmaklom stupnju razvoja nalazi ta vrsta majmuna. Zadivila me raznovrsnost i složenost njegova ponašanja i tu sam, na licu mjesta, uživo mogao vidjeti kako je moralo biti lako prekoračiti taj prag koji čimpanzu dijeli od čovjeka... Bio je to mali korak za čimpanzu, ali veliki korak za čovječanstvo.

Oko tog sudbonosnog koraka još uvijek se vode žučne i vruće rasprave. To je posve normalno. Jer, prvi zakon naučne rasprave glasi: što manje svjetlosti pada na predmet spora to više topline on isijava. Živa je istina da ne postoje opipljivi dokazi o tome kako se desilo da naši daleki preci izgube dlaku, kako su se osovili na zadnje noge, te kako su progovorili. Što se fosilnih ostataka tiče, nedostaju nam podaci za nekoliko miliona godina o kojima možemo samo nagađati. Taj mračni period, koji obuhvaća razdoblje od prije četiri do sedam miliona godina, u historiji čovječanstva zovemo pliocenskim jazom. Dakle, u toj 'crnoj rupi' je došlo do čudesne pretvorbe: u mrak je ušao majmun, a iz mraka je izašao čovjek. Od tada na ovamo sve je manje više jasno. U tom lancu sve su karike na broju. Na raspolaganju nam je niz fosilnih tragova koji nas vode sve do vremena pojave prvog čovjekolikog majmuna. Krenemo li dublje i dalje prema krunskoj fazi formiranja tog našeg davnog praoca slika se polako muti i nestaje.

Tradicionalna teorija - koja je samo puko nagađanje - kaže da su se naši preci iz gustih šuma za boljom lovinom zaputili u otvorene ravnice. Poznato nam je da mnogi, i mali i veliki majmuni rado jedu meso kad god za to imaju prilike. Na toj osnovi lako ćemo izgraditi priču o čoporu majmunalovaca, majmuna-vukova. Bila ta verzija točna ili ne, činjenica je da smo na koncu ipak postali upravo to - primati koji love u grupama. Takav nas je način života izmijenio na nekoliko veoma važnih načina. Kao prvo, postali smo mnogo kooperativniji. Ukoliko smo željeli imati uspjeha u lovu morali smo međusobno surađivati. Ta suradnja i međuovisnost je morala biti aktivna, nikako pasivna.

Neki teoretičari tvrde da smo u početku bili više strvinari, a tek onda lovci, kao da to nešto mijenja u cijeloj priči. Jer, i kao strvinari naši su preci morali iskazivati visok stupanj kooperativnosti pri tjeranju ostalih grabežljivaca od strvine, tako da distinkcija strvinar/lovac i nije od većeg značaja. Oportunisti po prirodi, naši su se preci služili kolektivnom strategijom, bilo da su tjerali ostale grabežljivce od plijena bilo da su sami morali ubijati, ovisno o situaciji u kojoj bi se našli. Njihova velika snaga bila je u velikoj prilagodljivosti - bili su primati za sve sezone.

Mnogima je teško prihvatiti ideju da smo prešavši na mesnu prehranu postali veći altruisti. No, pogledajte kako se hrane čimpanze. Kad jedu plodove, voće ili orahe oni su izrazito sebični. Svoj obrok ne žele ni sa kim podijeliti. Tako se ponašaju svi biljožderi. Svaki pojedinac jede ono što je sam pronašao. Međutim, kad ubiju drugu životinju čimpanze spremno dijele plijen. Ako, na primjer nekoliko njih uspije ubiti odabranu žrtvu, uvijek ostane dovoljno mesa i za druge koji nisu učestvovali u lovu. Ovakvo ponašanje veoma lako prerasta u više stupnjeve kooperativnosti, međusobnog ispomaganja, te dovodi do veće kompaktnosti i povezanosti grupe.

Drugo, naš novi, lovački stil života prisilio nas je na veću komunikativnost. Bili smo prisiljeni jedni drugima saopćavati određene informacije u vezi s lovom. I tako smo, silom prilika, progovorili.

Treće, postali smo znatno spretniji. Za lov smo trebali oružje i oruđe koje će nam nadomjestiti oštre pandže i snažne zube. Morali smo se dobro opremiti za ovladavanje svijetom koji nas je okruživao. U svakom smislu.. S novim oružjem trebalo je znati i baratati. Trebalo je naučiti nišani. Čimpanze često bacaju kamenje i ostale predmete prema svojim neprijateljima. To najbolje znaju leopardi koji su česta meta takvih spontanih napada. Međutim, takvo bombardiranje je skoro uvijek potpuno bezopasno jer čimpanze ne znaju - nišani. Testovi su pokazali da u zatočeništvu čimpanze mogu naučiti vještinu ciljanja, ali u divljini im to ne polazi za rukom. Međutim, čovjeku, kao ozbiljnom i pravom lovcu, ta je vještina bila neophodna pa ju je s vremenom morao savladati i usavršiti. Do koje smo to mjere uspjeli zorno pokazuju suvremeni ratnici.

Lako je pretpostaviti da smo jureći za plijenom nepreglednim stepama pradomovine često morali odustati zbog problema s hlađenjem. Oni koji su imali tanji sloj krzna trčali su mnogo lakše, brže i dulje. Oni se nisu pregrijavali. Postepeno smo morali u potpunosti odbaciti prirodni krzneni ogrtač. No, sad se javio drugi problem. Za hladnih noći bilo nam je zima. Problem je riješen potkožnim naslagama sala koje nas je štitilo od hladnoće, a nije nam smetalo u lovu. Pronašli smo savršenu kombinaciju.

Naša je koža bez sumnje bila dovoljno tamna da nas zaštiti od ultraljubičastih sunčevih zraka, što nam je omogućavalo da lovimo i danju. Mnogo kasnije, s našim napredovanjem ka hladnijem sjeveru, naša je koža bivala sve blijeda kako bi bila u stanju apsorbirati sve rjeđe zrake toplog sunca kog na sjeveru nikada nije bilo previše.

To bi, u glavnim crtama, bila tradicionalna verzija. U toj priči, međutim, nedostaje nekoliko značajnih stvari koje se tiču naše anatomije i našeg ponašanja. Ako smo evoluirali u čopor lovaca, zašto nismo lovili kao i drugi - četveronožno i u galopu? Majmuni se, na primjer, mogu svojim kombiniranim skakanjem puno brže kretati od nas. Onog časa kad smo se osovili na dvije noge naša se brzina znatno smanjila, posebno u samim počecima osovljavanja, kad smo se tek navikavali na novi način kretanja. Isto tako se postavlja logično pitanje zašto smo mi, radi boljeg sistema hlađenja tijela, odbacili krzno, dok su ostali rasni lovci, poput lava, geparda, divljeg psa ili hijene, svoje krzno i dalje zadržali. Osim toga, zašto ženski dio ljudske populacije na sebi ima još manje

dlaka, a pri tom je i manje mišićav i slabije razvijen od muškog elementa? Ako, dakle, žene nisu bile u stanju brzo trčati - a dobrim dijelom su bile i dodatno opterećene s mladunčadi čemu im je bila potrebno tako gola koža?

Čini se da je neizbježna jedna pomisao: tokom misterioznih milenijuma pliocenske crne rupe mora da nam se dogodilo još nešto, nešto što s ovim dosadašnjim saznanjima nismo u stanju pojmiti. Postoji samo jedna teorija o tome što je to moglo biti, a i ona nailazi na velike otpore. To je teorija o vodenom porijeklu čovjeka koja tvrdi da je u svom razvoju čovjek prošao i svoju vodenu fazu u kojoj su se pojavila mnoga od naših današnjih svojstava.

Tvrdokorni tradicionalisti poriču legitimitet ovakvih teorija, tvrdeći da su potpuno proizvoljne i neutemeljene te da nema ni najmanjeg dokaza koji bi im išao u prilog. No, isto se može tvrditi i za njihove teorije o čovjeku-stepskom lovcu.

I premda joj se mora priznati da je jednostavna, takozvana vodena teorija ipak ne može objasniti neke čudne pojave i nedorečenosti. No, unatoč tome zaslužuje da joj se posveti dužna pažnja.

Teoriju je prvi lansirao biolog Sir Alister Hardy. Tijekom ljeta 1930. godine prelistavao je upravo objavljenu knjigu jednog anatoma koji je primijetio da je 'svatko tko je ikada imao priliku oderati kožu s majmuna, odnosno sa čovjeka', mogao uočiti da za razliku od majmuna čovjek ima podebeo sloj potkožnog sala, te je zaključio da je razlog tome 'možda to što čovjek, za razliku od majmuna, nema zaštitnog krzna; premda nije jasno zašto bi, ako se ne radi o nečem drugom, između čovjeka i čimpanze postojala tako fundamentalna razlika'. Alister Hardy je odmah došao na ideju o čemu 'drugom' bi se tu moglo raditi. Još kao mladić plovio je morima i sjetio se svojih putovanja na kitolovcima i onoga što je tamo vidio. Sjetio se oderanog kita i debelog sloja masnog tkiva ispod kože tog džinovskog sisara. U trenu mu je sinulo otkud čovjeku potkožno masno tkivo. Odgovor se nametnuo sam po sebi: to je tkivo čovjek 'uzgojio' za vrijeme svoje vodene faze.

Već na sljedećoj stranici anatomskog priručnika Hardy je naišao na još jednu odgonetku. Tamo su bili crteži koji su pokazivali da se smjer korijena dlake u majmuna razlikuje od smjera rasta dlake u čovjeka. Autor priručnika je i na tom mjestu priznao da ne zna zbog čega je to tako i rekao da se 'radi o još jednoj anatomskoj razlici nezavisne dijagnostičke vrijednosti, međutim, Hardy je odmah shvatio. Ta je razlika, bez sumnje, rezultat naše vodene faze, perioda u kom je čovjek krećući se vodom, promijenio i smjer korijena dlake. Hardy je dalje zaključio kako je u toj fazi, zbog specifičnosti kretanja u vodi, čovjek od četveronošca postao dvonožac, ali je ipak sa objavljivanjem svojih zaključaka sačekao neko fosilno otkriće koje bi potkrijepilo njegovu teoriju. Svoja je otkrića držao u sebi sve do 1960. godine, kada više nije mogao izdržati, pa je na predavanju u jednom Društvu za podvodne aktivnosti otvorio dušu i auditorijumu ispričao sve o svojim nalazima. Na njegovu veliku žalost priče su se dočepali novinari koji su je potpuno pogrešno i površno pronijeli čitavim svijetom. Hardy je sad bio prisiljen sva svoja zapažanja objaviti u ozbiljnijoj formi. Kao profesor zoologije bio je svjestan da će njegova fantastična teorija biti izvrnuta podsmijehu, jer, zaboga, usudio je dimnuti u osinjak i iznijeti potpuno novo tumačenje ljudske evolucije. Tako je i bilo. Međutim, kako je vrijeme prolazilo njegova teorija je uzimana sve ozbiljnije, pa je na kraju doživjela da se njome pozabavi cijela jedna konferencija.

Hardy je tvrdio da su rani primati u određenom času bili prisiljeni pobjeći na udaljene otoke nasuprot onoga što danas zovemo istočnom obalom Afrike. Povlačeći se pred grabežnim zvijerima na tim su otocima naši preci formirali male kolonije koje je Hardy nazvao kolonijama 'tropskih pingvina'. Tijelo naših predaka se tada razvilo u pravu plivačku mašinu. Poput pingvina, ti su primati-vodenjaci bili daleko spretniji i pokretljiviji u vodi nego na suhom. U početku je dvonožno hodanje predstavljalo veliki problem, pa su naši preci zaista mogli ličiti nespretnim pingvinima. Hodanje na dvije noge se, po toj teoriji, moglo usavršiti zahvaljujući upravo činjenici što na tim udaljenim otocima nije bilo grabežljivaca pa su se naši preci mogli slobodno i bez straha do mile volje šetati tropskim plažama.

Ova teorija objašnjava mnoge zagonetne značajke koje krasi čovjeka životinju. Uz već navedene, ona nam pomaže da lakše razumijemo i sljedeće nejasnoće vezane za naš razvoj:

- Naša je kičma mnogo savitljivija nego u ostalih primata, i zato smo u stanju plivati više kao vidre a manje kao majmuni.

- Čovjek je u stanju liti obilne suze, baš kao i mnoge druge morske životinje. Ali ostali primati nisu.

- Naš osjećaj ravnoteže je ravan onome u morskog lava ili tuljana, a daleko bolji nego u svih ostalih primata.

- Naš se dugodlaki krzneni ogrtač, karakterističan za sve ostale primare, ali ne i za morske životinje, zauvijek olinjao. Morski stanovnici ili imaju krzno veoma kratke dlake ili ga uopće nemaju, što im olakšava kretanje kroz vodu.

- Između prstiju ruku i nogu čovjek i dandanas ima rudimente plivaćih kožica dok to kod ostalih primata nije slučaj. Premda je ta plivaća kožica gotovo potpuno zakržljala, još je uvijek prilično zamjetljiva, naročito kad razmaknemo palac od kažiprsta. To smo oduvijek smatrali normalnim, ali kad pažljivo osmotrimo iste prste kod čimpanze primijetit ćemo da nabora rudimenta plivaće kožice nema. Većinu će ljudi zapanjiti saznanje da anatomske nalazi otkrivaju da i danas sedam posto ljudske populacije širom svijeta ima plivaćom kožicom povezane nožne prste.

- Čovjek zna veoma dobro plivati, dok se za velike majmune pouzdano zna da uopće ne znaju plivati. Poznato je da je ljudski rekord neprekidnog plivanja 168 sati, da rekord u plutanju inosi 72 sata, da se daljinski rekord popeo do 292 milje (470 kilometara), te da je čovjek bez dodatne pomoći u stanju roniti do 80 metara dubine.

- Pod vodom smo u stanju biti i do tri i po minute bez disanja. Kontrola disanja, koje kod ostalih primata nema, vjerojatno je dovela i do sposobnosti artikuliranja govora. U ono doba razvoja, kontrola disanja je mogla biti važna samo za sposobnost preživljavanja u vodi.

- Ljudi su obdareni takozvanim 'ronilačkim refleksom', kao i ostali vodeni sisavci. To znači da posebni živci koji imaju završetke na našem licu, oko ustiju i nosa, refleksno reagiraju čim naše lice dođe u dodir s vodom. Ako plutamo, na primjer na debeloj pučini, s glavom iznad površine vode, onda 'ronilački refleks' nije uključen. Međutim, stojimo li na sred suhe sobe, sa licem uronjenim u vodu, onda 'ronilački refleks' odmah proradi - zatvorit će automatski sve dovode zraka i tako otkloniti opasnost od eventualnog nekontroliranog gutanja vode. Taj će refleks stegnuti i sve i najmanje dovode zraka u plućima. Istovremeno, otkucaji srca se usporavaju za pola, a krv kreće ka vitalnim organima, štiteći ih tako od učinaka privremenog prestanka disanja. S druge strane, ako se kojim slučajem s glavom pod vodom nađu čimpanza ili gorila, obuzet će ili nesavladiva panika, srce će im dvostruko brže kucati i ubrzo će se udaviti (što su iskusili, na svoju žalost, mnogi zoološki vrtovi koji su oko majmunskih nastambi sagradili bazene s vodom).

- Oblik našeg nosa je jedinstven: nosnice su nam tako projektirane da sprečavaju ulazak vode u nos za vrijeme ronjenja. Nijedan primat se ne može podićiti takvom konstrukcijom nosa

- Naša tek rođena mladunčad automatski zadržava dah kad je uronimo u vodu te pliva bez straha ako je nježno potrbuške položimo u vodu.

- I na kraju, čovjek pokazuje neobičnu, za ostale primat neprimjerenu, ljubav prema vodi i iznalazi hiljade načina da joj se ponovo vraća. Kad se želimo nagraditi i počastiti, priuštiti ćemo si ljetovanje na moru. Nećemo žaliti novaca i kilometara puta samo da se dokopamo kakvog tropskog komadića mora gdje se možemo bezbrižno praćakati u kakvu plićaku. Pa čak i kad smo daleko od mora i kad se nakon napornog dana vratimo kući nema ništa bolje od relaksacije u kadi do vrha napunjenoj toplom vodom. To nimalo ne nalikuje ponašanju tipičnog, kopnenog primata koji je svoj razvojni put prošao boraveći isključivo u suhim ravnicama.

Već i površan pogled na olimpijska plivačka takmičenja, skakače sa visokih litica Acapulca, plivače u La Mancheu ili japanske lovce na bisere tjera nas na ozbiljno razmišljanje o teoriji o našem vodenom porijeklu. Naime, ovako poredani dokazi zaista djeluju impresivno. Sad nam samo ostaje da sačekamo naše terenske istraživače koji će locirati čvrste dokaze i tako potkrijepiti ovu teoriju. Fosilne ostatke koji bi potvrdili cijelu ovu priču trebalo bi tražiti na području današnjih istočnih obala afričkog kontinenta s naglaskom na razdoblju pliocena. Neke od ondašnjih obala su potonule, ali su se zato neke izdigle i danas vjerojatno tvore Danakilski planinski lanac u istočnoj Africi, i možda se baš tamo krije tajna što čeka da bude otkrivena.

Ukoliko tradicionalisti i dalje budu odbacivali ovu teoriju samo zbog straha za sudbinu svoje priče o drevnim lovcima iz ravnice, moramo im reći da se nemaju čega plašiti. Jer ove dvije teorije uopće nisu nespojive. Naprotiv, one tvore savršenu kombinaciju, priču u kojoj vodena faza simbolizira spasonosno vodeno krštenje naših praotaca, prije nego što će se uhvatiti ukoštac s izazovima lova na krupnu divljač.

Ustvari, možemo ustvrditi da se ove dvije teorije nadopunjuju i da trebaju jedna drugu, jer majmun vodenjak kad tad je morao izaći na kopno kako bi postao pravi suhozemni lovac. A da bi bio uvjerljiviji ovom su lovcu nedostajala upravo objašnjenja koja potiču iz vodene faze. Da smo na suhe savane došli direktno iz prašume sigurno je da bismo danas bili potpuno prilagođeni za život u pustinji. No, to se nije dogodilo. Pogledajmo samo neke od naših značajki: pijemo više vode od svih ostalih kopnenih sisavaca; znojimo se više nego svi ostali sisavci; pregrijemo li se vrlo brzo ćemo umrijeti; urin nam je razrijeđen, a fekalije su nam vlažne. Ovih pet značajki u drastičnoj su opreci sa standardima štednje vode koji upravljaju životima životinja koje žive u savani. Živeći u toplom i suhom okruženju te su životinje razvile posebne mehanizme kojima smanjuju gubitke tekućine. Divlji psi i velike mačke mogu, prije nego što uginu, podnijeti dvostruko veću dehidraciju nego ljudi. Ljude ubija desetpostotna dehidracija, a mačke i pse dvadesetpostotna. Prekomjerno znojenje može nam poslužiti kao sredstvo hlađenja organizma, ali istovremeno troši ogromne količine vode - na

tropskom suncu i do petnaest litara na dan. Ovakvo rasipanje vode nije tipično za životinje koja oduvijek žive u toplim i suhim krajevima. Znojenjem se osim tekućine izlučuje i sol. Za majmuna iz mora koji se hrani morskim plodovima znojenje znači i izbacivanje viška soli, ali za lovca iz savane koji je željan soli, ovakvo rasipanje ne dolazi u obzir.

Životinje toplih kopnenih krajeva, poput divljih pasa ili deva, mogu preživjeti i onda kad im se tjelesna temperatura popne i preko četrdeset stupnjeva celzijusa. Čovjek s takvom tjelesnom temperaturom ne bi dugo živio. Urin takvih životinja znatno je gušći od našeg, a izmet je daleko suši i sadrži tek oko četrdeset do pedeset posto vode, dok ljudski sadrži i do sedamdeset i pet posto tekućine. To znači da se oni svog tjelesnog otpada rješavaju uz znatno manji gubitak dragocjene vode.

Sve ovo govori da smo neobično rasipni kad se radi o gubitku vode, pogotovo ako se pretpostavi da smo se u veoma ranoj fazi razvoja opredijelili za život u vrelim savanama. Zato je veoma vjerojatno da smo se u tom razdoblju držali krajeva s obiljem vode. A tek kasnije, kad je naš razvoj bio na nešto višem stupnju, odvažili smo se na avanturu velikog lova u ravnici, rame uz rame sa specijaliziranim ubojicama koji su se tamo već otprije nalazili. Takav razvoj događaja potvrđivao bi teoriju po kojoj smo prije stjecanja naslova velikih lovaca prošli kroz 'šegrtovanje' u vodi. U početku najvjerojatnije, na kakvom ušću rijeke u more, gdje smo mogli podjednako uživati i u slatkoj i u slanoj vodi. Kakav utjecaj je takav vodeno-pustinjski scenarij imao na našu prehranu? Prije vodene faze, naši daleki preci mora da su se prehranjivali kao i svi drugi primati konzumirali su svu moguću biljnu hranu koja se sastojala od plodova, voća, oraha, bobica, korijenja i sočnih stabljika, uz vitalni dodatak hrane životinjskog porijekla kao što su termite, ptičja jaja, ptice i pokoji mali sisavac, ako bi ga uspjeli ubiti. Dakle, ako su u toj fazi krenuli ka moru i tamo počeli, umjesto plodova šuma, sakupljati plodove mora, onda su se proteini u njihovoj prehrani znatno povećali bez bitne promjene u načinu pripremanja hrane. Jer, ako su znali razbiti orah onda su mogli otvoriti i morsku školjku.

Skupivši dovoljno hrabrosti zalazili bi dublje u more u potrazi za sve boljim i hranjivijim artiklima. Odatle pa do naše vodene faze više nije bilo daleko. Oblutaka je po plažama bilo toliko da naši preci nisu morali previše mozgati čime će se poslužiti za razbijanje tvrdih školjaka. Tada je, valjda, krenulo i s novim izumima na polju korisnih alatki: slučajno raspolučen oblutak tako je postao naš prvi nož. Dalje je išlo lako koplja i harpuni bili su samo logična posljedica.

Moguća je pretpostavka daje obogaćen i raznovrstan jelovnik u znatnoj mjeri utjecao na razvoj mozga i inteligencije naših praotaca. Naime, kad se radi o hranjivosti, biljna hrana je manje vrijedna od hrane životinjskog porijekla, pa je možda baš taj prijelaz s isključivo biljne prehrane na mesni jelovnik pomogao našim precima da naprave sudbonosni zaokret u razvoju ljudske vrste.

Postavši gurman, razumljivo je da je naš predek poželio još - i bolje i više. Možda ga je to natjeralo da se ponovo vrati u savanu i da se okuša u lovu na krupnu divljač. S novim iskustvima i s novom pameću mogao se obogatiti jelovnik i razviti metoda za čuvanje rezervi vode. Dakle, od tog vremena na ovamo, priča o evoluciji vraća se u tradicionalne okvire takozvanog *savanskog scenarija*.

U tom periodu, kada 'majmun s mora' postaje 'majmun koji lovi', dolazi do nekoliko suštinskih promjena. Grupni lov na krupnu divljač neminovno dovodi u opasnost ženke i mladunčad. Dakle, u lov nije moguće ići u punom sastavu. Potrebno je izvršiti podjelu rada - muškarci će zato razviti mišićne potrebe za napore koje iziskuje dugotrajan lov. Dok su mužjaci u lovu, ženke, skupa sa mladunčadi i starijim članovima grupe, moraju biti negdje na sigurnom. To je morala biti neka stalna i poznata lokacija kako bi je mužjaci nakon lova mogli pronaći. Tako je došlo do potrebe za stalnim mjestom boravka; tako se rodila ideja o toplom domu. Naš se lovac sada morao ponašati više kao vuk čoporu, a manje kao lutajuća obitelj majmuna. Sad ka je uspostavljena stalna baza pojavio se novi problem pitanje sigurnosti. Nejake ženke, mladunčad i starci bi su ostavljeni na milost razbojnicima kojih je bilo po svuda. Trebalo je smisliti način kako ih zaštititi. Trebalo je izgraditi skloništa. Sa gradnjom prvih nadstrešnica nastajao je i naš novi predek - majmun osvajač.

U to vrijeme dolazi do dramatičnih promjena društvenom životu naših predeka. Dolazi do sve već podjele rada. Mužjaci su do savršenstva specijalizirali lovne vještine dok se ženke više orijentiraju na sakupljanje živežnih namirnica. Počinju se izdvajati parovi emotivno povezanih mužjaka i ženki. Obitelj postaj nukleus grupe.

Do izražaja dolazi važnost higijenskih navika, jer staništa postaju mjesta stalnog boravišta i u njima mora biti reda. Mi smo jedina vrsta majmuna, od 193 postojeće, koja pati od buha. Ustvari, mi imamo svoje vlastite buhe. Buhe se uspijevaju održati samo ako njihov domaćin na kom žive ima stalno boravište kakvoj jazbini ili brlogu. Dakle, i buhe su dovoljan dokaz koji govori da smo u veoma ranoj fazi postali stanovnici brloga. Nomadi su došli mnogo kasnije i daleko su o istine tvrdnje da je to jedan od prvih oblika načina život u ljudskoj zajednici.

Da rezimiramo: naši preci su počeli kao sakupljači plodova živeći na drveću, da bi potom

otišli na more gdje su nastavili sakupljati plodove mora. Kad su se vratili s mora prešli su na mesnu prehranu i nastanili se u brlozima, dupljama ili jazbinama. Tokom tog procesa naše se ponašanje sve više i više razlikovalo od ponašanja ostalih majmuna. Međutim, neke stare navike su ostale i pomiješale se s novima. Postali smo neka vrsta hibrida; bili smo jednim dijelom primati, a drugim mesožderi, djelomično majmuni, djelomično vukovi, malo sakupljači plodova, a malo lovci. Tu smo dvoiličnost zadržali do današnjih dana, pa i na naš moderni život utiču te dvije prvobitne sile, posebno kad se radi o prehrani.

Da bismo bolje shvatili tu podvojenost pogledat ćemo izbliza što se dešava u grupnom lovu i koji modeli ponašanja tada dolaze do izražaja. Zbog svog relativno slabašnog i nerazvijenog tijela čovjek se, da bi preživio, morao služiti svojim razumom. Služeći se svojom inteligencijom čovjek je načinio oružja kojima nadomješta nedostatke kao što je neposjedovanje snažnih očnjaka ili ubojitih kandži. Pored oružja, koje je morao izraditi i o kom je morao voditi brigu, čovjek je morao razraditi i strategiju lova koja je uključivala precizno komuniciranje među članovima grupe. I nije nikakvo pretjerivanje ako ustvrdimo daje upravo planiranje lovnih taktika onaj ključni pritisak borbe za opstanak iz kog je nastao ljudski govor. Plijen koji smo odabrali morao je dobiti ime, morali smo sjesti i dogovoriti taktiku lova, izabrati najbolje oružje.

Naša prva odjeća se najvjerojatnije sastojala od neke vrste opasača na koji smo vješali opremu potrebnu za lov i, možda, nekog komada pokrivala za muške genitalije koji ih je štitio od povreda. U lovu je trebalo brzo trčati, ali i znati pratiti tragove. Zato je osim brzine i snage bila potrebna izuzetna upornost i ustrajnost. Upravo je ustrajnost imala neobično važnu ulogu. Sakupljanje plodova ne zahtijeva neku dužu koncentraciju ili razmišljanje na duge staze. U lovu, naprotiv, trebamo i jedno i drugo. Zato nas je lov do temelja izmijenio. Umjesto sebičnog načina života po principu 'od danas do sutra', tipičnog za sakupljače plodova, naš se predak odlučio za karijeru lovca koja od njega traži sposobnost dugotrajne koncentracije i punog angažmana na određenom organiziranom projektu. Ta je odluka, pokazalo se kasnije, bila sudbonosna za naš budući razvoj.

Međutim, nije bilo dovoljno samo uporno trčati za lovinom i satjerati je u kut. Lovinu je trebalo i ubiti. Da bismo lovinu ubili potrebno je precizno nanišani. Tu se tražila posebna vještina, ali i hrabrost. Majmuni su prilično plašljiva stvorenja. Čak i one najveće vrste po prirodi su plahe i povučene. Naši su preci morali biti znatno hrabriji, jer zanimanje lovca je veoma opasno, naročito ako se radi o krupnoj divljači. Lov je uključivao mnoge rizike i opasnosti, baš kao i lešinarenje, jer trebalo je puno hrabrosti da se, na primjer, lava otjera od njegova plijena. Pored toga, za obradu ubijene životinje trebalo je razviti dodatne vještine. Pri tome nam je trebala pomoć svih ostalih iz grupe, a bogami trebalo je smisliti i nova oruđa za skidanje kože i komadanje. Sve je to od naših predaka zahtijevalo novi, drugačiji, altruistički mentalitet. Ako smo željeli da nam porodica preživi, morali smo ponešto naučiti od divljih pasa i vukova i dio plijena dati mladim i još nejakim članovima grupe, ali i onima nemoćnima i ostarjelima. Lov je u nama razvio kolektivni duh ali i smisao za uživanje u jelu, čega su majmuni biljožderi gotovo u potpunosti lišeni. Visokokvalitetna hrana koju smo mogli jesti u kratkom vremenu i tako se zasititi za dulji period pružala nam je mogućnost da se upuštamo i u druge aspekte društvenog života. Lovački način života naglavačke je okrenuo naš ritam hranjenja i u krajnoj nas je liniji doveo do onoga što danas predstavljamo. I ako nas ne mrzi da malo pomnije osmotrimo vlastito ponašanje, brzo će nam postati jasno da smo zadržali mnoge značajke prvobitnih lovaca koje su tek manje ili više vješto zamaskirane.

Na te prauzorke ponašanja naših predaka podsjećaju nas i neki današnji pravi lovovi. Međutim, za većinu nas hrana je danas lako dostupna i bez lova. U tome nam je znatno pomogla revolucija poljoprivredne proizvodnje. Da bi smo iz lokalnog supermarketa donijeli ono što nam je potrebno za svakodnevnu prehranu ne moramo se naoružavati i upuštati u bespoštednu borbu na život i smrt s našom lovinom. Postali smo pitomi i krotki lovci. Ali, što se desilo s našim lovačkim instinktima? Kako se čovjek današnjice nosi s nagonima svoje iskonske prirode? Odgovor nije jednoznačan. Postoje brojni načini, od onih najbezazlenijih do onih najodvratnijih. Kako je onaj prvotni lov radi preživljavanja gotovo iščezao, dana nam je sloboda da izaberemo bilo koji od simboličkih surogata koji nam stoje na raspolaganju. Bitno je da u njima nađemo bar osnovne elemente igre lova.

Velika većina ljudi današnjice lov zamjenjuje 'odlaskom na posao'. Oni koji imaju sreće, naći će posao koji uglavnom zadovoljava njihove skrivene lovačke nagone. Poslovni čovjek koji se ujutro zaputio u lov i koji putem smišlja svoju paklenu strategiju i taktiku uništenja protivnika, svoje dnevne i dugoročne ciljeve, u nadi da će sklopiti povoljan ugovor i eventualno kući donijeti lovinu, slika je osobe koja je zadovoljila svoje lovačke nagone u vremenu u kom živimo. Ali, većina ljudi obavlja dozlazboga dosadan posao koji se iz dana u dan ponavlja i u kom nema ama baš nikakvih izazova i uzbuđenja koja bi nalikovala lovu. Da smo kojim slučajem potomci nekih preživjelača onda nam takva

ubitačno dosadna svakodnevica ne bi nimalo smetala. Ali kako to nije tako, ljudi s tako nezanimljivim poslom postaju razdražljivi i frustrirani. Njima je potreban neki drugi ispušni ventil kroz koji će izbaciti svoje nagomilano nezadovoljstvo, neki drugi nadomjestak koji će im omogućiti da oslobode svoj lovački instinkt. Neki od tih nadomjestaka znaju biti neobično kreativni, ali drugi mogu biti pogubno destruktivni. Mnogi pojedinci uspijevaju svoje nezadovoljstvo poslom - koje se opet može tumačiti kao posljedica lovačke impotentnosti ublažiti nekom vrstom hobija ili pasije. U svoje slobodno vrijeme takvi se frustrirani lovci bave nekim, nerijetko sasvim beznačajnim, aktivnostima koje im pružaju utisak iskonske lovačke potjere. Takve zanimacije često uključuju sakupljanje koječega, kockanje, putovanja i sve moguće oblike takmičarskih igara i sportova.

Kad je riječ o sakupljačima kojekakvih zbirki, zanimljivo je kako oni sami sebi postavljaju potpuno proizvoljne ciljeve i onda grozničavo tragaju za novim i novim predmetima koje će dodati svojoj zbirci. Posebnu draž sakupljanju daje pravilo kategorizacije. Kategorizacija ne smije biti ni preuska ni preširoka. Unutar zadane kategorije mora biti dovoljno prostora za raznovrsnost koja onda sakupljanje čini još zanimljivijim. Rijetko ćete naići na osobu koja sakuplja beskrajnu zbirku identičnih predmeta. No, s, druge strane, specijalizacija ne smije biti ni preširoka, jer će tada potraga za novim primjercima biti isuviše lagana. Lepeza interesa sakupljača je nevjerojatno široka i maštovita; oni sakupljaju sve - od burmutica do parnih lokomotiva, od autograma do aviona, od poštanskih maraka do porculanskih figurica. Simbolična jednadžba prilično je jednostavna: sljedeći predmet koji treba dodati zbirci postaje 'plijen'. I poput pravog, živog plijena, i ovaj postaje teško dostižan, što zbog svoje rijetkosti, što zbog svoje cijene. Zato se sakupljač mora pozabaviti pomnim planiranjem, istraživanjem terena, posebnom taktikom prikradanja (cjenkanja), i konačno onim najslađim - 'ubijanjem', odnosno kupovanjem predmeta. Kad je i to obavio, ponosni se 'lovac' s plijenom trijumfalno vraća kući gdje provodi sate i sate napasajući oči na svojoj upotpunjenoj zbirci. Ovaj oblik simboličnog lova toliko je moćan da se često pretvara u opsesiju. Obuzeti svojom lovačkom strašću ovi lovci odlaze u krajnost gdje im osim njihove zbirke u životu više ništa drugo nije važno. Oni žive samo za one trenutke kada u miru i do mile volje mogu uživati u svojoj zbirci i kada ponovo kreću za novom lovinom.

Jednako pogubno može biti i kockanje. Kod kockara ushit izaziva izlaganje opasnosti, rizik. Primitivni lov u sebi sadrži brojne elemente rizika i opasnosti. Kad nam život postane dosadno siguran i prozaičan, onda ga valja začiniti nekim opasnostima i rizicima. Ako tih opasnosti nema, treba ih izmisliti. Što može biti uzbudljivije od jedne oklade. Kladeći se ili kockajući, kockar - za kartaškim stolom ili na kladionici - 'ubija' tako da, koristeći sve svoje vještine, pobjeđuje sistem. U igri mora biti toliko novca da gubitak dobro zaboli, a dobitak donese vrhunski užitak. Beznačajna svota uložena u kocku ne donosi onaj traženi osjećaj 'opasnosti'.

Za mnoge nesuđene lovce atraktivnu alternativu predstavlja neka vrsta 'nepotrebnog putovanja'. U tu kategoriju možemo ubrojiti sve one skitalice, kampere, planinare, istraživače i turiste koji se upuštaju u beskrajno 'kretanje iz znatiželje'. Tu, dakako, spadaju i ritualizirani oblici putovanja kao što su razne utrke, jedrenje, jahanje i letenje. U svim tim aktivnostima naći ćemo elemente lova, kao što je traganje i potjera, elemente koji nedostaju modernom čovjeku orijentiranom na dom, kancelariju ili tvorničku halu.

Elemente lova pronaći ćemo i u mnogim igrama i sportovima. U mnogima je prisutan cilj koji simbolički predstavlja lovinu. U biljaru je to džep ili rupa u koju treba ubaciti biljarsku kuglu, u košarci je to koš u koji treba ubaciti košarkašku loptu, a u streljaštvu meta koju treba pogoditi strijelom. Skoro da i nema sporta koji u sebi ne sadrži elemente lova, a u svima pobjednik dobiva trofej - pokal, plaketu, medalju - koji slavodobitno nosi kući. Blistavi i svjetlucavi trofeji simboliziraju plijen koji *lovac* donosi u svoj bazni logor (svoj dom) nakon teške i opasne borbe. Ti trofeji obično nisu jestivi, ali su zato osvojeni nakon teških borbi pa njihovo simbolično značenje potpuno zasjenjuje njihovu posvemašnju beskorisnost.

Način na koji se hranimo do kraja razotkriva našu lovačku prošlost. Svi odreda i dalje uživamo u velikim proslavama i feštama i trudimo se da izmislimo što više razloga ne bismo li bili u prilici da priredimo, da nesvjesno oživimo, one primitivne gozbe na kojima su naši praoci dijelili upravo ubijenu lovinu. Čak i naši svakodnevni obroci odaju našu mesoždersku prirodu. Životinje koje se hrane biljkama - stabljikama, lišćem, plodovima i korijenjem - nemaju određeno vrijeme uzimanja hrane. One preživaju po cijele dane i zapravo neprestano nešto žvaču. Zbog slabe hranjivosti hrane koju proždiru prisiljene su jesti po cijele dane. Žirafa, na primjer, jede dvanaest sati na dan, pri čemu svakodnevno proguta po 65 kilograma vegetacije. Gorila jede cijelo jutro, a nakon kratke podnevne sieste, nastavlja jesti cijelo poslijepodne. Nitko još nije vidio da gorila s nekim dijeli svoj obrok, ili da za vrijeme jela s nekim komunicira. Jedini zvuci koji se mogu čuti za vrijeme tog beskrajnog hranjenja je povremeno roktanje, podrigivanje, krckanje grančica i mljackanje. I premda se gorile za vrijeme hranjenja kroz šumu kreću u grupi, hranjenje je krajnje individualan čin. Ovakav način

hranjenja je u potpunoj opreci s načinom hranjenja uobičajenim za čopore lovaca-mesoždera kod kojih jedenje predstavlja važan društveni događaj. Ljudi, sa svojom dvojakom prirodom primata koji su postali 'mesojedi', pokazuju značajke i jednog i drugog načina hranjenja. U normalnim okolnostima ljudi uzimaju tri glavna obroka dnevno i to najčešće u društvu najbližih, ali nisu im mrski ni slatki zalogaji između obroka, koji su, začudo, rijetko mesni. Meso je rezervirano za glavne obroke koji su naše 'mesoždersko' naslijeđe. Zalogaji koje rado uzimamo između obroka obično su slatki, poput biskvita, čokolade, bombona, sokova, čaja ili kave, i oni predstavljaju našu drugu prirodu koja voli slatko, zrelo voće i bobice između obroka se uglavnom hranimo pojedinačno, a glavne obroke u pravilu konzumiramo u društvu, bilo u porodičnom krugu, bilo u 'plemским blagovaonicama' kao što su restorani, kafei, picerije. I ovi detalji odražavaju podvojenost naše iskonske prirode.

Međutim, upravo ta naša prehrambena dvoličnost naša je velika prednost. Kao svejedi pokazali smo veliku sposobnost prilagođavanja. Premda nam je, u smislu pravilne ishrane, potrebna uravnotežena kuhinja, u određenom trenutku smo u stanju narušiti tu ravnotežu bez većih posljedica. Pokazalo se da ćemo preživjeti i onda kad se hranimo samo mesom, ali i onda kada jedemo isključivo biljnu hranu. Nijedna od ovih krajnosti nije zdrava za ljudski želudac, ali pokazuje da smo se u stanju, bar što se hrane tiče, nositi sa svim mogućim kombinacijama.

Ako je to tako, zašto svake godine u svijetu zbog loše ili slabe ishrane umire dvadeset miliona ljudi? Odgovor se krije u varljivoj sreći koju nam je donijela revolucija na području poljoprivrede. Suvremena poljoprivredna dostignuća dovela su do velikog demografskog rasta. Veliki dio svjetske populacije ovisi o *jednoj* glavnoj kulturi - riži, žitu, kukuruzu, prosu. U vrijeme izobilja to ne predstavlja nikakav problem, jer dobar urod rezultira i većim uzgojem stoke. Ali u slabim godinama, kad ponestane mesa, ove kulture same nisu dovoljne za preživljavanje. Posebno kad su u pitanju djeca, trudnice i dojilje. Poznato je da djeca koja rastu trebaju četiri puta više proteina životinjskog porijekla nego odrasli ljudi. Zato je pomor od gladi najveći u dječjoj dobi.

Netko će reći da se mi, kao primati, veoma lako možemo preorijentirati na isključivo biljnu prehranu. To je točno, ali ovdje se radi o nečem sasvim drugom. Milioni ljudi koji svakodnevno pate zbog posljedica slabe ishrane žrtve su jednolične biljne hrane. Majmuni se, naprotiv, hrane veoma bogatom i raznovrsnom biljnom hranom, a redovito svoje obroke popravljaju i hranom životinjskog porijekla, makar to bili samo sićušni insekti i ptičja jaja. Dakle, njihova je prehrana više nego raznovrsna. Siromašni *Treći* svijet, nažalost, svom izglednjelom stanovništvu nije u stanju ponuditi takvu raznovrsnost. Nadalje, mi smo tokom evolucije doživjeli takve genetske promjene da nam je za održavanje zdravog organizma potrebna mesna hrana. Naš se probavni trakt modificirao tako da do pravilne ravnoteže osam ključnih aminokiselina možemo doći samo konzumiranjem životinjskih proteina. Istina je da te aminokiseline možemo naći i u, biljnoj hrani, ali ne sve i ne u poželjnom omjeru. Za postizanje traženog pravilnog omjera potrebna je žonglerska kulinarska vještina koju *Treći svijet* i njegovo glađu iznureno stanovništvo ne može osigurati.

Moramo prihvatiti činjenicu da su milioni godina naše lovačke prošlosti ostavili traga na našoj genetskoj slici i na našem načinu ishrane, i da deset hiljada godina biljne dijeta nije dovoljno datu situaciju ponovo izmijeniti. Želimo li, onako čisto filozofski, postati vegetarijanci, moramo tu činjenicu imati na umu i dobro razmisliti hoćemo li i dalje svoju djecu lišavati njima toliko potrebnih proteina. Pored toga, veoma je važno da biljna hrana bude što raznovrsnija i uravnoteženija, i da znamo da je od životne važnosti, s vremena na vrijeme, konzumirati manje količine hrane životinjskog porijekla. Drugim riječima, ako iz principa želimo s prezirom odbaciti našu lovačku prošlost i hraniti se isključivo biljem, onda to moramo činiti veoma obazrivo. Pored vrhunskog kulinarskog umijeća nužno je da uvijek imamo na umu izuzetno raznovrsnu prehranu majmuna 'sakupljača plodova'.

I dok siromašnim dijelovima svijeta prijete glad, prebogat Zapad ima jedan posve različit problem koji se zove gojaznost. Pretilost je najveća opasnost za zdravlje bogatih nacija, pa su razni stručnjaci razvili hiljade različitih metoda kojima se ona pokušava liječiti. Kako je do toga došlo? Divlje životinje nemaju tih problema, čak i kad žive u izobilju. Jeste li ikada vidjeli debeljuškastog geparda, ili dežmekastu pumu, trbušastog tigra ili debelog hermelina. Zbog čega se čovjek, kad dobro i puno jede, deblja? Odgovor ćemo ponovo naći u našoj lovačkoj prošlosti. U vrijeme dok su naši daleki preci živjeli u šumi ili na obalama mora hrane je bilo uglavnom dovoljno i snabdijevanje je bilo redovito. No, situacija se drastično promijenila onog časa kad se čovjek odlučio odmetnuti u lovce. Snabdijevanje je postalo neredovito i nesigurno; sve je ovisilo o lovačkoj sreći. Bilo je perioda kad je hrane bilo i previše, ali bilo je i dana kad su se lovci vraćali praznih ruku. Danas je lako. Sav višak strpamo u škrinju za duboko zamrzavanje i problem je riješen. Onda nije bilo ni ostave, ni trapa, ni podruma. Jedino rješenje bilo je - salo. Za razliku od deva, mi smo svoje salo rasporedili po cijelom tijelu. Kad je hrane bilo dovoljno jeli smo koliko je stalo i tako stvarali rezervno salo. Tu je dakako bilo i potkožno masno tkivo iz naših 'primorskih dana' pa se s takvim rezervama moglo čekati 'bolje dane'. Za mršavih lovnih dana naši su se preci bukvalno izjedali - živjeli su ne na staroj slavi,

već na starom salu, vlastitom.

Ako smo se, dakle, i na toj osnovi genetski promijenili, jer smo milione godina živjeli po principu 'ima-nema', normalno je da smo se prežderavali i taložili rezerve masti kad je bilo, te trošili zalihe sala i mršavili kad nije bilo. Logično je da se prelaskom iz faze 'ima-nema' u fazu 'ima-ima' naš organizam nastavio ponašati kao da se ništa nije promijenilo. Naime, i dalje smo se prežderavali kad je god za to bilo prilike, ali sada nismo imali gdje i kad zalihe potrošiti. Tu leži i odgovor na pitanje zašto većina famoznih programa za skidanje suvišnih kilograma ne uspijeva. Naime, za vrijeme našeg dobrovoljnog gladovanja i podvrgavanja strogim pravilima dijete, naši geni nam cijelo vrijeme poručuju; 'Kad ovo završi, spremi se na novu žderačinu'. Kako vrijeme odmiče ta poruka postaje sve snažnija dok na koncu ne postane nesnosna. Tako svaka pa i najžešća dijeta završava gastronomskim orgijama ili u najboljem slučaju povratkom na stare dobre i obilne prehrabene navike. Na taj način mi i ne radimo ništa drugo nego na vještački način podržavamo i oživljavamo drevni princip 'ima -nema'.

Opisani način pohrane zaliha koji su prakticirali naši stari dobio je na težini posebno u doba širenja prema sjeveru zemaljske kugle. Na sjeveru je, zbog oštrijih izmjena godišnjih doba, princip 'ima-nema' poprimio puno dramatičnije razmjere. Dokaz takvim tvrdnjama jasno možemo vidjeti na prethistorijskim ženskim figurama koje su nedavno nađene na mnogim lokacijama u Evropi i na Bliskom Istoku. Te male plastike nazvane 'Venerama' prikazuju pregojazne ženske likove s ogromnim bedrima i još širim bokovima kojima bi bolje pristajalo ime 'Božice Gozbe'. Možda su naši preci izrađivali te figurice kao amajlije koje su ih štatile od mršavog ulova, ili su ih vajali i držali u slavu dana izobilja. Figurice iz novijeg doba prikazuju mnogo vitkija ženska tijela, a razlog je isto tako jasan. Naime, doba takvih, vitkijih žena već je poznavalo tehnologiju čuvanja hrane, pa ljudsko tijelo više nije moralo biti pokretna špajza.

Ako, dakle, primitivni lovac, koji još uvijek u nama drijema, uspijeva kanalizirati svoje nagone kroz razne surogate koji nadomještaju pravi lov, bilo kroz sport, igre, ili društvene ručkove, onda bi, naizgled, sve trebalo biti u redu. Iskonska ljudska energija, koja nam je nekad trebala da bismo mogli progoniti lovinu, sada bi mogla biti usmjerena prema ponešto apstraktnijim ciljevima, mogla bi, recimo, biti upregnuta u postizanje savršenstva. Nažalost, ta ista energija može se veoma lako pretvoriti u najgore izljeve ljudske destruktivnosti. Svakodnevno nas sa svih strana zapljuskuju vijesti o izbijanju ljudskog nasilja. Svi ti slučajevi se u prosječnom ljudskom umu podvode pod isti nazivnik ljudska agresivnost. Ovakva definicija govori koliko je duboko nerazumijevanje prirode životinjske agresije.

Agresija je, ustvari, nasrtljivo razrješavanje sporova među članovima neke zajednice. U životinjskom svijetu sporovi se rješavaju prijetnjama, zastrašivanjem, razmetanjem. Vrlo rijetko u takvim razrješavanjima dolazi do prolijevanja krvi. Životinjska agresivnost je uobičajena stvar, ali fizički sukobi su izuzetno rijetki. Kad i dođe do razmjene udaraca, borba je obično stilizirana, a udarci se zaustavljaju prije nego što pogode cilj. Dakle, istina je kad kažemo da do nasilja u životinjskom svijetu dolazi samo kad zataji agresija.

I u svijetu ljudi je agresija - kao nešto što jasno lučimo od nasilja - podjednako uobičajena. Svađa susjeda, porodične čarke, prepirke vozača i ostali slični sukobi tipični su primjeri 'životinjske agresije', gdje naša nasrtljivost poprima formu razmetljivosti. Najčešći oblik agresivne razmetljivosti u ljudskom društvu je verbalno vrijeđanje. To vrijeđanje može biti krajnje uvredljivo i neprijateljski intonirano, ali od same riječi još nitko nije stradao. Osim riječima, čovjek raspolaže i neviđenim repertoarom grimasa, izraza lica, gestikulacija i pokreta tijela kojima nastoji smesti protivnika, a da pri tom ne prolije ni kap krvi. No, čak i kad smo dovedeni u stanje krajnje uzrujanosti i kad je fizički kontakt sa suparnikom neizbježan, borba obično traje kratko i završi s nekoliko šamara ili bubotaka i pokojom masnicom ili ograbotinom.

Međutim, postoje i potpuno drukčiji i ozbiljni izljevi žestokog nasilja. Oni obično nemaju nikakve veze s pravom agresijom. Bez obzira radi li se o bandi koja prebije potpunog neznanca, teroristima koji čine grozote nad nevinim i slučajnim prolaznicima, ili pak o ratnom sukobu, moramo naglasiti da je riječ o potpuno drukčijoj kategoriji ponašanja. To nisu slučajevi agresije, već su to primjeri simboličnog lova koji se izmetnuo, lova koji je krenuo u pogrešnom pravcu. Ključna razlika je u prirodi žrtve. Prava agresija uključuje spor među suparnicima. Primarna funkcija agresije je zastrašivanje i dominacija nad suparnikom. Kad je u pitanju nasilan simboličan lov, žrtva nema imena, ona je depersonalizirana, ona nije suparnik, ona je 'plijen'.

Rat je najdestruktivniji oblik simboličnog lova. Ako u ratu i ima tragova agresije onda je ona ograničena samo na suprotstavljene vođe, koje jedino zanima promjena odnosa snaga. Ali, za običnog vojnika na frontu agresije gotovo da i nema. Umjesto toga svjedoci smo tobožnjeg lova. Grupe vojnika sukobljavaju se s potpuno nepoznatim grupama protivničke vojske, a da jedni o drugima pojma nemaju, a ako se i vide jedni drugima nalikuju tek na slične mrlje u daljini.

Međusobno se ubijaju, ne zato što su ljuti jedni na druge ili zbog lične netrpeljivosti već zbog odanosti svojoj regimenti, 'našoj stvari', zastavi ili naciji.

Drugim riječima prehistorijski čopor lovaca oživljava se kao grupa ratnika, a motivacija članova zasnovana je na slijepoj odanosti 'našoj stvari'. Suparnički vojnici nisu ljudi, već lovina koju treba hladno likvidirati, ne obazirući se na takve sitnice kao što su njihove emocije, raspoloženja ili osjećanja. Činjenica da nose drugačije uniforme dovoljna je da zaključimo kako pripadaju drugoj vrsti.

Naši će se lovački nagoni vrlo lako izroditi ako nam naša svakodnevica ne pruži mogućnost kreativnog i pozitivnog izražavanja. Nažalost, u svakom suvremenom društvu ima i previše mladih momaka koji nisu u stanju pronaći adekvatan kreativan supstitut za svoje lovačke nagone i koji su zato idealan materijal za destruktivne alternative. Ta društva s takvim mladim ljudima obračunavaju uvijek na isti način: strpaju ih u civilni ili vojni zatvor i tako ih još više udaljavaju od naslijeđa iskonskog lovca. To je problem koji još nismo ni načeli.

Dok smo živjeli u malim plemenskim zajednicama tih problema nije bilo. Naše moderne glavobolje posljedica su našeg fantastičnog razvoja. Da bismo ih bolje razumjeli moramo krenuti tragom uspona 'urbanog majmuna'.

3. LJUDSKI ZOO

Našim je precima trebalo više od milion godina da od majmuna-sakupljača plodova napreduju do statusa ljudskih bića-mesojeda. Na tom putu kroz vrijeme postepeno smo postali plemenski lovci. Tadašnja plemena su bila mala i svako pleme je brojilo najviše stotinjak pripadnika. Plemensko naselje postalo je središte društvenog života ondašnjeg čovjeka. Bilo je to mjesto na koje se lovac sa svojim plijenom vraćao nakon napornog lova. To su bili počeci seoskog života.

Nekako u to vrijeme, prije nekih deset hiljada godina, došlo je do značajne promjene u ljudskoj zajednici - zemljoradnja je zamijenila lov. Hrana se počela skladištiti. Kako je hrane bilo više nego dovoljno, plemena su naglo počela rasti. Sela su postala gradići, a gradići gradovi. U samo sto vijekova, od blatnjara smo dospjeli do veličanstvenih višekatnica i još nismo stali. Još uvijek srljamo prema nekom imaginarnom tehnološkom raju.

Naši su veliki gradovi u izvjesnom smislu zaista i postali neka vrsta raja na zemlji, naročito ako ih usporedimo sa primitivnim naseobinama naših predaka. Ti gradovi nam pružaju takav komfor, slobodu i ostale prednosti o kojima naši stari nisu mogli sanjati ni u svojim najsmjelijim snovima. No, za to je trebalo platiti i određenu cijenu. Svaki korak koji nas je vodio naprijed bio je praćen bujanjem populacije. Svaki uspjeh je nagrađen prenapučenošću. S porastom kvaliteta življenja rastao je i broj ljudi. Malena plemena naših pradjedova uživala su u otvorenim prostorima nepreglednih lovišta. Računa se da je svaki pojedinac onog doba raspolagao sa sto hiljada puta većim životnim prostorom od današnjeg stanovnika modernog velegrada.

Dakle, da bi uživao u blagodatima civilizacije, čovjek današnjice prisiljen je živjeti u sredini koja nije ni najmanje nalik na okolinu u kojoj se ljudska vrsta razvila. Ta je nova sredina raj pun stresova, teatar opreka u kom se na pozornici neprestano izmjenjuju moderne udobnosti s nenasnim napetostima. U modernim gradovima dolazi do novih oblika nasilja. Kreativnost koju takva metropola isijava nije mimoišla ni kriminal, a rodila je i nove tipove ludila, okrutnosti i očaja. Od jednostavnog urođenika čovjek je postao civilizirani superdomorodac s problemom.

Pišući o divljaštvu u gradovima, neki autori današnje metropole nazivaju betonskom džunglom. Ali džungle uopće nisu takve. Na ovaj ili onaj način, nasilje u gradovima svoje uzroke ima u abnormalnoj prenaseljenosti, a poznato je da džungle nisu prenaseljene. Nasilje koje vidamo u našim gradovima nema ništa zajedničko s ponašanjem stanovnika džungle. Ono se prije može usporediti sa ponašanjem stanovnika nekog staromodno koncipiranog zoološkog vrta.

Upravo zato sam za nastavak svoje knjige 'Goli majmun' - u kojem obrađujem život u modernim gradovima - odabrao naslov 'Ljudski zoo' (The Human Zoo). Već nekoliko godina proučavam ponašanje životinja zatvorenih u pretrpane kaveze i to me ponukalo da pokušam usporediti život zatočenih životinja sa životom ljudi u pretrpanim gradovima današnjice. Paralele su bile neizbježne i zapanjujuće. To komparativno istraživanje pomoglo mi je da bolje shvatim prirodu ljudske agresivnosti.

Najprije sam postavio pitanje razlike između nekadašnje 'plemenske zajednice' i današnje ljudske zajednice koju sam nazvao *superpleme*. Lako je uočiti da je današnje pleme daleko veće od ondašnjeg. No, postavlja se pitanje kako ta razlika u veličini utječe na čovjeka. Odgovor možemo sažeti u jednu jedinu riječ otuđujuće.

U prvobitnim plemenskim ili rodovskim zajednicama, koje su brojile najviše osamdeset do

stodvadeset članova, svi su se poznavali. U takvoj zajednici nije bilo stranaca. Ako bi se neki neznanac i pridružio zajednici, on bi ubrzo i sam postao članom plemena i tako prestao biti stranac.

Ali, kako se ponašati u naselju u kom vas okružuje milion neznanaca? Nemoguće je krenuti od jednog do drugog i tako ih lično upoznati. Što drugo nam preostaje nego da stvorimo svoje vlastito malo pleme usred te nepregledne gomile koju neminovno tretiramo kao neljude. Ustvari, pravimo se kao da ostalih ni nema: skrećemo pogled, ne gledamo im u oči, prestajemo ih pozdravljati; izbjegavamo svaki kontakt sa njima. Oni su za nas isto što i stabla u šumi. U pretrpanim ulicama krećemo se neobično, vješto i okretno. U autobusu ili tramvaju na lice navlačimo masku bezizražajnosti s tupim pogledom u prazno. Vidimo samo one koje poznajemo. Ovakav pristup nam omogućava da uživamo u šarolikosti velikog grada dok istovremeno pokušavamo restaurirati svoju ličnu prvobitnu zajednicu.

Naravno da ovakav život u moru neznanaca ima svoje neželjene posljedice. Zato nam se često čini da su stanovnici gradova bezdušni i bezosjećajni. A, ustvari, oni samo gledaju svoja posla želeći se tako obraniti od stalnog priliva novih neznanaca. Uzmimo samo klasičan slučaj čovjeka kojem usred gradske vreve pozli i koji iznenada pada na pločnik. Kako reaguju prolaznici koji su se zatekli u neposrednoj blizini? Da bismo utvrdili obrazac ponašanja prolaznika koji prisustvuju takvom događaju vršili smo testove usred grada New Yorka. Jedan od članova naše ekipe pao bi kao pokošen glumeći iznenadnu slabost, a mi ostali smo pratili reakcije prisutnih. I baš kao što smo se i pribojavali, prolaznici su potpuno ignorirali na pločniku ispruženu osobu. Neki bi ispruženo tijelo jednostavno zaobišli, drugi bi ga prekoračili, ali u svakom slučaju svi su se trudili da se što prije udalje od mjesta no kojem je čovjek ležao. Mnogi su se pravili da ništa ne vide. Samo par njih je pogledalo u prostrtog nesretnika i zatim produžilo dalje. Prošlo je dobrih pet minuta prije nego što se pojavio čovjek koji je pokazao volju da pomogne.

Na selu, naprotiv, sličan događaj odmah izazove reakciju. U maloj zajednici pomoć će pružiti i potpunom neznanцу. Tamo se stranac ne tretira kao ne-čovjek već kao ravnopravan član zajednice. Stanovnici sela još nisu razvili obrambeni mehanizam koji ih štiti od neznanaca.

Ova razlika u ponašanju govori nam do kojeg je stupnja gradsko stanovništvo moralo potisnuti svoj urođeni plemenski nagon za suradnjom. Institucija uzajamnog pomaganja polagano se gasi s porastom broja neznanaca koji nas okružuju. U umjetnoj raskoši metropole nema plodnog tla na kom bi uspijevale dobre stare navike i prirodni osjećaji. Pozdrav upućen prolazniku koji nam ide ususret, novčić spušten na dlan prosjaka na uglu, ruka pružena posrnuloj starici, sve si to dobri običaji koji polako ali sigurno u velikim gradovima odumiru. Jer, brojevi su tako veliki da pojedinac jednostavno nema izbora.

Velika ljudska naselja, gradovi i metropole, često se uspoređuju s mravinjacima i kolonijama termita ali sličnosti su samo prividne. Jedina sličnost je koncentracija ogromnog broja jedinki na relativno malom prostoru. Mravi i termiti nemaju ništa zajedničko s plemenskom organizacijom društva. Organizacija njihovog društva milionima godina je ista. Njihova zajednica je prirodna kolonija, a ljudska gradska naselja daleko su od toga da budu prirodne kolonije. Naprotiv, gradovi su umjetne tvorevine koje se sastoje od složene mreže plemena i rodova koji se međusobno isprepleću i preklapaju. Uzmite adresar bilo kog stanovnika velikog grada i u njemu ćete vidjeti kojoj plemenskoj ili rodovskoj zajednici pripada; u njemu ćete pronaći imena adrese ljudi koje vlasnik adresara lično poznaje - imena prijatelja, kolega, rođaka. U većini slučajeva, broj ličnih poznanstava zapanjujuće je sličan broju ljudi koji si činili jednu drevnu plemensku ili rodovsku zajednicu.

Pobožna preklinjanja popova i političara poručuju nam da sve ljude treba voljeti podjednako, a da svakog stranca smatramo svojim bratom. Takav zahtjev je biološki potpuno neutemeljen. Mi smo, biološki gledano, plemenska vrsta i uvijek ćemo prednost davati pripadnicima vlastitog plemena. To je možda neprijatna istina, ali istini, ma koliko gorka bila, valja pogledati u oči. Pogotovo ako se želimo pozabaviti njenim posljedicama. Budemo li se ponašali kao da naše plemensko naslijeđe ne postoji ono će nas udariti poput dobro bačenog bumeranga. Ali, ako ga prihvatimo i shvatimo bit ćemo u stanju da ga ukrotimo.

Kad stvari idu dobro, svoje ćemo plemensko naslijeđe ukrotiti tako što ćemo usvojiti formalni sistem bezličnih ljubaznosti kojima ćemo iskazivati svoju iskrenu naklonost. Taj se sistem zove 'dobar odgoj' ili 'etiketa' i on nam omogućava da se u svijetu neznanaca krećemo uz minimalna trenja i iskrenja. U osnovi ovog 'dobrog ponašanja' nalazi se recipročni altruizam. Urbani neznanци se pritom drže nepisanog pravila koje otprilike glasi: 'Milo za drago'. Djeci je potrebno izvjesno vrijeme da usvoje takav model ponašanja, pa često možemo čuti kako ih roditelji savjetuju riječima: 'Lijepo se ponašaj!'. Ovdje riječ ponašanje ima posebno značenje. Jer, pravi smisao poruke glasi: 'Ponašaj se prema strancima kao da su ti prijatelji'. U početku se djeci takav zahtjev čini neprirodnim, ali s vremenom se privikavaju i prihvaćaju laž i svoju ulogu u ovoj društvenoj igri. Vrlo brzo, djeca uočavaju da se pravila igre mijenjaju kad dođe do sukoba i svađa. Nesporazumi između pravih

prijatelja i onih koji se vole mogu biti i žestoki i oštri, mogu padati i teške riječi, ali odnos među njima neće se poremetiti. Zajednička svijest o postojanju čvrste veze dopušta slobodu izražavanja koja izostaje u formalnom svijetu uglađene etikete. U tom svijetu konvencionalnosti i jedna grublja primjedba bit će dovoljna da se potpuno uništi umjetno i krhko primirje. Društvo 'pristojnog ponašanja' tjera vas da neprestano balansirate, da 'hodate po žici', što često može biti pogubno za živce koji onda popuštaju, pa dolazi do nekontroliranih eksplozija a brižno namještena fasada urušava se kao kula od karata.

Često se kaže da 'zakon ljudima brani samo ono što im nalažu instinkti'. Kad bi to bilo tako, onda bi naš *čovjek životinja* po prirodi bio odvratni silovatelj, lopov i prevarant. Ja mislim da nije tako. Slika našeg pretka, na kojoj je prikazan kao grubijan koji svog kompanjona udara toljagom po glavi, a svoju žensku, čupajući joj kose, vuče u obližnju pećinu, samo je fikcija karikaturista.

Da smo bili takvi nikada se ne bismo uspjeli održati i uspješno razviti kao visoko kooperativna vrsta. Za to što smo postigli, šireći se u ono teško pradoba po cijeloj kugli zemaljskoj, morali smo biti, biološki, izuzetno miroljubivi, suzdržani i spremni da jedni drugima pomognemo. Znam da ovakva izjava ili tvrdnja zvuči dosta čudno, pogotovo zato jer se toliko razlikuje od predodžbe koju većina nas ima o našim primitivnim precima. Do velikih nesporazuma je došlo iz jednostavnog razloga što mnogi ljudi ne znaju razlučiti agresivno od grabežljivog ponašanja. Kad sam u svojoj knjizi 'Goli majmun' govorio o 'majmunima ubojicama', mislio sam na njihov način ishrane, a ne na njihov međusobni odnos. Unatoč toj jasnoj distinkciji često su me potpuno pogrešno citirali, tvrdeći da sam rekao da je čovjekova priroda nepopravljivo agresivna i da je čovjek genetski nasilno biće. A to naprosto nije istina.

Činjenica je, naime, da izuzetno grabežljive vrste veoma obzirno koriste svoje smrtonosno oružje u međusobnim sukobima. Vukovi, koji su nam ravni po vještini ubijanja jelena, postaju veoma suzdržani u međusobnim čarkama. Njihove borbe oko mjesta vode čopora najčešće završavaju ritualnom borbom u kojoj se uglavnom razmeću svojom snagom i svojim ubitačnim očnjacima koje nikada, ili gotovo nikada, ne koriste da bi suparniku prerezali vrat. U jednoj sveopćoj tučnjavi vukovi bi veoma lako mogli jedan drugome nanijeti teške i smrtonosne ozljede, ali onda više ne bi bili sposobni za lov. Kada bi se tako ponašali njihova bi vrsta veoma brzo izumrla. Međutim, vukovi su jedna veoma uspješna vrsta koja je svoje međusobne odnose riješila bez krvi i zato je opstala sve do današnjih dana. A kada se kaže da su 'umazani krvlju', onda se misli na krv njihova plijena a ne na krv pripadnika vlastite vrste.

Tako je bilo i sa ljudima. Kad smo naučili ubijati lovinu, morali smo dobro pripaziti da svoja smrtonosna oružja i oruđa ne uperimo jedni na druge. Poput vukova, i mi smo tokom stoljeća lovačke faze naučili sve one trikove kojima smo mogli primiriti i ublažiti agresiju dominantnih vođa. Drugim riječima, razvili smo biološki ekvivalent 'bijele zastave' ili 'ručnika u ringu'. Umjesto grubom silom služili smo se jezikom tijela. Umjesto da našeg suparnika probodemo bodežom mi bismo ga proboli pogledom. U našim međusobnim obračunima oštro koplje smo zamijenili oštrim pogledom. Pa, kako onda objasniti svu tu silu nasilja i sakaćenja u modernim ljudskim zajednicama? U osnovi, radi se o tome da zakon ne brani ljudima da rade ono što im govore njihovi instinkti već ono na što ih tjera neprirodna urbana sredina u kojoj su se zatekli.

Da bismo bolje shvatili neki oblik ljudskog ponašanja moramo biti u prilici da ga uživo osmotrimo i proučimo. Kad se desi da nekoga na ulici orobe na pamet nam padaju dvije stvari: da pomognemo žrtvi i da uhvatimo zločinca. Ali, zapitajmo se kako je došlo do zločina. Što je napadač vidio u žrtvi? Žrtva, koju napadač uopće nije poznao, za zločinca predstavlja ne-čovjeka; ona nije pripadala plemenu napadača, dakle bila je tek nešto više od pukog plijena, bila je izvor hrane. Ne neposredan izvor hrane, ali zato izvor novca kojim se hrana može kupiti. Pljačka, krađa ili džeparenje nije ništa lično. Agresija ovdje nije osobne prirode. U ovom slučaju radi se tek o iskorištavanju lokalnih izvora hrane. Postoji prava zajednica, rekli bismo pleme, kriminalaca koji će spremno odbaciti svaku pomisao na mogućnost da ukradu od rođaka ili povrijede prijatelja. Bez obzira radi li se o lopovima, provalnicima, pljačkašima, džeparima, oni će nasilje primijeniti samo u krajnjoj nuždi, odnosno samo onda ako je nasilje nužno za ostvarivanje osnovnog cilja ovog pseudolova - pribavljanje plijena.

U modernim gradovima čest je i jedan potpuno drukčiji koncept kriminalnog djelovanja. To je nasilje radi nasilja. Ovdje zločinac svoju žrtvu želi povrijediti, poniziti, izmasakrirati, tući, silovati, mučiti i ubiti. Dakle, lepeza ciljeva je šarolika i kreće se u rasponu od pukog ponižavanja do potpunog uništenja druge individue. Ovaj tip zločina nije nužno ograničen na neznance. To je prenesena agresija i ona se može manifestirati skoro na svakome. Svatko tko je dovoljno slab ili ranjiv, bez obzira da li jest ili nije pripadnik napadačeva plemena, izložen je ovom tipu nasilja. Najveći dio ljudske nasilnosti otpada na ovaj tip nasilja, a uzrok mu je u ogromnom pritisku koji urbani svijet svaljuje na nekoga pleća modernog urođenika. Od ovakvog tipa nasilja mogu se obraniti

samo najdominantniji pojedinci. Osjećaj lične moći takvim pojedincima pruža dovoljno zadovoljstva, pa ne moraju pribjegavati nasilju. A, ako se ikad i late nasilja onda će im ono poslužiti samo za postizanje veoma pragmatičnih ciljeva.

Slabiji članovi urbanog plemena - a njih je najviše - stalno su u nekoj vrsti podređenosti. Ogroman teret plemenskog stroja nesmiljeno ih drži prikovane na dnu društvene ljestvice. Tamo, na dnu, oni gube svoj obraz, dostojanstvo im je pogaženo i u njima se počinje nakupljati bijes i želja za osvetom. I suviše slabi i kukavni da bi napali stvarni izvor svih svojih nevolja, oni biraju slabije žrtve - zamjene za one stvarne neprijatelje - na koje onda istresaju svoju nataloženu žuč.

Najčešće žrtve ove preusmjerene agresije su žene, djeca i životinje. U ovu kategoriju agresivaca spadaju oni što tuku žene, oni što siluju, oni što maltretiraju djecu ili muče životinje, kao i vandali koji svoj bijes iskaljuju na neživim predmetima. Često možemo čuti stručna objašnjenja da su djela ovih kriminalaca potpuno besmislena i neobjašnjiva, pri čemu se zaboravlja na prave razloge ovakvog ponašanja karakterističnog za slabiće i ljude koji nisu uspjeli naći neki konstruktivniji način da izraze svoj otpor neprirodno uvećanom nezdravom takmičarskom duhu urbane civilizacije. Ako njihove zločine shvatimo kao posrednu osvetu onda oni imaju smisla i onda se oni mogu objasniti. Kod većine ovih zločinaca do oštećenja je došlo u ranoj mladosti ili u djetinjstvu, pa se šteta rijetko može popraviti. Većina njih je još zarana bila podvrgnuta maltretiranju i torturi, a želja za osvetom bila je potisnuta sve do zrelije dobi. Tada, u određenom 'povoljnom' trenutku, dolazi do erupcije nasilja. Kako se radi o prenesenoj agresiji, veoma je teško predvidjeti kada će nastupiti taj 'povoljni' trenutak.

Ove dvije manifestacije nasilja u urbanom miljeu - napad na neznanca i prenesena agresija - rezultat su predimenzioniranosti urbanog plemena. Logično je postaviti pitanje: 'Kako se od svega toga zaštititi?'

Jedan od osnovnih načina na koji životinje smanjuju stupanj agresije jest formiranje teritorija. Teritorije su branjena područja na kojima su vlasnici teritorije snažni, a uljezi slabi. Zauzimajući komad teritorije, svatko stvara svoj dio svijeta. Svaka teritorija svom posjedniku osigurava prostorno ograničeni oblik dominacije, svom posjedniku osigurava prostorno ograničeni oblik dominacije, što podrazumijeva i mogućnost poštivanja teritorija koje pripadaju drugima.

Ovaj podijeljeni suverenitet veoma pogoduje načinu života kooperativnih plemena i vrlo je vjerojatno da su privatni posjedi nastali u veoma ranoj fazi ljudskog razvoja. Bilo je slučajeva gdje su plemena živjela u nekoj vrsti komune, ali je ipak najčešći oblik teritorijalne podjele podrazumijevao mala ljudska naselja koja su se sastojala od skupine malih koliba, što možemo vidjeti i u nekim plemenskim društvenim zajednicama današnjice.

Velika prednost ovakve teritorijalne organizacije je u tome što ona omogućava da pojedinac relativno niskog statusnog značaja zauzme relativno visok položaj na svojoj maloj teritoriji. Tako se izbjegavaju lomovi koje bi kod pojedinaca moglo izazvati neprirodno suparništvo kakvo srećemo u modernim megaplemenima. Time se, naravno, smanjuju i izgledi da se frustrirani pojedinac osvećuje društvu preusmjeravanjem agresije. Mala koliba ne mora biti nužno koliba poglavice, ali kad je u pitanju ponos ona je za našeg urođenika palača.

U svojim najranijim oblicima ove jednostavne ljudske naseobine raspolagale su sa dvije vrste teritorija - osobnom i plemenskom. Vlasnik kolibe bio je pripadnik plemena, a vlasnik sela je bilo cijelo pleme. Rašireno viđenje prethistorijskog čovjeka podrazumijeva našeg pretka kao stanovnika pećine. Ta je predstava prilično pogrešna. Jer, tamo gdje se pećina nudila kao već gotova nastamba, ona je, dakako, u te svrhe i korištena. Ali to je bio veoma rijedak slučaj. Češći i uobičajen način stambenog zbrinjavanja uključivao je gradnju koliba.

Najstariji sačuvani ostaci ljudske nastambe koji su nam danas poznati sastoje se od jednostavnog kruga načinjenog od kamenja. Ti nam ostaci jasno potvrđuju da su naši preci gradili kuće prije milion i devetsto hiljada godina. Ovi tragovi drevnog graditeljskog nagona, otkriveni nedavno u klancu Olduvai u Tanzaniji, potvrđuju da su prve nastambe pračovjeka bile okruglog tlocrta, ali nam ne otkrivaju i ostale detalje koji bi nas zanimali. Zato ćemo preskočiti više od nekoliko stotina hiljada godina i otputovati do francuske rivijere, točnije u Nicu, gdje su otkriveni tragovi naselja stari tristo hiljada godina. Tamo je u građevinskoj jami iskopanoj za temelje velikog i modernog stambenog bloka pronađeno cijelo selo koje se sastojalo od ovalnih koliba koje su gradili, dograđivali i ponovo adaptirali naši davni preci. Nalazi su tako dobro očuvani da je bilo moguće skoro do najsitnijih detalja rekonstruirati način na koji su kolibe građene. Graditelji bi u pijesak ukrug pozabijali granje i tamo ga učvrstili teškim kamenjem. Zatim bi tako pozabijane grane pri vrhu savijali prema sredini kruga gdje su ih povezivali sa već ranije zabijenim središnjim potpornjem. Rupe od tih centralnih nosača krova bile su veoma dobro vidljive. Stanovnici tog seoceta hranili su se kamenicama, srnetinom i divljim svinjama, a ostavili su i tragove svoje kućne radinosti u kojoj su izrađivali oruđa od kremenca.

Ovakav rani oblik ljudskih naselja potrajao je prilično dugo. Jer, ako se opet odvažimo i preskočimo nekoliko stotina hiljada godina, pa skoknemo do ostataka neolitskog naselja Khirokitia na južnom dijelu Cipra, koji su stari tek kojih sedam i pol hiljada godina, naići ćemo na veoma sličan uzorak gradnje. Ali tu ćemo naći i neke nove momente. Tu je selo, naime, polako prerاسlo u gradić od kojih hiljadu stambenih jedinica, što bi značilo da je broj stanovnika tog grada dosežao i do nekoliko hiljada. Takve promjene su bile moguće zbog novog načina pribavljanja hrane. U tom razdoblju naši su praoci već imali stočni fond domaćih životinja, ali su znali i kako sijati i žeti. Ovce i koze su osiguravale meso i mliječne proizvode, a mlinsko kamenje nađeno na lokaciji govori da se stanovništvo intenzivno bavilo i zemljoradnjom. Dakle, stjecanje kontrole nad viškom hrane koja se mogla pohranjivati i čuvati utjecalo je na dramatičan porast broja stanovnika. Usprkos takvim naglim promjenama, projekt male kružne kolibe zadržao se kao najpopularniji oblik stambene izgradnje. Istina, zidovi su s vremenom postajali čvršći, donji dijelovi su pojačavani kamenom, a gornji su građeni od opeke, a bili su tu i prozori i vrata. I unutrašnjost je vremenom pretrpjela promjene, pa su, osim raznog posuda, pronađeni i tragovi izdignutih dijelova poda koji su služili kao ležajevi. Oko kuća su bila dvorišta, a posred sela, ili grada, protezala se popločena staza.

Naselja sličnog tipa možemo naći i dandanas u nekim zabačenijim dijelovima svijeta. Mnoga afrička sela tek su nešto odmakla u odnosu na naselje iz Kamenog doba pronađeno na lokaciji Khirokitia. Tamo gdje su plemena ostala mala i gdje civilizacija nije kročila svojom nogom, mala okrugla koliba i dalje živi svojim drevnim životom. Ali još prije nastanka naselja u Khirokitiji, rođena je jedna druga teritorijalna jedinica koju danas zovemo 'soba'.

Zakrivljeni obod okrugle kupolaste kolibe nije bio podesan za podjelu unutrašnjosti na manje jedinice. Još je bilo teže nekoliko takvih ovalnih koliba sabiti jednu uz drugu i tako dobiti složenu i veću građevinu. Za takve poduhvate bio je potreban četvrtast tlocrt. Ideju za taj oblik naši su djedovi dobili izrađujući pravokutne cigle za gradnju svojih omiljenih nastambi. Nastambe četverokutnog oblika naši su preci počeli graditi prije osam i po hiljada godina na lokaciji Catal Huyuk, na području današnje Turske. Na toj lokaciji pronađeno je neolitsko naselje u kom su ljudi živjeli najmanje hiljadu godina. Naselje je pravokutno a kuće istog oblika stisnute su jedna uz drugu. Kuće su građene tako da svaka u sredini ima malo dvorište, a stražnji izlaz vodi na zajednički trg. Zanimljivo je da glavni ulaz koji bi gledao prema vanjskom svijetu u prvo vrijeme nije bio predviđen. U kuće se ulazilo ljestvama, a kad su svi ukućani bili unutra ljestve bi se povlačile u unutrašnjost kuće, dok su vanjski zidovi naselja izgledali kao zidovi kakve obrambene tvrđave bez otvora. Tek mnogo kasnije, kad su materijali postali čvršći, na kućama su probijani otvori za vanjska vrata. Unutrašnjost je bila podijeljena u prostore različite namjene. Bila je tu blagovaonica, ostava, dnevni boravak i spavaća soba. Pregradne stijene su u početku bile tek tanki zaslони, no s vremenom su postajale sve deblje i čvršće. Ovakav projekt kuće imao je dvije velike prednosti - pružao je dovoljno sigurnosti i isto toliko intimnosti. Sada je svatko tko je imao takvu nastambu mogao reći da je 'svoj na svome'. Na zajedničkoj teritoriji svi su bili jednaki i ravnopravni, ali među svoja četiri zida svatko je bio svoj gazda.

Zanimljivo je vidjeti do kakvih je posljedica doveo ovakav preokret u poimanju arhitekture. Našavši se u intimi svoga doma naš je predak imao više vremena za razmišljanje. To je neminovno rezultiralo procvatom inovatorstva i začecima tehnološkog razvoja. Unutar ovakvih naselja moglo se do mile volje razmišljati, ali i raspravljati o svim aspektima društvenog razvoja. Ovdje je, vjerojatno, došlo do neslućenog napretka ljudske misli. Tu se računalo, planiralo, bilježilo, diskutiralo. Tu su se razvile ljudske aktivnosti koje su oblikovale svijet kakav poznajemo.

Ovakav oblik ljudskog naselja sačuvao se do današnjih dana. I mi živimo u malim prostorijama smještenim u nešto veće kutije. I mi naše stambene objekte dijelimo na manje funkcionalne jedinice u kojima jedemo, spavamo, radimo, pričamo ili se peremo. Komunalna infrastruktura se poboljšala, ali u suštini mi i dalje poštujemo drevna pravila stanovanja. Ako smo i načinili neke strukturalne promjene, onda smo to uradili samo zato što nam je potrebno više prostorija, od onih najjavnijih do onih najintimnijih. A gradacija privatnosti može se definirati i ovako: maksimalnu intimu smo rezervirali za naše spavaće sobe u kojima se odmaramo, spavamo, svlačimo i oblačimo, volimo, radamo, bolujemo i umiremo. Samo svoje najbliže puštamo u privatnost spavaće sobe. Poslije spavaće sobe dolazi kupaonica, a onda kuhinja, zatim dnevna soba i na koncu predvorje. Neke ćemo ljude uvesti u dnevnu sobu ali ne i u spavaću. Neke ćemo zadržati već u predvorju, a mnogi će biti zaustavljeni već na ulazu.

Na ovaj način osobna ili porodična intima gradirana je u niz prostora čija se ekskluzivnost postepeno povećava. Logično je da se najudobnije i najopuštenije osjećamo u najekskluzivnijem svetištu - našoj spavaćoj sobi. Krećući se u suprotnom pravcu, iz spavaće sobe, kroz predvorje u dvorište pa na ulicu, naša privatnost nestaje i mi postajemo dio javnosti. Stigavši u javnost prisiljeni smo na suradnju i druženje. Ulica spada u plemensku zonu i tu naša privatnost iščezava; na ulici

postajemo članovi zajednice; na u ulici se nalazimo na plemenskoj teritoriji.

Ovakav način života omogućava mnogim ljudima da nadvladaju osjećaj lične nesigurnosti. Čim prekorače prag svoje kuće mnoge ljude preplavi osjećaj neizmjerne topline i sigurnosti. Taj nas osjećaj prati iz onih davnih dana naših prvih skloništa i nije se nimalo promijenio, unatoč progresu i modernom namještaju koji nas okružuje.

O detaljima sadržaja i uređenja prostorija u kojima provodimo život odlučuju tri faktora: funkcionalnost, moda i udobnost. Na primjer, funkcionalnost određuje potrebu za stolicom na koju ćemo moći sjesti. Moda od nas traži da ta stolica bude u modnom trendu. Stil koji odaberemo svjedočit će o našem ukusu. Na kraju, udobnost će nam nalagati da odaberemo stolicu u kojoj ćemo se moći odmoriti. Postizanje stanja udobnosti ovisit će podjednako i od fizičkih i od psiholoških faktora. Da bismo se što bolje odmorili nužno je da svoje udove oslonimo na meke površine, ali još nam je potrebna stolica koja će nas 'obgrliti' i u kojoj ćemo se osjećati kao da smo se ponovno našli u naručju majke. Zato naslonjači i fotelje imaju upravo takav, 'sveobuhvatan', oblik.

U našim nastambama ima bezbroj udobnosti koje svakodnevno koristimo a da ih nismo ni svjesni. Boje koje odabiremo za zidove, namještaj, zavjese, nisu slučajne. I onda kad mislimo da smo stan uredili prema zadnjem diktatu mode, o našem izboru je odlučivalo još nešto. Svaka soba ima svoju određenu boju ne samo zato što smo slijedili trenutnu modu, već i zato što od svake prostorije očekujemo da nam ispuni neke psihološke potrebe.

Na osnovi jednog studijskog istraživanja provedenog u 1500 britanskih domova došlo smo do sljedećih saznanja: u spavaćim sobama prevladava crvena boja, u kupatilu plava, u kuhinji narandžasta, u dnevnoj žuta, a u predvorju zelena boja. Ako rezultate ovog istraživanja objasnimo sa psihološkog aspekta onda se nameću sljedeći zaključci: crvena boja spavaće sobe više asocira na seks nego na spavanje; u kupatilu nam je više stalo do tišine i mira nego do higijene; u kuhinji bismo željeli što više zrelih plodova; u dnevnoj sobi preferiramo oker boju majčice zemlje; a u predvorju volimo vidjeti boju prirode. Istina, te se boje često nanose u razblaženim, pastelnim tonovima, već i zbog toga da nam stanovi budu što svjetliji, ali to ne umanjuje vrijednost provedenog istraživanja.

Naši gosti, uglavnom, poštuju našu teritoriju i rijetko će doći do slučajeva izbijanja većih sukoba na štetu domaćina. Zidovi naših stanova su granice naših teritorija. I premda ima slučajeva da se te granice povrede neovlaštenim upadima, provalama i sličnim ekscenim pojavama, naše su kuće prava svetinja. Bogatija domaćinstva se osiguravaju na razne načine - stražarima, televizijskim kamerama, električnim ogradama, psima čuvarima - dok se većina nas običnih smrtnika uzdaje u međusobno poštivanje svetosti kućnog praga. Iako su naše nastambe izuzetno ranjive i premda je u njih veoma lako ući, mi ih ne pretvaramo u neosvojive tvrđave.

Takav pristup je dobar sve dok naši domovi ne postanu meta urbanih otpadnika - pripadnika plemena kriminalaca koje svaki grad 'goji na svojim prsima'. Ta plemena imaju svoju vlastitu teritoriju koja je više plemenska, a manje lična. Premda ta teritorija nigdje nije službeno priznata, takva plemena je brane sa žestinom kojom se i inače brane teritorije. Već po svojoj definiciji teritorija neke bande je zabran. To ne da se ne krije već se napadno ističe, naročito pred članovima suparničke bande. Svaka će banda jasno staviti na znanje eventualnom uljezu da ometa posjed. Zato je nužno da banda svoju okolinu nedvosmisleno obavijesti o svom prisustvu na određenoj teritoriji. Vukovi ili tigrovi to obavljaju ostavljanjem svog mirisa po rubovima teritorije koju kontroliraju. No, kako je čovjek vizualno biće on će tragove svog prisustva reklamirati na vizualan način.

Klasična oznaka posjedovanja među normalnim, običnim svijetom je uobičajena mesingana ili plastična pločica s imenom vlasnika pribijena na ulazna vrata. U sredinama koje nisu pretjerano gostoljubive i osobito miroljubive, naročito u mračnim, zaboravljenim i zabačenim kvartovima velegradova današnjice, vizualno razmetanje i oglašavanje vlastitog prisustva poprima znatno dramatičnije i drečavije oblike. Ulice kojima vladaju gangsterski odredi traže žešće oblike označavanja teritorija.

Najbolje primjere takvog označavanja naći ćemo u gangsterskim oazama Los Angelesa. U tom ogromnom gradu postoje čitavi kvartovi u kojima jedinu vlast imaju ratničke bande mladih ljudi. Pošto ih ima bezbroj valjalo je smisliti način međusobnog raspoznavanja. Kad krenu u akciju, članovi pojedine grupe na sebi imaju specijalnu odjeću koja po mnogim obilježjima liči uniformi. Tijela su im tetovirana, a najčešći, gotovo sveprisutan motiv je trokut od sitnih točkica. Taj trokut potvrđuje da je osoba pripadnik bande, ali nam ne govori i koje. Zato će pored obaveznog trokuta biti i posebna oznaka ili ime određene bande kako ne bi bilo nikakve zabune kod identifikacije. Imena bandi su tipična, od *Kripti*, *Krvavih* i sličnih, do imena ulica ili kvartova kojima vladaju. Najmoćnija je ona što sebe naziva *Bandom iz 18. ulice*. Kad su zajedno, članovi bande se koriste i posebnim kretnjama ruku kojima se simbolički identificiraju kao članovi istog plemena. Kako banda ne mora nužno uvijek biti u svom dvorištu, ona ostavlja svoju 'posjetnicu' na svakoj čvrstoj površini koja joj stoji na

raspolaganju. Te oznake se po pravilu iscrtavaju bojom u spreju. Premda ti grafiti najčešće vrijeđaju ostale stanovnike grada oni predstavljaju bitan dio društvenog života mladih iz podzemlja. Postoje dvije vrste grafita: dekorativni i identifikacijski. Grafite kreiraju tri vrste umjetnika: dekorativci koji izrađuju murale iz čistog zadovoljstva; autori koji svoje 'autograme' ostavljaju gdje god stignu; i oni koji uništavaju tuđe grafite svojim brljotinama.

Neki od ovih umjetnika potpuno su neovisni i kreću se od teritorije do teritorije ostavljajući svoje crteže koji u suštini poručuju 'da su bili i tu'. Neki su u 'radnom odnosu' kod određene bande koja želi svoj znak ucrtati na što više lokacija unutar svoje teritorije. Kad neka banda tuđe oznake prekrije svojim simbolima izbijanje nasilja je neizbježno. Količina nasilja koja se svakodnevno ispoljava na ulicama Los Angelesa je upravo nepojmljiva. Sve su bande do zuba naoružane automatskim oružjem, pa uvečer, kad se dobro nafiksaju, ili kako to policija lijepo voli kazati, 'kad su pod utjecajem kontroliranih stvari', počinje vatromet jedni na druge pucaju iz svih raspoloživih oružja žestinom koja zapanjuje. Oni koji prežive sutradan ponosno pokazuju ožiljke od metaka kao da se radi o medaljama za hrabrost. Ali, mnogi ne prežive. Samo u 1994. godini u Los Angelesu je u sukobima suprotstavljenih bandi, prema policijskim izvještajima, poginula 861 osoba. U prosjeku su to dva ubojstva u jednoj noći. U usporedbi s Los Angelesom ulice gradova Sjeverne Irske su prava pitoma šetališta. Za 'boljeg' vikenda zna poginuti i po dvadesetak ljudi, pa nije ni čudo da se vlasti žale da uobičajeno policijsko patroliranje nije dovoljno da se ovakva stopa zločina zaustavi. Jedino čemu se vlasti gradova poput Los Angelesa mogu nadati jest da zločin i nasilje lokaliziraju u određena područja i tako spriječe širenje nasilja na ostale dijelove grada. Bande uglavnom žive od prihoda koji im donosi trgovina drogom. Neke iznajmljuju svoje teritorije drugima koji onda imaju koncesiju za plasman droge na tom području. Sve dok droga bude izvan zakona ova će subkultura cvjetati. Naime, svi dosadašnji pokušaji da se ilegalna trgovina drogom suzbije nisu uspjeli.

Postojanje ovih neoficijelnih, gangsterskih teritorija u Los Angelesu i u drugim velikim gradovima stvorilo je složenu dvostruku kulturu u urbanom svijetu. Svaka se metropola može 'pohvaliti' svojim podzemljem i svojim nadzemljem. Podzemlje se često karakterizira kao onaj dio populacije koji ne poštuje zakone, a nadzemlje je entitet koji, naravno, te zakone poštuje. No, ova je tvrdnja potpuno pogrešna. Podzemlje možda ne poštuje zakone službeno prihvaćenog društvenog uređenja, ali zato ima svoje vlastite zakone. Bez određenih pravila podzemlje ne bi bilo u stanju opstati. Istinsko bezakonje značilo bi potpuni kaos, a kaos uništava sve bez razlike. Međutim, svjedoci smo da se u tom svijetu podzemlja i 'bezakonja' donose propisi, tabui, zabrane podjednako krute kao i one u 'normalnom' društvu. Svatko tko se usudi prekršiti zakone podzemlja biva kažnjavao žestinom koja je ravna pravdi naših tradicionalnih sudova. U najboljem slučaju prekršiocu će stradati dobro ime, a u najgorem i neki drugi dijelovi ličnosti. Čovjek, kao životinja, jednostavno nije u stanju funkcionirati bez određene društvene strukture. Ako tu strukturu ne nameće historija, čovjek će smisliti nešto drugo, pa i onda kad sam sebe smatra najvećim otpadnikom koji se ne želi podvrgavati nikakvim društvenim normama. Samo potpuni luđaci i mentalno zaostali ljudi ignoriraju taj princip.

Teritorijalno razgraničavanje nije jedini način smanjenja nivoa agresije. Drugi značajan način kanaliziranja agresije je uspostavljanje društvene hijerarhije. Kod hijerarhije na djelu je odnos osoba a ne teritorija. Kad bi, na primjer, dvije osobe morale pri svakom svom susretu iznova utvrđivati svoj statusni odnos, puno energije i vremena otišlo bi na agresivne aktivnosti. Hijerarhija sprečava takvo uzaludno trošenje energije i vremena. U hijerarhijskom poretku precizno se zna položaj svih sudionika u društvenom odnosu. Taj odnos ostaje upamćen, fiksiran i poštovan. U grupi od pet mužjaka, na primjer, vrlo brzo dolazi do uspostavljanja odnosa u kom jedan od njih postaje poglavnik, drugi doglavnik, treći pobočnik, četvrti bilježnik, a peti obično potrkalo. Od vrhovnika pa sve do najnižeg podanika ide ravna hijerarhijska linija u kojoj svaki pojedinac veoma dobro zna kome se treba dodvoriti a koga smije zgaziti.

U uniformiranim organizacijama, poput policije, vojske ili crkve, položaj pojedinca na hijerarhijskoj ljestvici naznačen je kostimom koji nosi. U svim ostalim grupama ne postoji takvo izvanjsko obilježje rangiranja. Tamo se status zasniva na snazi ličnosti. U početnoj fazi formiranja neke grupe ima dosta gurkanja i natezanja oko pojedinih pozicija. To traje sve dok se na jednoj strani ne iskristaliziraju rođeni vođe, a na drugoj njihovi sudbinom određeni sljedbenici. Kad se uspostavi red i kad konačno svatko zauzme svoje mjesto na društvenoj ljestvici, tako formirana zajednica može se napokon posvetiti svom poslu. Istina, povremeno će dolaziti do iskrenja. Najčešće će netko od onih odozdo poželjeti da istisne onoga koji je neposredno iznad njega, pa će doći i do nekih manjih pomicanja u strukturi, ali to se veoma rijetko dešava. Veći dio vremena zajednica će ipak provoditi u nepomućenom miru.

Ovaj sistem savršeno funkcionira u manjim zajednicama, ali kad je riječ o megaplemenu jednog modernog velegrada onda iskrsavaju razni problemi. Moderni vrhovnici suočeni su s

neobičnom dilemom. U stara vremena moćnicima je bilo relativno lako. Svoj su status naglašavali vrlo otvoreno i nimalo stidljivo: moćni bi velmoža jednostavno obukao najraskošniju odjeću i okitio se najvećim i najskupljim dijamantima, a veliki bi ratnik navukao najsjajniji oklop. Onaj koji je imao moć taj se njome i razmetao.

Danas se situacija promijenila. Današnji moćnici, iako i moćniji od nekadašnjih, ne smiju se previše šepuriti svojom moći. Živeći u društvu u kome vlada privid jednakosti moderni se silnik mora praviti kao da je 'jedan od nas', pa svoju moć manifestira na posredan, zaobilazan način. Suvremeni silnici nose obična, neupadljiva odijela kako bi izgledali poput prosječnih bankarskih činovnika, ali se istovremeno veoma mudro okružuju simbolima koji pokazuju njihovu stvarnu moć: kad šetaju oko njih je gomila tjelohranitelja i ostalih poslužitelja; kad putuju onda to čine u posebno izrađenim blindiranim limuzinama okruženima policijskom pratnjom na motorima; kad govore onda je ispred njih ne jedan već cijela šuma mikrofona. Drugim riječima, razmetanje statusom se samo pomjerilo s tijela silnika na njegovu okolinu. Na taj način voda svom *pučanstvu* odašilje dvojaku poruku: *Možda i jesam skroman, ali sam ipak gazda, odnosno ja jesam gazda, ali sam skroman*. Poruku možemo čitati i na jedan i na drugi način.

Ukoliko bismo danas poželjeli pronaći nekog od staromodnih vladara morali bismo otputovati u egzotične i manje egzotične krajeve gdje predsjednici takozvanih banana i sličnih republika i beznačajnih državnica još uvijek preko svojih prsiju prebacuju smiješne lente i u pozi pauna priređuju raskošne proslave dok im, istovremeno, vlastiti podanici preturaju po kontejnerima za smeće tražeći u njima ostatke kakve obijesne gozbe moćnikovih miljenika. I danas se sjećamo ceremonije krunisanja zloglasnog predsjednika Bokasse, vladara Centralnoafričke Republike, za koju je utrošeno trideset miliona dolara i na kojoj se samozvanac okitio ordenjem koje je groteskno visjelo doslovno do podnožja njegova zlatom urešena trona.

Osim u politici ovakve parodije naći ćemo i u svijetu showbusinessa, a najistaknutiji primjeri su Liberace, Elvis Presley i Michael Jackson. No, oni su ipak rijetki ekstremi, jer današnje zvijezde svijeta zabave više vole da se slikaju neizbrijava lica i u pohabanoj odjeći koja bi više pristajala kakvom peraču prozora ili sitnom preprodavaču krijumčarene robe. Superstarovi pribjegavaju takvom *imageu* uzdajući se u moć elektronskih medija, televizije u prvom redu. Zahvaljujući televiziji i štampi lik današnje zvijezde svima je znan. Nekada nije bilo tako. Nije bilo fotografije, nije bilo filma, nije bilo ni televizije. Moćnik je bio potpuno nepoznat u širokim masama. Zato je, da izbjegne poniženje potpunog ignoriranja i nezapaženosti, morao na sebe svraćati pažnju svojom raskošnom odjećom. Danas, naprotiv, lice neke zvijezde viđamo češće nego neke članove svoje najuže porodice. Takvim svojim ponašanjem, današnji starovi žele nam poručiti da su oni veliki bez obzira na to kako se oblače. Oblačeći se poput skitnica oni arogantno poručuju svojim obožavaocima da su superiorniji od njih čak i onda kad na sebi nose tako otrcanu odjeću i da je njihova veličina iznad takvih trivijalija kao što je razmetanje odjećom. Za obične smrtnike već je velika čast što su se pred njima uopće pojavili i promucali nekoliko riječi. No, ovakvo naduto ponašanje nosi sa sobom određene rizike, jer je u osnovi uvredljivo pa se može okrenuti protiv superveličine onog časa kad zvijezda počne gubiti svoj sjaj.

Moderno društvo pruža i običnim smrtnicima nebrojene šanse za nadmeno ponašanje i prividno poboljšanje statusa u društvu. Ako i nisu stvarno moćni pruža im se prilika da odglume da jesu. Ukoliko nisu u mogućnosti da kupe prave dijamante, oni će se okititi bižuterijom. Ako nemaju novaca za sliku poznatog impresioniste oni će na zid staviti vjernu reprodukciju. Postoji cijela industrija koja se bavi izradom jeftinih kopija skupih umjetnina, a ceh plaćaju izvorna, narodna i primijenjena umjetnost.

Međutim, situacija se polako mijenja, jer se pokazalo da su ovi mimikrijski pokušaji dozlaboga neuspješni. Istina, postoje još područja gdje su mogući veliki profiti. Takav je slučaj s muškom modom, ili preciznije proizvodnjom statusne sportske opreme koja se agresivno reklamira kao odjeća za svaku priliku, a namijenjena je uglavnom muškarcima koji u životu nisu kročili na sportske terene. Snobova je bilo uvijek, samo se sad proširio asortiman snobovske odjeće, pa se danas statusnim simbolom smatra odjeća koju nose skijaši, avijatičari, igrači pola ili golfa, atletičari...

Međutim, za onoga koji istinski robuje statusnim simbolima ovo nije dovoljno. Za takve svaki statusni simbol mora biti prava stvar. Takav, premda nema mogućnosti da kupi *ferrari* ili motornu jahtu, posuđuje novac, kupuje *i ferrari* i jahtu i odriče se svega u beznaдноj želji da će na taj način, nekako, bilo kako, dospjeti na višu stepenicu društvene ljestvice.

Svi ovakvi ekstremni slučajevi su posljedica ogromnog pritiska koji na čovjeka vrši megapleme. U manjem, jednostavnijem plemenu udaljenost od vrha do dna hijerarhijske ljestvice nije tako drastična. No, kontrasti koje susrećemo u suvremenim metropolama gdje na gotovo istom prostoru možemo vidjeti ljude kojih je statusni simbol stanovanja kartonska ambalaža kao i one druge kojima status omogućava da žive u raskošnim palačama, povlače za sobom statusni mrtvu

trku s mnogo žrtava.

Onih na dnu je toliko mnogo koliko je onih na vrhu malo, pa nije čudno da se svako malo netko od onih odozdo želi osvetiti za svu tlaku i izrabljivanje koje živeći na dnu trpi. Za one s dna postoje samo dvije alternative: ili da eksplodiraju i da tako unište i sebe druge; ili da potraže neki izlaz iz svoje nepodnošljive situacije, bilo stvarni bilo imaginarni. Stvarni izlaz je začudo rijedak. Malo je ljudi koji će dobro poznatu okolinu zauvijek napustiti čak i onda kada se s njima postupa izrazito loše. Ljudi su isuviše snažno uvjetovani urbanim stresom da bi na njih mogla imati nekog većeg utjecaja ideja o bijegu na neko geografski manje ili više udaljeno mjesto. Umjesto toga oni tragaju za nekim iluzornim bijegom a, u stvari, ostaju čvrsto usidreni u dobro im poznat okoliš.

Iluzorni bijeg ima nekoliko varijacija. Najpopularnije; i nekad i sad, ali ne i uvijek dopušteno rješenje je ono koje zovemo 'kemijskim snovima'. Hiljadama godina je uživanje u opojnim sredstvima služilo kao ventil za popuštanje napetosti i stresova koje sa sobom donosi urbani život. Na nesreću, one najmoćnije droge uvijek su i najopasnije za zdravlje i zbog toga nikada nisu bile prihvatljivo i dopustivo rješenje. No, unatoč tome mnogi ljudi se u najtežim trenucima oslanjaju upravo na drogu kao na sredstvo koje će im pomoći da prebrode svoje krize. Ostali se prepuštaju svojim 'fantastičnim snovima'. Čitajući romane, gledajući filmove i televizijske serije oni doživljavaju uzbudljive avanture živeći tuđe živote. Ako već ne možemo sami proputovati svijetom u osamdeset dana, onda ćemo bar gledati kako to radi netko drugi, pokušavajući se uživjeti u radnju kako najbolje znamo. Neki traže aktivnije i kreativnije ventile kroz koje će ispuhati svoju dosadu i osjećaj potlačenosti. Takvi se upuštaju u razne igre za odrasle - postaju fanatični pobornici nekog sporta, hobija ili slične zabave. Neki, opet, svu svoju energiju i vrijeme troše na razne proslave, karnevale, festivale i druge uzbudljive ceremonije. Oni hrabriji upuštaju se u opasnije igre kockanje, safarije, lovove. Drugi se okreću bizarnim kultovima, nastranim hirovima ili nezamislivo mračnim porocima. Svima je zajedničko jedno: svi žele ublažiti bol izazvanu odrastanjem u atmosferi nesnosnih napetosti urbanog pakla, ili ljudskog zvjerinjaka.

Usprkos očitim nedostacima života u uvjetima koji su toliko neprirodni i neprimjereni plemenskoj ljudskoj vrsti, milioni ljudi i dalje nastavljaju živjeti u gradovima koji su iz godine u godinu sve veći i veći. Los Angeles je već toliko narastao da zauzima prostor veličine pola Belgije. To znači da urbani život ima neku magičnu moć kojom privlači ljude. Nije teško ustanoviti o kakvoj se privlačnosti radi. Sve ono što nas, s jedne strane, u gradu muči, s druge nam je strane neodoljivo privlačno. Razorno djelovanje urbanog života na mirnu plemensku egzistenciju malog sela ujedno predstavlja i oslobađanje naše individualnosti od svih stega tradicije i omogućava posvemašnji razvoj naše inventivnosti. Svaka novotarija u malom će selu biti dočekana na nož, ali u stimulatívnoj atmosferi velikog grada ona će biti više nego dobrodošla. Veliki grad je plodno tlo za procvat nauke, umjetnosti i stvaralaštva.

Problem koji stoji pred budućim naraštajima nije mali, a svodi se na jedno pitanje: kako sačuvati ovaj dragocjeni aspekt gradskog života, i istovremeno ukloniti sve one opasne elemente. Odgovor leži u centru grada koji mora postati tako poticajan i zabavan da u čovjeku potakne kreativne a ne destruktivne porive, arhitektura gradova mora biti razigrana a ne dosadna i predvidiva; trgovina mora biti u službi grada, a ne obrnuto. Urbanizam mora uvijek imati na umu čovjeka a ne profit; urbanistička rješenja moraju biti maštovita i provokativna. Na natječajima za arhitektonska rješenja pojedinih zgrada ili kvartova često susrećemo zanimljive i duhovite prijedloge, ali u pravilu prvu nagradu odnose dosadne građevine koje se ponavljaju i koje možemo vidjeti u gotovo svim modernim gradovima svijeta. Rijetka su odvažna i originalna rješenja, poput glasovite Hundertwasserove kuće u Beču ili Gaudijeve katedrale u Barceloni, koja izazivaju divljenje posjetilaca sa svih strana svijeta. No, unatoč općem odobravanju publike, gradske se vlasti rijetko odlučuju na češću primjenu takvih osvježavajućih rješenja.

Nitko ne shvaća poruku koju emitiraju apstraktni murali koje ćemo naći u getima svih iole ambicioznijih metropola, a ona je tako transparentna: čovjek želi živjeti u sredini koja će nadahnuti njegovu razigranu inventivnost. Mnogo je komotnije okrstiti ove muraliste, nerijetko i prave umjetnike, vandalima, a ulicama što prije vratiti prvotni izgled dosadnog sivila.

Nije riječ o nevažnim stvarima, jer je više nego znano da vrsta okoline u kojoj živimo ima ogroman utjecaj na naše ponašanje. Ako naša gradska naselja projektiramo po ugledu na staromodne zoološke vrtove, onda se ne treba čuditi kad vidimo pripadnike naše vrste kako se utučeno muvaju po kavezima tog ljudskog zvjerinjaka. No, ukoliko naše gradove sredimo poput egzotičnih zabavnih parkova, onda će i naši stanovnici promijeniti svoje ponašanje. Nema valjanog razloga koji bi bio protiv ideje o uspješnom i kvalitetnom životu čovjeka u velikim gradskim sredinama. Prisjetimo li se da evolucija nije imala dovoljno vremena da izmijeni naše lovačke instinkte, shvatit ćemo da bismo kao, rođeni lovci, trebali biti u stanju izbjegavati opasnosti koje vrebaju u velikom gradu, i da bismo trebali biti u stanju u punoj mjeri uživati u svemu onom što

stimulativna gradska sredina nudi. Uspijemo li grad prilagoditi čovjeku, a ne čovjeka gradu, onda bi budućnost mogla biti svjetlija. To nastojanje bi trebalo podrazumijevati osiguravanje uvjeta koji bi zadovoljili plemenski način egzistencije, a da pri tome u gradu ostanu sadržaji koji mu daju onu posebnu i uzbudljivu atmosferu. Dalje, to znači u velegradu stvoriti niz specifičnih i zasebnih lokalnih cjelina koje imaju ravnopravan pristup centralnom dijelu. To, na kraju, znači da naše gradove moramo iz temelja promijeniti, jer je njihov razvoj bio nasumičan i neplanski pa sad nalikuju slonu koji želi letjeti. To je izazov za dvadeset i prvi vijek. Ukoliko ga zanemarimo mogli bismo ponoviti sudbinu tolikih civilizacija prije naše, a koje su sve redom neslavno propale.

Poučno je iskustvo posjeta bilo kom od megapolisa. Čovjek se veoma brzo otrijezni kad vidi, na primjer, Kairo. Kairo se danas, ili bolje rečeno jučer, može pohvaliti sa preko petnaest miliona stanovnika. Do kraja ovog stoljeća bit će ih dvadesetak, jer ih je svaki dan hiljadu više. Saobraćajne gužve u tom gradu ne jenjavaju do rane zore. Budućnost ovog grada nije ružičasta. Međutim, čak i u takvom monstrumu od grada moguće je naći zrnca optimizma u obliku zajednica koje su uspjele stvoriti i sačuvati poseban identitet i gdje je većina zgrada projektirana po mjeri čovjeka. Tamo gdje su iznikli ogromni neboderi i masivne, bezlične sive poslovne zgradurine stanovništvo pokazuje simptome očajanja. Ukoliko se ovaj tip građevina proširi i proguta i one malobrojne preostale oaze sa svojim specifičnim, ljudskim identitetom, onda Kairo nema izgleda na neku svjetliju sutrašnjicu. Ovo što slijedi može zvučati i melodramatično, ali činjenica je da svaka vrsta koja dođe u fazu prenapučenosti prolazi kroz sljedeće faze oštećenja: 1. Jedinke doživljavaju psihološki stres; 2. Psihološki stres dovodi do fizioloških smetnji; 3. Fiziološke smetnje slabe obrambene mehanizme organizma; 4. Slabljenjem obrambenih mehanizama organizam je podložan infekcijama; 5. Prenaseljenost olakšava širenje infekcija; 6. Infekcije prerastaju u epidemije; 7. Epidemije desetkuju populaciju.

Upravo ovakav scenarij s vremena na vrijeme pogađa lemure ili leminge (lat. *Lemmus lemmus*), vrstu glodara što žive u sjevernim polarnim područjima našeg planeta. Kad se u pojedinim sezonama ti glodari razmnože u nenormalnim količinama, počinju patiti od stresnih bolesti i kao sumanutu jure na sve strane. Priča se da oni u tim periodima čine masovna samoubojstva, ali to je samo priča. Istina je da se od luđačke jurnjave njihova tijela toliko iznure da njihovi tjelesni obrambeni mehanizmi više nisu u stanju da ih zaštite od infekcija, pa na koncu umiru od bolesti izazvanih stresom.

Iako još nismo u fazi da se ponašamo kao ovi glodari, na 'dobrom' smo putu. To je najuočljivije u doba epidemije gripa. Oni koji su već načeti i oslabljeni načinom života prvi podliježu virusu gripa. Moramo znati da su epidemije gripa pomorile više ljudi nego svi ratovi zajedno. Međutim, većina ljudi još uvijek uspijeva preživjeti epidemije gripa. Ali što će se desiti ako nas napadne neki jači i otporniji virus koji se jednako brzo prenosi? Odgovor je mračan: stanovnici gradova masovno će umirati, a od svih mogućih varijanti sudnjeg dana ova je najvjerojatnija. Najbolji način da taj scenarij izbjegnemo jest da ne dopustimo da naši prirodni zaštitni mehanizmi oslabe do te mjere. To, opet, znači da urbane napetosti moramo svesti na minimum. Računa se da će do 2000. godine polovica svjetske populacije biti pretežno nastanjena u gradovima, te da će na svijetu biti najmanje 26 megapolisa sa više od po deset miliona stanovnika. Većina tih gradova bit će u takozvanom *Trećem svijetu*. Ostaje da vidimo da li će ti gradovi biti plodno tlo na kom će cvjetati ljudska inventivnost i stvaralaštvo ili će postati leglo smrtonosnih zaraza i epidemija. Na nama je da izaberemo što želimo - velika zabavišta ili gradove sablasti.

4. BIOLOGIJA LJUBAVI

Kad sam ljudska bića okarakterizirao kao spolno najaktivnije, najputenije i najpohotnije životinje primata, mnogi su mislili da sam to učinio samo da bih zagolicao maštu publike. Ali to uopće nije bila moja namjera. Naprotiv, to je bila precizna naučna tvrdnja.

Tokom evolucije s našim se modelom seksualnog ponašanja desilo nešto veoma čudno. Naša se seksualnost proširila u nekoliko pravaca. Ovdje ne mislim na kulturološke varijacije i pretjerivanja i na zajednice koje su postale opsjednute određenom vrstom erotskog izraza. Naprotiv, riječ je o osnovnim promjenama seksualne biologije koje se odnose na sve ljude svih vremena i svih podneblja.

Mnoge druge životinje svoje seksualne aktivnosti ograničavaju na jedan kratak period godišnje. Tokom sezone parenja te životinje postaju seksualno izuzetno aktivne, ali su zato svo ostalo vrijeme potpuno aseksualne; nivo spolnih hormona opada, prestaju proizvoditi jajašca i spermiju i obično gube vanjske ukrase i boje koje ih rese u vrijeme parenja.

Ljudska bića su odbacila pojam sezone parenja i na slične aktivnosti su spremna u svako

doba godine. Svoja jajašca i spermu proizvode tokom cijele godine, a ni izgledom ne pokazuju da je sezona parenja prošla. Možda se s proljeća kod mladih ljudi spolni nagon pojača, ali to ne znači da su zimu proveli spavajući zimski san, ili da će se s jeseni zarediti.

Ostali primati nemaju produženu sezonu parenja. Naša traje čitavu godinu. Između trenutka upoznavanja i završnog čina seksualne konzumacije postoje mnoge međufaze. Istina je da su mnoge ljudske zajednice pokušale zatomiti i potisnuti prirodnu ljudsku sklonost ka seksu, bilo zbog puritanskih ili ekonomskih razloga. No, tamo gdje mladi ljudi uživaju dovoljno slobode izražavanja, udvaranje postaje tipično ljudsko razmetanje. Pa čak i u društvima gdje se takvo ponašanje oštro kažnjava, ono se s vremena na vrijeme pojavi, unatoč opasnostima koje sa sobom nosi. Štoviše, i u onim zajednicama gdje se takvo ponašanje kažnjava smrću, ljubavnici će naći načina da se potajno sastanu i da u svom tajnom skrovištu jedno drugom šapću slatke besmislice. A to je tako samo zato jer su snažni seksualni nagoni prejaki da bi ih se moglo zatomiti.

Kada par s udvaranja prede u fazu kopulacije, do izražaja dolazi još jedan vid naše proširene seksualnosti. Za razliku od kratkog i bezličnog snošaja koji kod babuna traje oko osam sekundi, ljudski spolni odnos traje nešto dulje. Prije svega tu je duga erotska predigra poslije koje dolazi podjednako dugačka kopulacija. Naravno da smo sposobni i za brze akcije parenja, ali ako smo dobrog zdravlja i ako imamo dovoljno vremena i prostora, onda ćemo u seksualnom odnosu rado provesti i sto puta više vremena nego naši rođaci majmuni.

Najveću promjenu u seksualnom ponašanju doživjela je žena. Ona je svoju seksualnost proširila u četiri pravca. Prvo, razvila je intenzivan orgazmički klimaks, čega kod ostalih primata nema. Ženke nekih drugih vrsta pokazuju nešto slično mini-orgazmu ali to nije ni blizu eruptivnoj klimaktičnoj reakciji ljudske ženke. Drugo, žene su svoju spremnost na seksualno općenje produljile na čitav period između mjesečnih menstrualnih ciklusa. Većina ženki ostalih primata svoje seksualne aktivnosti ograničavaju na kratke periode prije i poslije mjesečne ovulacije. Svo ostalo vrijeme one su potpuno nezainteresirane za mužjake, a ni mužjaci ne osjećaju nikakvu želju da im se približe radi eventualnog spolnog općenja. Naprotiv, ženke ljudske vrste spremne su na parenje u svako doba, bez obzira na plodne i neplodne periode. To znači da oko tri četvrtine ženine prirodne seksualne aktivnosti nema nikakve veze s rađanjem i održanjem vrste. Treće, žena je uspjela sakriti vrijeme svoje ovulacije. I ne samo da je spremna na snošaj u svakom času već je zatajila trenutak kad može zanjati. Ostali primati u doba ovulacije imaju oko spolnih organa značajne otekline koje jasno pokazuju da je ovulacija u toku, a kod onih koje takve otekline nemaju dolazi do vidljivih promjena u ponašanju i širenja karakterističnih mirisa. Kod ženki ljudske vrste takve promjene nisu primijećene. To za mužjaka ljudske vrste znači da iz dana u dan mora spolno općiti sa svojom partnericom želi li biti siguran da je oplodio jajašce, pa je to još jedan jak razlog za povećanje naših seksualnih aktivnosti. Četvrto, ženke ljudske vrste spremne su spolno općiti i za vrijeme trudnoće. I, konačno, žena nastavlja sa svojim aktivnim seksualnim životom i nakon menopauze, dugo vremena nakon što je njena sposobnost rađanja prestala.

Nijedan drugi primat ne ponaša se na sličan način. Mi imamo spolne odnose mnogo češće, intenzivnije i dulje nego bilo koji drugi majmun. Najbliži nam je po seksualnom apetitu naš najbliži živući rođak, bonobo ili pigmejski čimpanza.

Zbog svega navedenog smatram da je moja primjedba o čovjeku kao najspolnijem, najpohotljivijem i najputenijem primatu na mjestu. Tu se ne radi ni o kakvoj kulturnoj dekadenciji već o vodećem trendu u našem evolutivnom progresu. Taj nam trend pruža mogućnost doživljavanja najuzvišenijih i najplemenitijih trenutaka, ali i onih manje lijepih i više mučnih.

Lažna čednost i čistunstvo neprimjereni su ljudskoj vrsti, za razliku od senzualnosti i erotičnosti koje su nam urođene. Kako je došlo do takvih promjena u našem razvoju? Prije nego što pokušamo naći odgovor na ovo pitanje, pogledat ćemo izbliza kako izgleda ljubavna igra odraslih mladih pripadnika ljudske vrste od trenutka kad se momak i djevojka upoznaju pa do časa stupanja u potpuni intimni odnos. Kako dolazi do intimnosti? Kako mladi postupaju u odsudnim trenucima kada treba ostvariti konačno seksualno sjedinjenje?

Bez obzira o kojoj se kulturi radi, problem nalaženja partnera je uvijek prva stepenica u ovom čarobnom procesu. U sredinama gdje odrasli unaprijed određuju s kim će se njihova djeca vezati u bračnu zajednicu prvi susret budućih bračnih, pa i seksualnih partnera veoma je neprirodan. Unaprijed dogovorena vjenčanja potpuno eliminiraju početne faze udvaranja. Takvi parovi su najčešće dovedeni u situaciju svršenog čina, pa poslije formalne ceremonije sklapanja braka dolaze u situaciju da tek u osami spavaće sobe rješavaju probleme svoje seksualnosti. Tamo gdje ovih krutih pravila nema, mladi će uvijek naći načina da se nađu i da odaberu onog pravog, odnosno onu pravu. Do takvih susreta može doći posve slučajno, tokom naših uobičajnih društvenih aktivnosti, ali i na za to posebno određenim mjestima; Na takva mjesta mladi dolaze da bi se jedni drugima pokazali i da bi jedni druge dobro pogledali. To se obično obavlja pod izgovorom neke druge

aktivnosti, kao što je ples, odlazak u kafiće ili u restorane. Razne kućne zabave plesne dvorane i druga mjesta okupljanja većinom su namijenjena upravo takvom susretanju. Na taj način lakše se pretvarati da se radi o nečem sasvim drugom a ne o udvaranju. Takva prilično prozirna izlika sasvim je dovoljna da sakrije eventualne neuspjeh udvarača.

Naravno, postoje i direktniji načini koji se i ne trude sakriti svoj naum. Agencije za bračno posredovanje i barovi za samce, uobičajeni u modernom svijetu, pravi su primjeri direktnog i nesakrivenog snubljenja. Na takvim mjestima nemoguće je sakriti neuspjeh udvarača, pa je atmosfera koja tamo vlada uvijek pomalo otužna i začinjena određenom dozom očajanja. Neka druga manje formalna okupljališta u iste svrhe lišena su takvog neugodnog ugođaja. Na obalama Mediterana oduvijek se njeguje jedna lijepa tradicija predvečernih promenada. Mladi ljudi se okupljaju na glavnim trgovima svojih gradića ili na šetalištima uz more i tamo paradiraju blagoslovljeni divnom klimom, odmjeravajući jedni druge i pokušavajući uspostaviti sasvim neformalne i neobavezujuće kontakte. Za najmlađe tinejdžere to je početak dugotrajnog procesa odabira pravog partnera. U tom procesu bit će puno neizbježnih lažnih nadanja, nespretnih grešaka i neuspjeha. Neiskustvo, nesigurnost i nedostatak samopouzdanja u početku će mnoge obeshabriti, ali od odustajanja će ih odvratiti sve veći stupanj seksualnog uzbuđenja. Jedan od najvećih problema s kojima se mladi parovi susreću predstavlja odvajanje od svojih prijatelja iz djetinjstva. Djevojčice su se uvijek družile s djevojčicama, a dječaci sa dječacima. I kad se dvoje mladih zaljubi, gotovo uvijek imaju osjećaj krivnje zbog nelojalnosti prema svojoj ranijoj klapi. A stvari se znaju dodatno zakomplicirati, jer i te istospolne grupe pružaju žestok otpor vezi svojih dojučerašnjih članova, osjećajući da se radi o neizbježnom kraju jedne faze. Dječje se klape očajnički bore, kako najbolje znaju, ne bi li što dulje očuvale svoju strukturu. I u samom početku formiranja parova, nesigurni partneri uživaju u zajedničkom otkrivanju novih intimnih osjećaja, ali se još uvijek vraćaju svojim dječjim klapama, podnoseći neku vrstu izvještaja svojim istospolnim prijateljima. Usprkos želji da svoju heteroseksualnu vezu zadrže u sferi privatnosti, nisu u stariju da se odupru porivu da nova iskustva podijele i sa svojom starom 'klapom'. No, s vremenom takvi 'izvještaji' postaju sve rjeđi a heteroseksualna veza sve čvršća, sve dok ne dosegne potpunu ekskluzivnost.

Od tada pa nadalje mladi par provodi sve više vremena zajedno. Tada nastupa faza razmjena informacija u kojoj otkrivaju što im je zajedničko. U ovoj fazi već su sigurno jedno drugom iskazali svoje seksualne interese. Međutim, tu se radi o nečem što je važnije od pukog spolnog akta, ovdje je riječ o potpunom formiranju para. Ako se nakon dostizanja ove faze veza održi onda će partneri znati da mogu ne samo savršeno seksualno funkcionirati, već da mogu zajedno provoditi sate i sate, dane i noći, sedmice i mjesece, godine i decenije. Ovakav razvoj situacije ne smije se olako uzimati, jer treba znati da pravo udvaranje u ljudskim zajednicama traje prilično dugo.

Ali, najprije da vidimo kako sve to počinje! Kakve to poruke partneri razmjenjuju? Kod većine sisavaca partnera suprotnog spola privlači poseban miris onoga drugoga. Psi, kad se susretnu, skoro uvijek se najprije ponjuše. Pseći nos u trenutku otkriva kakva je seksualna situacija na terenu.

Za ljude miris također ima veliki značaj, ali on dolazi do izražaja nešto kasnije. U ranim fazama najvažniji su vizualni signali. Zbog našeg uspravnog položaja javljaju se određeni problemi. Kod ostalih primata ženke svoje vizualne signale emitiraju sa zadnjeg kraja. Kad dođe vrijeme za parenje, ženke ostalih primata na stražnjici dobiju posebne spolne otekline koje su vidljive iz prilične daljine, ili, pak, nađaleko šire poseban spolni miris. Ove moćne poruke na mužjaka djeluju poput magneta i on se, privučen nedvosmislenim pozivom, približava ženki kako bi je ispitao izbliza. Ukoliko se spolno uzbuđi, mužjak će se popeti na ženku, koja stoji oslonjena na sve četiri noge, i tako će spolno općiti. Tako su, vjerojatno, općili i naši davni preci prije nego što će se osoviti na zadnje noge. No, kad smo se već osovili, desile su se dvije stvari. Prvo, morali smo razviti sasvim drugačiji tip zadnjice. Da bismo mogli opstati kao dvonošci morali smo na stražnjim dijelovima tijela razviti snažnije mišiće. Ti snažni mišići su se formirali u dvije izbočine na našoj stražnjici koja je tako postala jedinstvena u svijetu primata: Te dvije mesnate hemisfere postale su primarni ženski seksualni signali. Na, nažalost, kada su muškarac i žena jedno drugom okrenuti licem u lice te poruke ostaju nevidljive. Moralo se nešto učiniti kako bi prednja strana ženskog tijela postala uzbudljivija. Odgovor je bio u svojevrsnoj imitaciji ženske stražnjice na prednjem dijelu tijela. Poput ženki ostalih primata i žena je u vrijeme dok je došla imala nabrekla prsa. Međutim, kad bi dojenje prestalo grudi bi opet postale ravne. Grudi su se, dakle, u žena razvile kao puka kopija ženske stražnjice, kao odašiljač ženske seksualnosti koji s prednje strane oponaša funkciju koju sa stražnje strane imaju obline ženske zadnjice. Ova teorija svoje uporište ima u anatomiji ženskih grudi. Veći dio ženskih dojki, točnije oko dvije trećine, čini masno tkivo koje nema nikakvu ulogu u proizvodnji mlijeka. Žljezdani dio, koji je povezan sa hranjenjem dojenčeta, zaprema tek manji dio, preciznije jednu trećinu volumena dojki. Drugim riječima, zaobljene ženske dojke više služe u svrhe seksualnog razmetanja nego u svrhe hranjenja dojenčadi. U stvari, dokazano je da žene s manjim grudima, pa

čak i one s potpuno ravnim prsima, bolje i dulje doje svoju djecu od onih s velikim i teškim dojka.

Dojke se konačno formiraju i zaokružuju pri kraju adolescentnog doba kad ujedno nastupa i vrijeme najpodesnije za odašiljanje seksualnih poruka. S vremenom dojke postaju nešto opuštenije, ali još uvijek dovoljno čvrste da zadrže svoju privlačnu moć. Tek u starijoj dobi gube svoju čvrstoću i zaobljenost. Dakle, kao spolni signal one ostaju aktivne od prve menstruacije do menopauze. Prema tome, osnovni ženski seksualni signal sastoji se od para zaobljenih mesnatih polukugli. Nisu samo zadnjica i dojke zaobljene, već je tijelo žensko tijelo puno zamamnih oblina koje dodatno pojačavaju žensku seksualnu privlačnost. Kao dodatni signalni elementi seksualne privlačnosti poslužit će i nježno zaobljena ženska ramena i mekane linije ženskih koljena. Pri svemu tome nije nevažan ni položaj tijela koji može posebno isticati stražnjicu, grudi, ramena ili koljena.

Zapadna civilizacija je razvila čitavu industriju odjeće koja naglašava i pojačava seksualnu privlačnost pojedinih dijelova ženskog tijela. Tu su haljine koje otkrivaju ramena, tu su mini-suknje koje otkrivaju koljena i ističu bedra, odjeća pripijena uz tijelo i još mnogi drugi modni detalji sračunati da istaknu izazovnost ženskog tijela. Zadnjica, kao glavni i originalni signalni element, ostaje zadnji bastion koji se, bar za sada, javno izlaže samo na vrelom pijesku plaže. Stupanj izloženosti varira i ovisi o raspoloženju žene. Nedavno provedeno istraživanje dalo je zanimljive rezultate. Istraživanje je vršeno u plesnjacima noćnih klubova a mjerila se količina obnaženosti ženskog tijela. Pokazalo se da žene nesvjesno izlažu veće dijelove svog tijela u vrijeme ovulacije. Do tih se spoznaja došlo tek nakon analize podataka i odgovora na pitanja koja su uključivala i ona o spolnom ciklusu. Kad su ti podaci uspoređeni s rezultatima terenskog promatranja istraživači su došli do zaključka da žene nisu bile svjesne svog 'slobodnijeg' ponašanja u vrijeme ovulacije. Dakle, stupanj obnaženosti je isključivo ovisio o psihičkom stanju ispitanica. Ovaj primjer pokazuje koliko je bazično i nesvjesno ljudsko ponašanje kad je spolnost u pitanju.

Razlike u stupnju obnaženosti karakteristične su ne samo za pojedince već i za čitave kulturne krugove. Zapadni svijet je samo u ovom stoljeću prošao kroz nekoliko faza veće ili manje obnaženosti. Dvadesetih i šezdesetih godina dvadesetog stoljeća, suknje su, na primjer, bile neobično kratke, dok su u godinama depresije, dakle tridesetih i sedamdesetih, ponovo bile duže i čednije. Razdoblja obilja i dobrog života ohrabruju ženu da se obnaži, dok je razdoblja krize i depresije tjeraju da se pokrije. Naravno, to su nesvjesne reakcije, premda većina ljudi misli da se radi o modi. Međutim, nije modna industrija ta koja diktira količinu obnaženosti ženskog tijela, već ljudska seksualnost.

Uspravan položaj ljudske vrste u znatnoj mjeri od pogleda skriva i ženske spolne organe. Kod majmuna je ta zona veoma uočljiva i također služi kao istaknuti seksualni mamac. Kod ženke ljudske vrste to nije tako. Zato ženi treba neki drugi dio tijela koji će oponašati spolni organ i koji će slati vidljivu senzualnu genitalnu poruku. Tu ulogu imaju ženske usnice. Za razliku od majmuna, čije su usnice stegnute, ženke ljudske rase (a u određenoj mjeri i mužjaci) imaju usnice koje su praktički izvrmute. Oblik i boja ženskih usana aludiraju snažno na usmine ženskih genitalnih organa i one mužjaku šalju seksualnu poruku koju ne mogu slati genitalije dobro skrivene između ženskih nogu.

Za vrijeme spolnog uzbuđenja usne se pune krvlju i postaju još crvenije i veće, uostalom kao i genitalne usmine, i na taj način pojačavaju utisak oponašanja. Da bi još više istaknule ovu njihovu funkciju, mnoge žene, od vremena drevnog Egipta pa do današnjih dana, svoje usne ukrašavaju jarko crvenom šminkom.

Posljednjih godina, estetska kirurgija u Evropi i Americi smislila je nove kirurške zahvate kojima ženske usne mogu dovesti u stanje stalne seksualne uzbuđenosti. Neki kirurzi u te svrhe koriste kolagen ili silikone, dok drugi koriste metodu kojom još više izvrmu ionako izvrmute usne, pa žene koje se podvrgnu takvoj operaciji izgledaju kao da su u svakom času spremne na senzualna ljubljena. Mnoge poznate glumice, vrhunske manekene i skupi foto-modeli u tajnosti se podvrgavaju takvim zahvatima, a kod najskupljih kirurga mogu birati budući izgled svojih usana koji varira od pariško napućenih do 'pčelama izbodenih'.

Uz ovu genitalnu automimikriju, žena svoje zrelo, za reprodukciju spremno tijelo reklamira cijelim svojim bićem. U doba puberteta žensko tijelo polako počinje dobivati obline. Tijelo zrele žene znatno se razlikuje od tijela zrelog muškarca. Muškarac je znatno teže građe, ramena su mu široka, udovi dugački i mišićavi. Pored vanjskih razlika postoje i razlike u građi tkiva. Žensko tijelo sadrži dva puta više masnih tvari od muškarčeva. Prosječno žensko tijelo ima 28 posto masti, a muško samo 15.

I muškarac i žena su ispod pazuha i u području genitalija dlakavi. Gledano sa strane, čini se kao da je funkcija tih dlaka da ukažu na spolnu zrelost muškarca, odnosno žene. Međutim, njihova funkcija je nešto sasvim drugo - one služe za odašiljanje mirisnih poruka u odmakloj fazi procesa spolnog odnosa. Naime, u području pazuha i oko genitalnih organa nalaze se brojne kožne žlijezde koje ispuštaju spolne mirise, a funkcija dlaka u tim predjelima je da te mirise zadrži u tim zonama.

Na čistom tijelu ti su mirisi neobično erotični, ali pod slojevima odjeće veoma brzo od mirisa nastaje smrad. Zato se danas u tolikoj mjeri služimo raznim dezodoransima i ostalim sredstvima protiv znojenja.

Zrelost muškarca se očituje i promijenjenom bojom glasa koji postaje dublji i grublji. Pored toga muškarcu koji je izašao iz puberteta počinje rasti i dlaka na licu. Bradu i kad brijemo ne možemo sakriti, jer uvijek nanovo izbija. Pored toga, donja čeljust muškaraca u pravilu je isturenija i duža nego u žena.

Pored ovih očiglednih razlika postoji još čitav niz manje vidljivih razlika. Žene, na primjer, imaju puno nježniju i mekšu kožu, koja je u mnogim kulturama jedan od važnijih faktora ženske privlačnosti. Neuredna, nečista koža s puno prištića i akni gotovo nigdje se ne smatra privlačnom. (Tužna je ironija da veliki broj akni na nečijoj koži, koje su skoro svima seksualno toliko odbojne, predstavlja najveći dokaz o visokoj razini spolnih hormona i intenzivnom spolnom nagonu dotične osobe).

Ovakva reakcija na izgled kože bez sumnje je povezana sa željom da se pod svaku cijenu izbjegne zaraza. U evolutivnom smislu, mladima se isplatilo da izbjegavaju partnere zaražene nekom pogubnom boleštinom. Ovaj urođeni refleks nije bio tako izoštren da razlikuje opasna od bezopasnih stanja kože. Ne želeći ništa riskirati čovjek je uvijek odabrao čistu i njegovanu kožu. Od toga najviše koristi ima industrija kozmetike koja se i zasniva na sličnim biološkim preferencijama.

Kada razlike među spolovima nisu biološki suprotstavljene, onda interveniramo sami. Kulturološki. Odjeća koju oblačimo, mirisi i ukrasi kojima se kitimo pomažu nam da vizualne razlike među spolovima dodatno potenciramo. To se posebno odnosi na dlake koje pokrivaju glavu. U pubertetu nema nikakvih bioloških razlika između kose u žena i muškaraca. Da je ne diramo, ona bi i u muških i u ženskih pripadnika naše vrste narasla prilično dugačka. To nije slučaj kod nijednog drugog primata, pa je kosa sigurno bila ona zastava koja nas je najprije razlikovala od ostalih majmuna. Ako gledamo samo tijelo, tada smo stvarno bili goli majmuni, ali ako pogledamo glavu onda smo bili dugokosi majmuni.

Da je ne šišamo naša bi kosa u zreloj dobi dopirala do struka. Naime svaka dlaka, prije nego otpadne, raste šest godina i dosegne duljinu od jednog metra. No malo koja kultura dopušta nesmetani rast kose. Kosa se gotovo svuda u svijetu šiša i tako formira da još više naglasi razliku među spolovima.

Dakle, tako opremljeni biološkim spolnim signalima krećemo u potragu za partnerom. Slijed radnji i aktivnosti u toj raboti gotovo je uvijek isti. Postoje tek neznatne varijacije. Isprva se partneri značajno mjerkaju pogledima. Kad se odluče za određenu osobu slijedi pokušaj uspostave kontakta pogledom, traženjem pogleda partnera. Kako je intenzivno zurenje u nekoga uvijek pomalo nepristojno i zastrašujuće, značajnom pogledu pravo u oči odabranice ili odabranika pridodaje se i jednako značajan osmijeh. Ovim nešto duljim pogledom u oči i laganim smiješkom partneri jedno drugom daju na znanje da su seksualno zainteresirani. Ako onaj drugi uzvrat osmijehom, akcija kreće dalje - pokušava se uspostaviti vokalni kontakt. Partneri izmjenjuju nekoliko besmislenih komentara, pri čemu obraćaju pažnju na boju glasa, naglasak, dijalekt, tonalitet, živost i znatiželju onog drugog. U ovoj fazi lako je odustati od daljnjeg udvaranja. Ukoliko nakon ovog kratkog neobaveznog razgovora partneri, ili jedan od njih, utvrde da nema svrhe nastavljati, jednostavno prekidaju susret, a da pri tome nitko ne bude povrijeđen. Najbolji način za utvrđivanje nečije reakcije na naše udvaranje jest dug pogled u oči iz neposredne blizine. Oči, naime prenose vitalnu i jednostavnu poruku. Ukoliko stojimo dovoljno blizu svom budućem, ili nesuđenom, partneru uočiti ćemo do kog se stupnja šire zjenice njegovih/njenih očiju. Kad oči gledaju u nešto što im se dopada onda se zjenice značajno prošire. Zato kad kod naših partnera zapazimo širenje zjenica koje nas promatraju, znat ćemo da možemo nastaviti s udvaranjem. Međutim, ako se zjenice očiju koje nas gledaju stisnu, vrijeme je da odustanemo od uzaludnih pokušaja. Zjenice ne lažu jer nad njima nemamo nikakvu svjesnu kontrolu. Jednako je nesvjesna naša reakcija na ponašanje zjenica. Jednostavno, 'osjećamo' da se nekome sviđamo ili ne sviđamo, a da sviđamo, a da nam pri tome nije jasno kako smo to saznali i utvrdili. Zato i nije čudno što mladi zaljubljeni par provodi beskrajne časove šapćući i zureći jedno drugom u oči.

Sljedeća faza predstavlja važan dio u procesu udvaranja. U toj ključnoj fazi dolazi do fizičkog kontakta. U početku se obično radi o nekom slučajnom dodiru ili pokretu kojem je namjera da pomogne onom drugom. Klasična kretnja je ona kad partner partnerici pruži ruku kako bi lakše prešla preko kakvog praga, stepenice ili slične zapreke. Alternativa je rukovanje pri čemu ruke ostaju stisnute nešto dulje nego što to nalažu pravila 'lijepog ponašanja'. Držanje za ruke tokom šetnje, predstave u teatru, koncerta ili sličnih aktivnosti predstavlja najbezazleniji oblik tjelesnog kontakta mladih zaljubljenih parova.

Još veće tjelesno zbližavanje postiže se prebacivanjem ruke preko ramena partnera. Na taj

se način tijela još više primiču, a dolazi i do povremenih dodira bokovima ili bedrima. Sljedeća stepenica je obujmljivanje pasa čime se postiže dodatni stupanj intimnosti. Iduću fazu, neizbježnu u gotovo svim kulturama, predstavlja zagrljaj s poljupcem u usta. U nekim društvenim sredinama gdje je ljubljenje na javnim mjestima strogo zabranjeno ova se faza odlaže za neko vrijeme, ali ako se par domogne prilike da je prakticira u zatvorenom prostoru onda odlaganja i neće biti. Sljedeća faza uključuje dodirivanje partnerove glave rukom. Ova se kretnja smatra beznačajnom i potpuno bezazlenom, ali istina je da je glava najčuvanija regija ljudskog tijela i da milovanja glave predstavljaju najviši stupanj intimnosti. Kada nekome dopustimo da nas miluje po licu, na kom su nam smješteni najvitalni osjetilni organi, onda je to znak da je taj stekao naše najveće moguće povjerenje.

Poslije ovoga kreće se u istraživanje tijela. Ovi kontakti ruke s jedne i tijela s druge strane prvi su konkretan znak iskazivanja ozbiljnih seksualnih nakana. Jer, sve ove prethodne radnje mogu se u nekim društvima protumačiti i kao nešto potpuno konvencionalno i aseksualno. Međutim, kad ruke počnu milovati intimnije dijelove partnerova tijela onda više nema pretvaranja. Ako u ovom času jedan partner želi odustati od daljnjih seksualnih aktivnosti obično dolazi do svađe. Svaki muškarac koji do ove faze dođe isuviše brzo naći će se u velikoj neprilici, riskirajući da bude ponižen i odbijen ali i optužen za seksualno napastovanje. No, uspije li mladi zaljubljeni par preći i ovaj prag, onda će se naći u zoni potpune seksualne intimnosti. Tada će doći do dodira tipa ruka na *grudi, usta na grudi, ruka na genitalije* i konačno *genitalije na genitalije*. Do ove faze dolazi tek nakon dugotrajnog udvaranja i nakon konačne i zajedničke odluke zaljubljenih da formiraju par. Ovakva veza neizbježno dovodi do kopulacije.

Naravno da je ovaj prikaz slijeda događaja pojednostavljen, ali ako izvršite potrebna istraživanja i opsežna promatranja i kada dobivene podatke sredite i analizirate, rezultat će biti veoma nalik ovom mom opisu. Kad se zaljubimo skloni smo pomisliti da su upravo naši osjećaj; i naše ponašanje jedinstveni i neponovljivi, ali istina je sasvim drugačija: svi odreda smo dozlaboga predvidivi, do najsitnijeg detalja i najskrivenijeg pogleda. O tome svjedoče brojni filmski zapisi zaljubljenih parova snimljeni širom svijeta. Bez obzira u kom kulturnom krugu se ova ljubavna igra odvija faze su joj slične kao jaje jajetu. Ove ljudske aktivnosti su univerzalne i ne poznaju jezične, klasne ili kulturološke razlike.

Prednost ovog stupnjevanog procesa udvaranja jest u tome što ostavlja mogućnost sudionicima da odustanu dok još nije prekasno. U svakoj idućoj fazi procesa udvaranja partneri saznaju nove važne pojedinosti o onome drugome, te postepeno mogu utvrditi jesu li ili nisu podesni jedno za drugo. U tom smislu naš je ljudski ritual udvaranja nalik onome u ostalih vrsta.

U uznapređovaloj fazi intimnosti, kad se proces udvaranja primakne fazi kopulacije, do izražaja dolaze i neki drugi faktori. Tada partneri nesvjesno ispituju međusobni stupanj spolne uzbuđenosti, a istovremeno se odvijaju četiri procesa: stjecanje novih saznanja o partneru; postizanje vlastitog spolnog uzbuđenja; spolno uzbuđivanje partnera; sinhronizacija spolnih uzbuđenja.

Sinhronizacija spolnog uzbuđenja neobično je važna za našu vrstu. Kad par uspije postići orgazam istovremeno onda takvo snažno zajedničko emocionalno iskustvo dodatno učvršćuje vezu mladih ljubavnika. Ako su, pored toga, orgazmi učestali veći su izgledi da će doći do oplodnje.

Obostrani, sinhronizirani orgazam ne postiže se tako lako jer muškarac do klimaksa obično stiže brže od žene. Kod mladih muškaraca to je čest slučaj koji ne predstavlja veći problem jer su mladi ljudi skoro uvijek u stanju ejakulirati nekoliko puta uzastopce u kratkom vremenu te tako omogućiti ženi da i ona dođe do klimaksa. Stariji muškarci, koji nisu u stanju ejakulirati tako često, svoj klimaks postižu sporije pa su tako u stanju uskladiti svoj orgazam s onim svoje partnerice. U svakom slučaju, žena mora biti u stanju velike seksualne uzbuđenosti prije nego što spolni akt uđe u završnu fazu.

Do kakvih promjena dolazi u tijelu muškarca i žene za vrijeme spolnog odnosa? Kao prvo, i kod muškaraca i kod žene dolazi do takozvane *vazokongestije*. Ako ljudsko tijelo zamislimo kao mrežu autoputeva koji se u određeno doba dana začepi zbog prevelikog saobraćaja onda ćemo shvatiti što je to vazokongestija. U trenucima vazokongestije krv u pojedine krvne sudove brže ulazi nego što iz njih može izaći. Ti se sudovi nalaze na ili uz samu površinu kože, a rezultat ove pojave je crvenilo kože. Pored toga, mekši dijelovi vidljive anatomije povećavaju se i pune krvlju. Posljedice ove pojave su izuzetno erotični osjećaji, osjećaj topline i pojačana osjetljivost cijeloga tijela. Na prsima se često pojave svijetlo crvene spolne mrlje, a bradavice postanu čvrste i napete. Dolazi do nateknuća nosa, a ušne školjke također nabubre i pocrvene i postaju izuzetno osjetljive na oralne podražaje. Ženske usne, ali i usmine, nabubre i postaju rumenije. Osjetljive su i na najmanji dodir. Dojke se povećavaju za najmanje dvadeset posto. I muškarčeve usne postaju osjetljivije, a penis se tako napuni krvlju da na koncu od pritiska krvi postaje potpuno ukrućen. Ljudski penis je čudna

sprava. Ostali primati u sklopu građe penisa imaju takozvanu penisnu kost kojom lako postižu brzu erekciju. Čim se spolno uzbude ta košćica aktivira penis i on se u trenu ukružuje. Kod ljudi je to efikasno sredstvo za postizanje brze spremnosti za spolni čin iščezlo. Tu smo kost izgubili negdje na dugom putu evolucije, najvjerojatnije zbog usporavanja kopulacijskog procesa. Mužjak ljudske vrste mora se snažno seksualno uzbuditi kako bi penis došao u stanje pune erekcije koja omogućuje ulazak u vaginu. Ako je u stanju stresa ili ako je bolestan erekcija će izostati pa neće doći ni do kopulacije ni do eventualne oplodnje. Kod primata opremljenih efikasnom košćicom to nije slučaj. Kod njih već i kod najmanjeg spolnog uzbuđenja dolazi do erekcije i spremnosti za spolno općenje. Ovaj naš evolutivni 'hendikep' nastao je, vjerojatno, u namjeri da se ojača veza dvoje ljudi koji čine par te da pojača očinske porive. Cilj ove promjene je, valjda, bio da se izbjegne kandidatura za očinstvo muškarca koji nije fizički i psihički potpuno zdrav. U stanju pune erekcije penis ljudske vrste je veći i širi od onih u drugih primata. (Penis gorile u punoj erekciji dugačak je pet centimetara, a onaj u čimpanze nalik je omanjem klinu.) Veličina penisa u ljudi očito je povezana sa dužim trajanjem kopulacije i vremenom potrebnim da žena postigne potpuni orgazam. Ostali primati lišeni su zadovoljstva dugotrajnih kopulacija. I čimpanzama i gorilama za kopulaciju je dovoljno tek petnaestak sekundi.

Moderni priručnici za seks neprestano ponavljaju mit koji govori da duljina penisa ne igra nikakvu ulogu. Ali to je, izgleda, samo utjeha za one kojima takvi priručnici trebaju. Da je duljina penisa stvarno nevažna, onda bi zaista bilo teško objasniti zašto se u ljudi razvio tako velik penis, koji je veći i od onoga koji krase najvećeg među primatima - gorilu. Istina je, međutim, da je veći penis fizički znatno stimulativniji. Isto tako je istina i to da je za ženu važniji onaj koga stvarno voli, pa bio u njega i manji penis, nego onaj koga ne voli, pa bio u njega i veći penis. Međutim, radi li se o podjednakim emocionalnim naklonostima, onda će veći penis uvijek biti u prednosti. Ženski ekvivalent penisa je klitoris, mala mesnata izraslina smještena iznad genitalnog otvora. I klitoris, koji je snabdjeven spletom osjetljivih živaca, očvrstne u toku spolnog uzbuđenja i znatno doprinosi ukupnoj uzbuđenosti žene.

Dobro oboružan raskošnim spolnim naoružanjem, ljubavni par se konačno može predati neobuzdanom spolnom uživanju. Spolni čin žene i muškarca nije nimalo nalik onome u ostalih primata. On je kod ljudi dugačak i praćen je svim mogućim i nemogućim pokretima, pozama, glasanjima, kretnjama i položajima tijela; od lizanja, sisanja, milovanja, pljeskanja, stiskanja, pipkanja, grickanja, do vrištanja, dahtanja, previjanja, izvijanja. Ovakvo žestoko uživanje samo još više pridonosi učvršćivanju veze, ali i povećava izgleda za uspješnu oplodnju. Savršeno slaganje u seksu utjecat će i na slaganje u ostalim sferama života, pa će eventualno potomstvo, kao plod ljubavi, imati veće izgleda na sretno i bezbrižno djetinjstvo.

Početak konačne faze spolnog odnosa je uvođenje penisa, koji je sada osam centimetara dulji nego inače, u vaginu koja je također uvećana i natečena. Pored toga, seksualna uzbuđenost aktivira lučenja unutar vagine koja omogućavaju lakše uvođenje penisa i nastavak spolnog odnosa. Pri tome se znatno povećava krvni pritisak sudionika spolnog čina. Raste broj otkucaja srca, a disanje se ubrzava. Srce neposredno pred orgazam lupa dvostruko brže nego inače. Isto se dešava i s krvnim pritiskom, dok disanje postaje teško i glasno, a tijela se intenzivno znoje. U trenutku orgazma vagina ritmički kontrahira u razmacima od 0,8 sekundi, a u času ejakulacije, penis koji izbacuje spermiju kontrahira u istim vremenskim razmacima. To znači da iskustvo simultanog orgazma može dovesti do takve sinhronizacije koja će stvoriti utisak intenzivnog, psihološkog osjećaja sjedinjenja. U tom trenutku ljubavnici postaju 'jedno'.

Eto, to bi bio model spolnog ponašanja naše vrste. I, zato, kad taj čin krstimo terminom 'vođenje ljubavi', onda smo ustvari dali veoma precizan opis te radnje. Raskošnost našeg erotskog ponašanja nema samo funkciju pukog zadovoljavanja spolnih nagona, već predstavlja čvrste temelje za ono što slijedi - roditeljstvo koje traje dulje nego u bilo koje vrste u životinjskom carstvu.

No, ako je ta veza ljubavnog para kod ljudi toliko važna, postavlja se logično pitanje: zašto ona tako često puca? Zašto je u ljudskoj zajednici toliko ljubavnih trokuta, preljuba, raskida, rastava i razvoda? Zašto svi ljudi nisu programirani za trajnu i odanu vezu? Ako je ta potreba za vezom dvoje ljudi toliko jaka, zašto je veza tako slaba?

Budući da je primarna zadaća života u paru da zaštiti potomstvo udvostručenjem roditeljske brige, onda bi takva veza, bar što se djece tiče, trebala biti savršena i potpuna. U idealnom svijetu roditelji bi trebali zauvijek biti vjerni jedno drugom, a vječna ljubav ne bi smjela dolaziti u pitanje. Na taj način se najbolje štiti vlastito potomstvo tokom ranog djetinjstva, kroz djetinjstvo i u adolescentno doba. Nakon toga dolazi briga o potomstvu svog potomstva, kad roditelji preuzimaju ulogu djeda i bake i brinu o unucima, i na kraju kad, ostavljajući svoju imovinu potomstvu u nasljedstvo, i materijalno zbrinjavaju svoj porod. Svaki lom u ovom slijedu ima svoje negativno djelovanje na potomstvo.

Zašto ignoriramo ovo negativno djelovanje? Nekoliko je odgovora na ovo goruće pitanje. Prvi odgovor nam kaže da se kod života u dvoje radi o novom evolucionom trendu koji traži usavršavanje. U prilog tome ide činjenica da ostali majmuni rijetko žive u parovima. A kako smo se mi tek nedavno odlijepili od ostalih primata, naš način života u dvoje još je u fazi razvoja. Jednog dana on će valjda biti potpuno usavršen, ali danas ga vidimo tek kao nedovršeni prototip.

Ovo objašnjenje nije baš prihvatljivo. Ne postoje dokazi da je kod drugih životinjskih vrsta ovaj način života posebno uspješan. Ne radi se o tome da je ljudska veza mužjaka i ženke slabija nego kod drugih vrsta. Naši bračni parovi su jednako uspješni kao i neki drugi, a možda su i bolji. Pažljiva promatranja su pokazala da se skoro u svakom ptičjem gnijezdu nađe pokoje jaje koje ne pripada 'službenom' bračnom drugu.

Konrad Lorenz, veliki austrijski prirodoslovac koji se proslavio svojim studijama društvenog života gusaka, nemalo se iznenadio kad je otkrio da je njegova guska ljubimica bila nevjerna svom dugogodišnjem partneru. Kad je zajedno sa svojom asistenticom provjerio podatke o ponašanju ostalih gusaka, ostao je zapanjen kad je vidio da je nevjera uobičajena pojava u gušćem svijetu. Vidjevši ga tako preneraženog asistentica je, osjetivši potrebu da ga utješi, izlanula: 'Ne brinite, profesore, i guske su samo ljudi.

Ali ako život u paru nije savršen, zašto mu se uvijek iznova vraćamo? Kakve prednosti nudi tako nesavršen život? Dio odgovora nalazi se u potrebi da se izbjegne nepotrebno rasipanje ljudskih resursa. Kad jedan od dugogodišnjih bračnih partnera iznenada premine, onaj što ostaje tuguje zbog nenadoknativa gubitka. Kod ljudi korota traje od nekoliko mjeseci do nekoliko godina. Kod nekih ljudi tugovanje za izgubljenim partnerom traje čitav život pa se njihov reproduktivni potencijal više nikada ne uspijeva realizirati. Slično se zbiva i kod drugih vrsta. Ispada, dakle, da je ono što izgleda kao nesavršena bračna veza ustvari najpovoljniji biološki sistem za odgoj mladunčadi. Naravno da takva fleksibilnost ima svoju cijenu. Postoji, naime, opasnost da se jedan, ili i jedan i drugi, član takve fleksibilne bračne zajednice upusti u odnos s trećom osobom stvarajući tako bračni trokut. U krajnjem slučaju takav odnos može negativno djelovati na odgojni proces djece.

Postavlja se pitanje zašto se evolucija nije pobrinula da bračna zajednica postoji sve dok jedan od partnera ne umre. Time bi se riješio problem rasipanja reproduktivnog potencijala partnera koji ostaje na životu, a djeca bi imala punu zaštitu sve dok im roditelji žive.

Činjenica da se toliko parova upušta u prakticiranje nevjere zahtijeva zato dodatno objašnjenje. Ako su ljudi u nekom obliku bračne zajednice zašto se upuštaju u veze izvan bračne zajednice? Kakvo je biološko objašnjenje za brojne izvanbračne strastvene avanture? Odgovor ćemo naći ako proučimo ponašanje svakog od supružnika odvojeno.

Muškarac ima očiglednu genetsku prednost pred ženom i u stanju je istovremeno održavati i bračnu i vanbračnu vezu, uz uvjet da ona vanbračna ne bude na štetu njegove bračne uloge 'zaštitnika obitelji'. Da bismo bolje shvatili o čemu je riječ moramo razmotriti dvije glavne seksualne strategije koje prevladavaju u svijetu životinja.

Prva strategija u životinjskom svijetu podrazumijeva rađanje što više mladunčadi koja će se onda raširiti na što je moguće većoj teritoriji. Mužjak iz vrste koja se služi ovom strategijom pari se sa ženkom na koju naleti. Takav tip mužjaka ne mari za svoje potomstvo, ostavljajući ga na brizi ženki ili pukom slučaju. Od njegovih potomaka samo ih nekolicina preživi, baš zato jer su tako nezaštićeni. No i ta nekolicina je dovoljna za nastavak vrste. To je takozvano 'kvantitativno rješenje'.

Druga strategija je drugačija. Oni koji se njome služe slijede logiku malog broja mladunčadi kojoj se onda posvećuje maksimalna briga. Mužjak ovog tipa mogao bi isto imati znatno brojnije potomstvo, ali u tom slučaju ne bi o svima mogao voditi jednaku brigu. Zato se ograničava na broj za koji je siguran da mu u tom smislu neće predstavljati problem. Ovo je 'kvalitativno rješenje'. Kod nekih vrsta ovog tipa mužjak se posve sam brine o svom potomstvu, a kod nekih drugih u poslu oko odgoja i hranjenja pomaže mu i ženka. Mladunčad koja uživa zaštitu oba roditelja ima daleko veće izgleda za preživljavanje.

No, što će se desiti ako otac u lovu naiđe na drugu atraktivnu ženu? Sperme je dovoljno, pa zašto je onda ne pokloniti i nekoj drugoj ženki? No, učini li tako pa žena dobije njegovu mladunčad, tko će se o njima brinuti? Pošto je on zaokupljen svojom pravom porodicom, sve će pasti na leđa samohrane ženke, što je rijedak slučaj. Drugo rješenje je češće: žena nalazi drugog, slobodnog, mužjaka iste vrste, pari se i s njim i tako zajedno othranjuju njezinu i zajedničku mladunčad.

Za mužjaka ova taktika nije loša. S jedne strane ima svoju 'pravu' obitelj koju brižno pazi i mazi, a usput sije svoje sjeme i 'sa strane'. Ako koje od takvih mladih preživi, tim bolje. U svakom slučaju, njemu je sasvim dobro.

Sad se vratimo našoj vrsti i zapitajmo se zašto ovakva taktika ne bi mogla funkcionirati i u ljudskim zajednicama? Za muškarca u tom slučaju postoji samo problem čvrstoće bračne zajednice. Ukoliko je u stanju imati djecu i žene za koje se neće emocionalno vezivati, genetski bi profitirao:

više bi svojih gena prenio na sljedeći naraštaj. No u ljudskoj vrsti nije sve baš tako jednostavno. Kao što smo već vidjeli, postoji dobar razlog zašto smo kopulaciju kod ljudi nazvali 'vođenjem ljubavi'. Uzbuđenje koje s partnerom/partnericom dijelimo za vrijeme spolnog čina stvara novu vezu koja se bazira na privrženosti. Povremeni flert ili izvanbračni izlet može veoma lako prerasti u novu vezu, čak i onda kad to nijedno od 'izletnika' ne želi. Novorazvijena veza neminovno se sukobljava s postojećom. Iz takvog sukoba teško je naći jednostavan izlaz, jer je veza dvoje ljudi suprotnog spola uvijek 'ekskluzivan izum'. Najmanje jedan od sudionika će uvijek patiti, a najvjerojatnije svi. U takvim slučajevima kao racionalno rješenje bi se mogla nametnuti varijanta u kojoj bi se partneri međusobno dijelili. Takvih je pokušaja uvijek bilo, a najpoznatiji su slučajevi komuna iz šezdesetih i sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća. Neko vrijeme bi takve zajednice funkcionirale, a onda bi se brzo i nepovratno raspadale. Usprkos najboljim namjerama dolazilo je do žestokih sukoba i suparništava. Čak i one najbrižljivije i najmudrije organizirane i nadzirane komune u kojima se prakticirala slobodna ljubav nisu se dugo održale. Jedna od najuspješnih je svakako bila bizarna komuna *Oneida* koja je formirana 1840. godine u američkoj državi New York. Vođa joj je bio jedan vjerski fanatik koji je ujedno bio i veoma aktivan praktičar seksualnih vještina. Komuna je bila smještena u palači Oneida koja i dandanas stoji na svom starom mjestu. U toj komuni svatko je spolno općio sa svakim. I, na prvi pogled tu je bilo sve u redu, ali, postojala je jedna kvaka. Vođa komune imao je nešto što je bilo bolje i od feudalnog 'prava prve bračne noći' - za sebe je, naime, odvojio sve mlade i lijepe žene, a ostali muškarci u grupi morali su se zadovoljiti onim što im je gazda velikodušno ostavio. Rezultat je bio očekivan: većinu djece u komuni začeo je upravo vođa. Oko 1870. godine došlo je do pobune i vođa je zbačen sa svog prijestolja, a do kraja desetljeća raspala se i sama komuna. Ali, pobuna je bila samo vrhunac, jer i tokom kratke historije ove komune dolazilo je do nekontroliranih i strogo zabranjenih romanci i emocionalnog vezivanja pojedinih parova.

Spolna ljubomora je oduvijek smatrana pogubnom emocijom ali ona ipak ima moćnu ulogu u našoj evolucijskoj biologiji. Korijeni ljubomore nalaze se u potrebi da se zaštiti potomstvo proizišlo iz bračne veze. Činjenica da je ljudska mladunčad veoma zahtjevna i da je roditeljski teret naše vrste veći nego što je to slučaj s ostalim vrstama tjera nas da svojoj djeci osiguramo maksimalnu zaštitu unutar stabilne i čvrste porodice. Taj se cilj najbolje postiže onda kad oba roditelja svu svoju pažnju, ljubav i energiju usmjeravaju isključivo na podizanje svoje djece. Svaki oblik dijeljenja te pažnje, ljubavi i energije predstavlja prijetnju ovom vrhunskom prioritetu. Evolucija intenzivnog osjećaja seksualne ljubomore karakteristične za ljudsku vrstu jedan je od osnovnih mehanizama koji podržavaju ovaj sistem maksimalne roditeljske brige.

Izuzetak od ovog pravila je harem. Kad mužjak postane toliko dominantan da je u stanju ponuditi sigurnost velikom broju svojih potomaka, on će si priuštiti luksuz oplođivanja velikog broja ženki. Za gospodara harema taj bi sistem, teoretski, trebao savršeno funkcionirati, jer na taj način širenju njegovih gena nema zapreka. Međutim, i taj sistem pati od dva glavna nedostatka. Prvo, puno mužjaka ostaje bez ženki, dakle mnogi su lišeni prilike da realiziraju svoje spolno naslijeđe i uvijek predstavljaju prijetnju za onoga koji je prisvojio tolike ženke. Drugo, ovaj sistem od ženki u haremu trati da bez pogovora prihvate svoj položaj.

Samo kratak pogled na događaje u najvećem haremu svih vremena, u Velikom saraju turskih sultana, otkriva nam sve slabosti koje se javljaju u praksi ovakvih sistema. Sultanov harem je bio izvor i uzrok neprestanih intriga i bezbrojnih zločina, a cijela se složena struktura mogla održavati jedino pomoću žestokog terora. Uobičajena kazna za žene koje nisu mogle prihvatiti svoju ulogu u haremu bilo je bacanje u Bospor. Krvnici bi vreće u koje su upakirali nesretne žene čamcima odvozili nasred kanala i tamo ih bacali u dubine Bospora. Jednom zgodom tako je udavljeno tri stotine žena - cijeli harem - samo zato jer se ondašnjem sultanu prohtjelo da promijeni kompletan personal. Međutim, bilo je i sasvim drugačijih epizoda. Tako se desilo da su, u jednoj fazi četiristo i pedeset godina duge historije velikog sultanova harema, vlast preuzele žene. Tokom te skoro stogodišnje 'ženske vladavine', sultanima je bilo dopušteno da do mile volje uživaju u orgijama, pijančevanju i prežderavanjima, dok su stvarnu vlast imale žene. Taj period je obilježen i beskrajnim borbama za prevlast koje su među sobom bespoštedno vodile starije žene. Ta borba je bila popraćena brojnim umorstvima. Da bi zadržale svoju vlast, starije žene su sultanu organizirale orgije u kojima su učestvovala uvijek nove djevojke. Na taj način su osujećivale svaku ozbiljniju emotivnu vezu sultanu i mladih žena. U te svrhe su širom svijeta razaslale svoje emisare i trgovce koji su posvuda tražili najljepše djevice. Na takvim bakanalijama jedan je sultan svoje žene svlačio do gola i tjerao ih da po haremu hodaju četveronoške, a on bi onda, izigravajući pastuha, obilazio od jedne do druge sve dok ne bi pao od iscrpljenosti.

Sultanovi sinovi su odmah po rođenju zatvarani u zgradu koju su zvali 'kavez'. U doba spolnog dozrijevanja svaki bi od njih dobio svoj harem, ali su sve žene u njihovim haremima bile

sterilizirane kako ne bi mogle zanijeti i rađati sinove koji bi bili suparnici sultanovim potomcima. Ukoliko bi se i desilo da neka od tih žena rodi, dijete bi odmah bilo ubijeno. S vremena na vrijeme sultan bi u odaje svojih sinova slao posebno izvježbane davitelje koji bi po njegovu nalogu likvidirali one sultanove muške potomke koji bi mogli predstavljati bilo kakvu opasnost za sultana. Oni koji bi sve to preživjeli, u doba svoje pune spolne zrelosti već bi bili napola ljudi. Ipak, među njima je trebalo izabrati novog sultana.

Prave slike života u komunama ili haremima daleko su od idiličnih predstava o idealnim obiteljskim zajednicama. Jasno je da odbacivanje klasičnog oblika bračne zajednice, koju tvore jedan mužjak i jedna ženka, dovodi do svakojakih problema. U najblažim slučajevima izostaje brižna ljubav oba roditelja koja je neophodna za odrastanje i sazrijevanje zdravih, stabilnih i inteligentnih potomaka. A u onim gorim varijantama često dolazi do brojnih grotesknih ekscenrija. Čini se da su ljudi programirani za život u porodici i da svoje vrhunce postižu samo onda kad slijede taj program.

Kako, onda, pomiriti to naše određenje s poznatom dvostrukom strategijom muškarca, gdje on, s jedne strane, održava dugoročnu porodičnu vezu, a s druge se strane upušta u povremene avanture s drugim ženama? Kako zadovoljiti tu muškarčevu potrebu za 'šaranjem' a da pri tom osnovna porodica ostane neoštećena? Ako njegovi 'izleti' dovode u opasnost osnovnu porodicu i ako znamo da sistem 'podijeljene', 'slobodne' ljubavi ne funkcionira, što nam preostaje? Jedan od mogućih odgovora je u upražnjavanju 'izletničkih' seksualnih aktivnosti u svijetu vlastite mašte. Čovjek je obdaren maštom koja mu može pružiti iluziju stvarnog događanja. Muškarac, dakle, nadomjestak stvarnom vanbračnom ljubakanju može potražiti na filmu, pozornici ili u literaturi. Izbor je velik, u rasponu od nježne romance do najžešće pornografije. Ovakav tip seksualnog pražnjenja danas prati cijela jedna velika i uspješna industrija. Drastičniji način seksualnog pražnjenja muškarca uključuje spolno općenje s prostitutkama. Ovaj način sa sobom nosi opasnosti od raznih spolnih bolesti, sramote i sličnih neugodnosti, ali zato ne dovodi u opasnosti osnovnu bračnu zajednicu i porodicu. Odnos s prostitutkom je obično lišen svih tragova emotivnosti pa je, u pravilu, nemoguće da dođe do razvoja neke čvršće i dublje veze. Tu se radi o simboličnom 'sijanju sjemena', ali i to je dovoljno za nužno rasterećenje i za održavanje trajne osnovne bračne veze bez većih trzavica i problema.

Još drastičnija taktika, kojom se služe bešćutni osvajači ženskih srdaca, je ona koju bismo mogli nazvati 'podlo zavođenje'. Kod ove metode, hladnokrvni i proračunati muškarac kreće u 'osvajanje' ili zavođenje ženske osobe, koju dobro ili tek ovlaš poznaje, a u svrhu postizanja svog jedinog i glavnog cilja - spolnog odnosa. Ovdje se odabrana žena ne može smatrati ravnopravnim partnerom u preljubničkom odnosu. Prije bi se moglo reći da je žena u ovom slučaju žrtva. Muškarčev pristup, koji je od samog početka ciničan i dobro proračunat, isključuje svaki rizik od neke dublje veze. Čim postigne svoj cilj, njegov interes splasnjava i on se okreće sljedećoj žrtvi. Ekstremni oblik ovakve zavodničke taktike je silovanje žene koja je u početku pristala na flert a onda, prekasno, shvatila da je žrtva okorjelog kolekcionara 'trofeja'. Iza ovog, ili na samom dnu, postoji samo još obično silovanje potpuno nepoznatih žena.

Da bismo shvatili instituciju silovanja, moramo znati da postoje dvije različite vrste silovanja. Kako bismo ih lakše definirali nazvat ćemo ih 'sadističko silovanje' i 'vojničko silovanje'. Sadističko silovanje skoro da nema nikakve veze sa seksom. U suštini, kod ove vrste silovanja radi se o činu podčinjavanja i ponižavanja. Muškarci koji pribjegavaju ovom činu obično su jadnici i bijednici koji su potpuno promašili svrhu svog postojanja. Da bi spasili svoj ništavni ego u njih se javlja neodoljiva potreba da nad nekim demonstriraju svoju nadmoć. Za takvu demonstraciju moći odabiru bespomoćne i slabe žrtve kojima nanose fizičku i mentalnu bol. Glavni cilj njihovog bolesnog izživljavanja nije konzumacija seksa već nanošenje tjelesnih ozljeda i psihičko maltretiranje. Drugim riječima, radi se o činu patološke dominacije prerusene u spolni čin. Tome u prilog govori i činjenica da ovaj tip silovatelja svoju žrtvu u pravilu ubija. Dakle, ne radi se o spolnom činu kao aktu reprodukcije, jer ovakav silovatelj nije zainteresiran za eventualno prenošenje svog genetskog materijala na sljedeću generaciju.

Vojničko silovanje je nešto posve drugo. Kod ovakvog silovanja obično se radi o grupnoj aktivnosti, neke ulične bande ili pripadnika vojnih formacija na frontu. Kad grupa mužjaka ljudske vrste upadne na teritoriju poraženog protivnika na kojoj nailazi na bespomoćni ženski živalj onda su skoro neizbježne orgije sistematskog silovanja. Ovdje je primarni cilj seksualno pražnjenje, iako je i kod ovog tipa silovanja prisutna izvjesna doza želje za dominacijom. Mnoge žene nakon ovakvih grupnih silovanja ostaju trudne, pa na taj način uljezi, na širokoj osnovi, lokalnom stanovništvu udaraju 'pečat' svog genetskog materijala. To je 'sijanje vlastitog sjemena' na veliko, a događa se već stoljećima i kod skoro svake provale osvajačkih formacija na tuđu teritoriju. Mladi ratnici koji vrše ovakva silovanja nisu psihopatske ličnosti poput sadističkih silovatelja. Našavši se na tuđoj teritoriji,

oni više ne osjećaju one stege društvenih normi koje im takvo ponašanje brane na svom terenu, već samo poriv za 'sijanjem' svog genetskog materijala koji nadjačava sve eventualne obzire. Kad ratni sukob završi, mladi se ratnici vraćaju svojim obiteljima i nastavljaju svoj život kao da se ništa nije dogodilo.

Zbog muške sklonosti ka genetskom izražavanju putem upražnjavanja ovih dvaju suprotstavljenih tipova ponašanja, mnoga su društva uvela norme koje mušjake ljudske vrste tjeraju da se pridržavaju pravila koja idu u pravcu strategije stabilne obitelji. Mnoge današnje društvene zajednice na razne načine kažnjavaju preljub, bigamiju, poligamiju, prostituciju, zavođenje i silovanje. Neke kazne se ograničavaju na osudu zajednice a neki su prestupi i predmet krivičnog gonjenja.

Težina prestupa ovisi o mjestu i vremenu izvršenja nedjela. U nekim dijelovima svijeta prostitucija je potpuno legalna aktivnost, a u drugima je strogo zabranjena. Ima i takvih zajednica koje prostituciju formalno zabranjuju, ali ona u praksi savršeno funkcionira. Preljub je negdje težak zločin, a drugdje je tek osnova za razvod braka. Kad je riječ o zavođenju i silovanju moramo naglasiti da je došlo do velikih pomaka u tretiranju ovih zlodjela. Silovanje je danas mnogo teži zločin od zavođenja, na koje se, ako nije došlo do primjene sile, gleda kao na neku vrstu društvene indiskrecije. U stara vremena, gledanje na ova dva zločina je bilo posve obrnuto. Drevni narodi su na zavođenje gledali kao na teški zločin zato jer su smatrali da kod zavođenja muškarac od žene otima i dušu i tijelo, a kod silovanja samo tijelo. Zato je i zavedena žena bila izložena većoj osudi nego ona silovana, a kazna za zavođenje udate žene je bila veća nego u slučaju silovanja udate žene.

Bez obzira na sve razlike u detaljima, 'sijanje' muškog sjemena izvan bračne zajednice uvijek je nailazilo na osudu. Istina, ta pojava neće nestati, ali neće nestati ni protivljenje takvom ponašanju. Najviše će mu se protiviti prevarene žene, ali i muškarci čije su žene umiješane u takvu rabotu. No, unatoč tom snažnom protivljenju, nedavna istraživanja provedena u Britaniji pokazuju da je 65 posto muškaraca nevjerno svojim životnim družicama.

Dosad je uglavnom bilo riječi o muškoj nevjeri. Ali, da vidimo kako stvari stoje sa ženama! Kod žena imamo nešto drukčiju situaciju koju diktira institucija začeca. Naime, nakon što je začeo novi život, muškarac može ostati uz ženu i postati brižni otac, ali može i dati petama vjetra i netragom nestati. Žena, naprotiv, nema takav izbor. Ukoliko traumu abortusa ne smatramo izborom.

Ako je muški član bračne zajednice u stanju podariti svojoj družici onoliko djece koliko je ona u stanju roditi, onda se čini da žena baš i nije u prilici da se upušta u veze s drugim muškarcima, jer će na taj način direktno ugroziti ustanovu bračne zajednice. Na prvi pogled, upuštanje žene u izvanbračne avanture imalo bi smisla u onim rijetkim slučajevima muževljeve impotentnosti ili neplodnosti. No, više je nego znano da se veoma mnogo udanih žena upušta u spolne odnose s drugim muškarcima. Poput muškaraca i žene se služe dvostrukom seksualnom strategijom. Premda na jednoj strani sa svojim odabranikom svijaju toplo gnijezdo u kom odgajaju svoju djecu, s druge se strane upuštaju u kratke i slatke izvanbračne seksualne avanture. Prema već spomenutom istraživanju, u Velikoj Britaniji preko 45 posto udanih žena priznaje da je bar jedanput seksualno iznevjerilo svog životnog suputnika. Pošto se ovdje očito ne radi o 'sijanju' sjemena, zanimljivo je vidjeti o kakvim se tu biološkim prednostima i motivima radi. Da bismo lakše razlikovali aktere priče o ženskom preljubu, nazvat ćemo ih mužem, ženom i ljubavnikom. Nedavna istraživanja ukazala su na čudesnu činjenicu: nevjerne žene tako tempiraju svoje seksualne aktivnosti da idu na ruku ljubavnicima. Naime, da nisu toga ni svjesne, one svoje spolne kontakte s ljubavnikom imaju upravo u vrijeme ovulacije. To znači da preljubnice, nesvjesno, spermu ljubavnika pretpostavljaju spermij vlastitog muža. Dokaz koji podupire ovu tvrdnju naći ćemo u nedavno završenoj studiji u Americi, gdje su ispitujući krvne uzorke novorođene djece ustanovili da se za deset posto mališana može slobodno reći da su im pravi, biološki očevi majčini ljubavnici a ne njihovi zakoniti, 'papirnati' očevi.

Odgovor na pitanje zašto se udate žene upuštaju u rizike koji bi mogli dovesti do raspada njihovih bračnih zajednica i porodica naći ćemo u ženskoj biološkoj potrebi da od života pokušaju uzeti sve što im ovaj pruža. Žene intuitivno tragaju za doživotnim bračnim drugom koji će biti dovoljno zaljubljen i brižan i koji će ih zaštititi od grubosti ovoga svijeta, koji će brinuti o zajedničkom potomstvu i koji će se pobrinuti da život bude bezbrižan. Od ljubavnika žene očekuju drugu vrstu usluga; od njih traže da budu fizički zdravi, snažni, inteligentni, dobro stojeći i što mladi.

Mladost ljubavnika je veoma važna prednost, jer što je ljubavnik mladi to je sperma kvalitetnija. Sperma, baš kao i sami ljudi, ima određeni životni ciklus. Sperma raste, dozrijeva, stari i, ako se ne iskoristi, umire. Budući da stariji mušjaci ljudske vrste proizvode manje sperme i da rjeđe spolno opće, logično je da će ženki 'isporučiti' stariju spermu. Zato su ženke ljudske vrste programirane za pronalaženje mladog, seksualno privlačnijeg mušjaka koji će odgovarati i ostalim uvjetima iz 'natječaja'.

Ovakav scenarij uopće ne odgovara starijim mušjacima, osim ako se ne radi o impotentnim

ili sterilnim primjercima. Muž, dakle, nerijetko riskira da svu svoju energiju i roditeljsku brigu posveti potomstvu koje uopće nije njegovo. Zbog ovakvih opasnosti njemu je potrebna neka obrana od ovakvih napada na integritet njegove porodice. U svim su kulturama prisutna nastojanja muža da svoju bračnu zajednicu ojača što češćim spolnim odnosima sa svojom životnom suputnicom. Isto se može reći i za muževljeva nastojanja da prati ženino kretanje i njene društvene aktivnosti. U nekim kulturama muž će se pobrinuti da ženine seksualne vratolomije izvan braka budu onemogućene na veoma neprijatan način. Naime u dvadeset i pet zemalja Afrike, Bliskog Istoka i Azije rutinsko obrezivanje žena normalna je praksa i dandanas. Milioni žena žive danas u tim krajevima bez dijela svojih spolnih organa koji im je uklonjen operativnim putem ne bi li im se na taj način ubila svaka želja za spolnim općenjem. Neki pokazatelji govore da se radi o oko sedamdeset i pet miliona žena.

U prošlosti, kad su zbog prirode posla morali na dulje vrijeme izbjivati iz kuće, muževi su smislili pakleni plan kako da zaštite svoje žene od pohotljivih napasnika. Bio je to famozni 'pojas nevinosti', vraška na prava načinjena od čelika i kože i zaključana ključem koji je *pafer familias* ponio sa sobom na službeni put. Ta sprava je onemogućavala i pomisao na seks. Međutim, rezultat primjene tih sprava bio je neočekivan - kovački zanat je naglo skočio na ljestvici popularnosti, a okolni kovači naglo su se obogatili.

Danas nam je poznato i to da se i evolucija pobrinula za neku vrstu 'biološkog pojasa nevinosti'. Da bismo shvatili o čemu se radi, morat ćemo pogledati što se zbiva u ženskom tijelu neposredno nakon spolnog čina. Donedavno smo vjerovali da nakon ejakulacije u vagini, muška sperma energično jurne prema ženinoj utrobi u potrazi za jajašcem koje treba oploditi. Čini se da to ipak ne ide tako. Jer, ono što se dešava nakon ejakulacije mnogo je fascinantnije od gore opisanog. Naime, mužjak ljudske vrste raspolaže sa dvije vrste sperme. Jednu vrstu ćemo nazvati 'tragačima' a onu drugu 'carinicima'. Tragači su oni koji jure naokolo u želji da oplode jajašce. Carinici ostaju pozadi i formiraju barijeru koja poput carinske rampe i carinika ne dopušta prolaz onima bez pasoša. Preciznije, carinici u tijelo žene propuštaju samo spermu istog muškarca. Ukoliko se na rampi pojavi sperma drugog muškarca, carinici je likvidiraju, uništavaju. Ovo novo otkriće pokazuje nam da je muškarac zaštićen i pošteđen naziva 'rogonja' na zaista jedinstven način. Jer, nekoliko dana nakon što je oplodio jajašce svoje družice, ona neće moći zanijeti sa ni jednim drugim muškarcem. To je u ono davno doba značilo da je mužjak ljudske vrste, nakon što je oplodio svoju ženu, bezbrižno mogao krenuti u lov, a da nije morao brinuti hoće li ona u međuvremenu zanijeti s drugim, bilo uslijed preljuba, silovanja ili zavođenja.

Mladi muževi koji mogu svakodnevno imati snošaj sa svojom družicom nemaju se čega plašiti. Njihova će se sperma redovito obnavljati u ženinu tijelu i tako je trajno štiti od sperme eventualnih uljeza. Kod starijih muškaraca situacija je nešto nepovoljnija, već zbog same činjenice da nisu u stanju imati tako učestale spolne odnose sa svojim suprugama. U njihovom slučaju se može desiti da sperma mladog ljubavnika stvori barijeru njihovoj spermi. No i tu je biologija stala na stranu starijih, zakonitih muževa. Naime, muž koji neko vrijeme spolno ne opći sa svojom suprugom akumulira veliku količinu sperme, koja kod prve iduće ejakulacije 'ispire' spermu eventualnog ljubavnika. Naravno, da se ovaj 'rat spermi' odvija bez znanja muža i ljubavnika i da ljudska svijest nema nikakvu kontrolu nad količinom 'ispaljene' sperme.

Zanimljivo je još napomenuti da kod apstinencije od spolnih odnosa, količina sperme raste s udaljenosti supružnika. Naime, muž koji je daleko od svoje supruge akumulirat će, u određenom vremenu odsustva, znatno veću količinu sperme od onoga koji isto toliko vremena apstinira od spolnog općenja, ali je, istovremeno, uz svoju družicu.

Za vrijeme ove borbe koja se odvija u njenom tijelu žena ne ostaje pasivna. I ona ima svoje metode kojima daje prednost jednoj ili drugoj spermi. Žena može uticati na uspjeh jedne od spermi variranjem svojih orgazama. Ako, na primjer, ima samo jednog partnera kome je odana i vjerna onda će njen orgazam imati takav obrazac koji će osigurati sigurno začeće. Ako, međutim, spolno opći i sa ljubavnikom i sa mužem, onda, recimo, može ići na ruku ljubavniku ne samo tako što će svoje seksualne aktivnosti ljubavnikom uskladiti sa svojim ciklusima ovulacije, nego i orgazmom koji će omogućavati zadržavanje ljubavnikove sperme. Naravno, svega toga žena nije svjesna. Takva će žena, onda, svoje orgazme za vrijeme spolnog čina s mužem (opet nesvjesno) podesiti tako da onemogućavaju zadržavanje muževljeve sperme.

Ovi utjecaji su mogući zbog načina na koji ženski orgazam pomaže uvlačenju sperme u uterus. Ako žena za vrijeme spolnog odnosa doživi orgazam više od minuta prije ili više od 45 minuta nakon ejakulacije, izgledi za začeće su mali. Ako do orgazma dođe unutar tog perioda od 45 minuta onda su šanse znatno veće. Sada nam postaju jasnije i tri važne značajke spolnog odnosa u ljudi: zašto ženi treba nešto više vremena da postigne orgazam; zašto je muškarcu toliko stalo da žena doživi orgazam; i zašto žena glumi orgazam.

Dakle, tipična nevjerna žena s jedne strane odabire najbolji genetski materijal za svoje

potomstvo, a s druge strane bira partnera koji će joj najbolje odgovarati kao trajno rješenje - kao bračni drug. Najstabilnije su one veze u kojima jedan muškarac ispunjava oba uvjeta. Vrijedi znati da takvih parova ima dosta, i da oni pružaju najbolju garanciju održanja naše vrste. Kada veza nije uspješna, dolazi do nevjere na koju većina društvenih zajednica ne gleda sa simpatijama. Međutim prije osude takvog ponašanja treba pokušati razumjeti biološke razloge koji ljude 'tjeraju' u nevjeru.

Većina ljudske populacije odlučuje se za heteroseksualne veze u kojima je osnova par koji čini temelj porodice. Mimo te osnove, kao što smo vidjeli, postoje i izvanbračne seksualne aktivnosti. Oko devedeset posto ljudi, u skoro svim kulturama, odlučuje se za takav način života. Od toga, oko pedeset posto njih se, u određenom trenutku, upušta u izvanbračne veze i vezice. Postoji, međutim, dosta velika manjina koja iskače iz ovih drevnih okvira i koja upražnjava drugačiji stil života što u potpunosti niječe reproduktivni ciklus. Takvi uglavnom žive u velikim urbanim sredinama gdje je broj stanovnika odavno prešao sve granice.

Neženje, usidjelice, eunusi, kaluđeri, fratri, opatice, popovi koji poštuju celibat i homoseksualci predstavljaju vrijedne članove naše zajednice što pokušavaju umanjiti posljedice eksplozije ljudske populacije, a koja prijeti uništenjem naše vrste. Kako takvi za sobom ne ostavljaju potomstva, njihov genetski utjecaj na vrstu umire njihovom smrću. Nije slučajnost da se tolerancija heteroseksualaca prema homoseksualcima povećava s pogoršanjem populacijske slike. Raniji stavovi po kojima su homoseksualci smatrani 'grešnicima' i 'pervertitima' izvan zakona iz dana u dan se mijenjaju. Mnogi ljudi koji su homoseksualce još do jučer prezirali danas za njih pokazuju neskrivene simpatije. Kod običnih ljudi, homoseksualci još ne nailaze na potpuno razumijevanje, ali ih i oni više ne smatraju 'nemoralnim bezbožnicima' već više 'seksualno osakaćenim nesretnicima'. Posljedica toga su znatno manji progoni od onih kojima su bili izloženi u prošlosti.

Kod ostalih životinjskih vrsta svaki odrasli primjerak koji nije sposoban za reproduksijski ciklus smatra se biološkim promašajem koji nije u stanju dati svoj doprinos razvoju vrste. U ljudskom društvu, naprotiv, uvijek postoji mogućnost da takva jedinka, na neki drugi način, izvrši trajni, negenetski utjecaj na razvoj vrste. Mnogi pojedinci bez potomstva ostavljaju iza sebe kulturološko naslijeđe, umjetnička djela, naučna otkrića i druga slična postignuća. Dakle, premda su iskoračili iz genetskog slijeda, oni iza sebe ostavljaju svoj specifičan doprinos razvoju ljudske vrste.

Kad je riječ o uzrocima homoseksualizma, mišljenja su različita. Ako postoji čitava lepeza prirodnih oznaka koje ukazuju na razlike u spolovima i koje nas nepogrešivo usmjeravaju ka suprotnom spolu, kako je moguće da dolazi do takvih promašaja? Kako je došlo do toga da nas naš prirodni nagon za reprodukcijom tako lako i gorko prevari?

Neki spominju postojanje 'homoseksualnog gena' i tvrde da se pojedinci rađaju kao homoseksualci. Da je ovakav argument čista besmislica govori dokazana činjenica da će se svaki gen koji smanjuje naše reproduktivne sposobnosti sam uništiti. Puno je razumnija pretpostavka da u osobnoj anamnezi homoseksualca postoji nešto što odlučujuće utiče na njegove seksualne sklonosti. Treba, također, znati da postoje dva različita aspekta homoseksualnog ponašanja. Kao prvo, postoji situacija u kojoj za seksualnog partnera biramo pripadnika istog spola samo zato jer onih suprotnog spola nema na raspolaganju. Mornari koji dugo vremena provode na pučini, kriminalci osuđeni na duge zatvorske kazne, đaci u strogo odvojenim i kontroliranim internatima i slične istospolne kategorije lako se odlučuju na homoseksualne odnose držeći se principa 'bolje išta nego ništa'. Takvi se, po povratku u 'normalne', uobičajene uvjete, lako i brzo prebacuju na heteroseksualne aktivnosti.

Od ovih se značajno razlikuju oni koji aktivno preferiraju isti spol, čak i onda kad su pripadnici suprotnog spola tu, na dohvata ruke. U ekstremnim slučajevima radi se o ljudima koji su potpuno nesposobni za seksualno općenje sa pripadnicima suprotnog spola. Njima, nakon bezuspješnih pokušaja da uspostave odnos sa pripadnicima suprotnog spola, ne preostaje drugo nego da formiraju istospolne pseudo-obitelji u kojima, veoma često, djecu zamjenjuju nekim kućnim ljubimcem. Tako stvorene zajednice stvaraju kompletnu iluziju porodice i nadomještaju neispunjene roditeljske nagone.

Takvi pojedinci obično iz svog djetinjstva nose neko loše iskustvo koje je vezano sa seksualnošću. Kad se na početku puberteta suočimo s našom seksualnošću dešava nam se jedna od dvije stvari: svijest o svojoj spolnosti stičemo postepeno, kao kroz neku koprenu; ili nam se spolnost ukazuje na veoma intenzivan način, kao nešto nezaboravno. Ako nam se u trenutku ovog naglog spolnog buđenja desi još nešto, ili još netko, onda postoji velika vjerojatnost da će to nešto ili taj netko ostati trajna značajka naših spolnih sklonosti. Ako smo, pritom, u toj ranoj fazi, još i spolno inhibirani, onda ta naša posebna značajka dolazi do još većeg izražaja. U našoj imaginaciji ta značajka postaje sve veća i važnija dok nas, na kraju, potpuno ne obuzme.

To je pozadina mnogih naših seksualnih nastranosti. Svi fetišisti svoju karijeru su počeli upravo na opisan način. Ukoliko njihova prva spolna iskustva imaju veze s predmetima od kože, gume ili krzna onda ti materijali imaju ključnu ulogu u njihovom kasnijem spolnom životu. Ukoliko je

ključni element u kritičnim momentima suočavanja s vlastitom seksualnošću bila osoba istog spola, tada će na naše kasnije seksualne sklonosti odlučujući utjecaj imati upravo taj element.

Stavovi društva prema svim aspektima ljudskog spolnog ponašanja mijenjali su se tokom vremena. U historiji ljudske vrste bilo je neobično tolerantnih perioda, ali i onih veoma restriktivnih. Pamtimmo razuzdana doba i pobožna doba, bestidna društva i kreposna društva, hedoniste i puritance, razvrtnike i kreposnike. Klatno naše seksualnosti se i dalje njiše između suprotstavljenih krajnosti i kao da se ne može primiriti. Čini se kao da se čovječanstvo nije u stanju pomiriti sa vlastitom prirodom. U jednom času ono slavi i uživa u seksu, a već u sljedećem ga proklinje i progoni. Najčešće istovremeno čini i jedno i drugo s takvom dvoličnošću koja oduzima dah, tjerajući nas na život u laži dvostrukih seksualnih standarda.

Koji su uzroci te kontradikcije i konfuzije? Odgovor ćemo naći ako malo pročeprkamo po historiji naše uspješnosti. Naša se seksualnost razvila tokom dugog perioda nazvanog 'lovačko doba', kad smo živjeli u malim grupama u kojima smo se svi poznavali. Tada je princip intenzivnog erotskog uživanja udvoje bio sasvim razumljiv. Međutim, kada je došlo do porasta stanovništva došlo je i do pratećih problematičnih pojava. Kada je pripadnik plemena postao stanovnik grada, svaki put kad bi kročio na ulicu susretao bi neznance. Ti neznanci su odašiljali nedvosmislene seksualne poruke upućene drugim neznancima. To nisu radili planski, već spontano. Poruke su slala tijela, kretnje, ponašanje. Primaoci poruka nisu bili u stanju pravilno odgovoriti na ove izazove. Evolucija nas nije pripremila za takvo što. Morali smo sami učiti. Zbog toga je došlo do svih mogućih nesporazuma i ekstremnih ponašanja. Neke su kulture reagirale krajnje represivno, pa su sve svoje seksualne oznake dobro kamuflirale odjećom. Mnoge arapske žene u javnosti se mogu pojaviti tek nakon što dobro sakriju sve svoje ženske attribute, a mnoge moraju kriti i lice. U nekim kulturama ženama je bio zabranjen izlazak u javnost. U pojedinim predjelima Mediterana i danas možete čuti izreku koja kaže; 'Žena iz kuće izlazi samo tri puta - kad se rodi, kad se udaje i kad umre'. U nekim tolerantnijim sredinama ženi je dopušteno da napušta kuću, ali samo u pratnji. U kulturama Zapada te su restrikcije nestale, ali su se tu zato namnožili brojni drugi pritisci. Prisustvo privlačnih pripadnika različitog spola u radnim prostorima dovodi do beskrajnih seksualnih komplikacija. Činjenica da njihova uloga na takvom mjestu nije spolne naravi ne mijenja ništa na stvari. Moćne ljudske seksualne reakcije ne obaziru se na takve sitnice. Za takvo što je potrebna vještačka, naučena kontrola koja često nema uspjeha.

U modernim vremenima u kojima živimo ljudska seksualnost je postala stvar delikatnog svakodnevnog balansiranja. S jedne strane, svima nam je želja da pokažemo svoju spolnu zrelost i sposobnost - na dobrobit naših aktualnih, ili budućih partnera - a s druge moramo nastojati da ne privučemo pažnju baš svih pripadnika suprotnog spola koje susrećemo tokom dana. Dakle, prisiljeni smo emitirati seksualne poruke, ali i paziti da ne budu isuviše napadne. Da bi nam bilo lakše, okružili smo se brojnim propisima i pravilima koji se odnose na naše seksualno ponašanje. Tu je ravnotežu teško postići. Dopustimo li svojim prirodnim spolnim nagonima da se isuviše razmašu riskiramo da nas okolina izopći. Ako, s druge strane, svoje seksualne porive potiskujemo, nanijet ćemo štetu samima sebi. Mnoge urbane sredine pate od potpunog izostanka svakog tjelesnog kontakta i intimnosti. Čak i u situacijama kad bi jednostavan zagrljaj značio samo prijateljsku gestu, on izostaje iz straha da se pogrešno ne protumači kao izraz seksualne zainteresiranosti. Zato se odlučujemo ostati na distanci i radije nikoga ne dodirujemo. Ovakva samonametnuta ograničenja vrlo brzo dovode do psiholoških problema. Razvijaju se teške frustracije koje prijete pravim eksplozijama. Mnogi, zato, svoje potrebe za intimnošću nadomještaju drugim alternativama. Mnogi utjehu i olakšanje traže u spolnom samozadovoljavanju, a brojni svoju potrebu za nježnostima nadomještaju ljubavlju prema svojim kućnim ljubimcima. Paradoksalna je istina da najusamljeniji pojedinci žive u najnapučenijim sredinama.

Većina, međutim, uspijeva drevne seksualne modele uspješno prekrojiti i prilagoditi našem čudnom, neprirodnom životu. Još uvijek uspijevamo naći partnera, još se uspijevamo zaljubiti, osnovati porodicu, odgajati djecu. Naša se ljudska intenzivna seksualnost možda i razvila u neka jednostavnija vremena, ali je uspjela preživjeti sve nedaće koje su je stoljećima salijetale. Ako se naš broj i dalje bude povećavao i ako dosegne nemoguće brojeve - a čini se da hoće - onda ćemo se morati suočiti s neobičnim izazovom koji će nas prisiliti da limitiramo svoje rasplodne aktivnosti. Možda se bliži dan kad ćemo morati tražiti dozvolu za stvaranje novog ljudskog života.

I bez obzira na sve rečeno i neizrečeno o našem spolnom ponašanju, jedno se ne može poreći: od svih naših brojnih oblika ponašanja, kopulacija nam ide ponajbolje od ruke. Tu smo neobično uspješni, o čemu svjedoči brojka od skoro šest milijardi pripadnika ljudske vrste, koliko nas u ovom trenutku na zemlji ima.

5. VJEČNI GEN

Brojne su rasprave o tome gdje se nalazi boravište naše besmrtno duše. Da li je duša u srcu, ili u glavi ili struji po cijelom tijelu? Za mene, kao zoologa, odgovor je više nego očit: duša muškarca je u njegovim testisima, a duša žene u jajnicima. Da, jer upravo tamo se nalaze besmrtni elementi naše grade - naši geni.

Gene možemo pratiti od samih početaka ljudske vrste pa do danas. Svaka generacija gena za svoj je opstanak birala drugo kućište. Ta privremena kućišta smo, naravno, mi - ljudi. Iako imamo naviku da na svijet gledamo sa svog vlastitog stanovišta i da se divimo svojoj posebnosti i karakteru, za gene smo samo prolazni kontejneri kojima se služe kao privremenim boravištem na svom dugom putu kroz vrijeme. Mi smo za njih dobro rješenje jer im osiguravamo potrebnu fleksibilnost. Zahvaljujući činu kopulacije njima su otvorene sve moguće opcije. Mi im pružamo mogućnost da opstanu u svijetu koji se neprestano mijenja. Bez nas, geni bi postali isuviše fiksni, kruti i moglo bi im se lako desiti da potpuno iščeznu. Najgore što im se s nama može dogoditi jest naš neuspjeh u reproduktivnom ciklusu. Ako ne uspijemo iza sebe ostaviti potomstvo onda smo promašili smisao reprodukcije. Naši geni tada stižu na kraj puta. Svi oni neplodni ljudi poput neženja, usidjelica, kaluđera, fratarica, opatica, homoseksualaca, popova svojim su odustajanjem od učešća u reproduktivnom ciklusu bacili u vodu milione godina evolucije koja je zaslužna za njihovu spermiju i njihova jajašca. Njihovo porodično stablo se njihovom smrću počinje nezaustavljivo sušiti. Njihova potencijalna besmrtnost umire.

Oni koji su stvorili potomstvo osiguravaju svoju genetsku besmrtnost. Naši su nam roditelji predali kromosomsku štafetnu palicu koju trčeći trku života ostavljamo našoj djeci. I kada se pobrinemo da svoje gene prenesemo na svoju djecu, iznenada nas preplavljaju roditeljski osjećaji. Kod većine ljudi ti osjećaji naviru kad se rodi prvo dijete. Tada se osim osjećaja javljaju i pitanja o prirodi roditeljske brige i izmjene životnih ciklusa. Ja sam se prvi puta susreo s tim osjećanjima i pitanjima nešto ranije, još u vrijeme kad sam se prihvatio zadatka da othranim jednog mladog čimpanzu. Taj me mladi majmun tretirao kao svoga roditelja, a ja sam mu uzvratio snažnim roditeljskim osjećanjima. Među nama se razvila tako čvrsta veza da sam, kada je nekoliko godina kasnije majmun uginuo, osjetio strašnu bol i istinsku tugu zbog njegove smrti. To nije ništa neobično, ali meni je pružilo priliku da proniknem u jedinstven značaj i važnost potomstva. Već smo zaključili da su ljudi veoma bliski majmunima. Međutim, postoje neke važne razlike između bebe majmuna i bebe čovjeka. Najveća razlika je u načinu kako se bebe privijaju uz svoje roditelje. Mlado čimpanze privijalo se i očajnički lijepilo za moju odjeću s toliko strasti da je to na mene ostavilo utisak koji se nikada neće izbrisati iz moje svijesti. Ta razlika vuče korijene iz onog perioda naše historije kad smo izgubili svoj zaštitni plašt od dlake. Tada se izmijenio i odnos majke i djeteta. Kao potomak više vrste primata, ljudsko je mladunče postalo neobično bespomoćno i besprimjerno ranjivo. Da bi zaštitili svoj porod roditelji ljudske vrste morali su utrošiti puno energije i vremena. Bio je to početak ere super-roditelja, sa svim onim divnim i manje divnim pratećim pojavama. Čovjekovo mladunče zahtijeva više pažnje nego bilo koje drugo mladunče u životinjskom carstvu. Roditeljska briga, pored toga, traje dulje nego kod bilo koje druge životinje. Kad sam počeo rad na svojoj knjizi Babywatching ('Promatranje djece') onda sam posebnu pažnju obratio na ove razlike. Promatrajući djecu kao čudesne male životinje i pristupajući im sa stanovišta jednog zoologa, mogao sam ih gledati na sasvim nov način, a moje iskustvo sa malim čimpanzom cijelom je proučavanju dodalo još jednu dragocjenu dimenziju.

Čim sam počeo proučavati naše ponašanje s djecom, shvatio sam da još puno moramo učiti od naših najbližih životinjskih rođaka. Razlike u korist životinja počinju već kod poroda, ženke ostalih životinja svoju mladunčad rađaju veoma lako. Naše majke, naprotiv, ne. Zašto je tome tako.

Opća je pretpostavka da naše žene rađaju teško i bolno zato što njihova karlica obavlja dva posla: služi kao porodiljni kanal, ali i kao uvjet uspravnog držanja. Ovaj sukob funkcija često se navodi kao razlog zašto žena mora proći kroz tolike muke prije nego što na svijet donese svoj pomladak. Druge, četveronožne životinje nemaju tih problema i svoju djecu na svijet donose bez posebnih naprezanja, uz tek nekoliko kontrakcija. Čini se da se sve promijenilo onoga časa kad nas je evolucija natjerala da se osovimo na zadnje noge. Tada su karlične kosti dobile zadatak da nas održe u tom novom položaju. Prihvatimo li to objašnjenje, onda će naše žene zauvijek biti osuđene na teško i bolno rađanje. Dakle, jedino rješenje bi i dalje bilo uzimanje sredstava za umirenje bolova i ostalih sličnih medikamenata. Ali, pitam se da li je to stvarno tako?

Kad na ovaj problem gledam kao zoolog - ne kao medicinar - onda ne mogu vjerovati da je evolucija previdjela ovaj problem. Dug i mukotran proces rađanja sigurno bi ženku ljudske vrste u dalekoj prethistoriji na neko vrijeme potpuno onesposobio i tako izložio velikim opasnostima. Zato mi

se prije čini da smo mi negdje pogriješili i da bi porod u našoj vrsti trebao biti jednako jednostavan i lagan kao i kod ostalih životinjskih vrsta. Kako je do toga došlo? Da bismo došli do valjana odgovora pogledat ćemo kako su žene rađale nekada, u stara vremena. Taj je događaj sačuvan na mnogim ranim crtežima i plastikama kojima je jedno zajedničko - žena koja upravo rađa prikazana je u čučućem položaju. Čak i staro egipatsko slikovno pismo - hijeroglifi - za pojam rađanja ima sliku žene koja čuču, dok se na donjem njenom dijelu vidi glava djeteta koje se upravo rađa. Ako pogledamo kako rađaju pripadnice nekih modernih plemena u Africi onda ćemo vidjeti da kod poroda koriste isti, čučući položaj. Na filmovima koje su snimili antropolozi obilazeći današnje plemenske zajednice vidjet ćemo da buduća majka porađa dijete čučući na prostrtom lišću na podu svoje kolibe i da cijela procedura teče glatko i bez ikakve strke i panike. Usprkos tome, danas je normalno da se od naših budućih majki traži da svoju djecu rađaju u ležećem položaju. Kao da se radi o bolesnoj osobi, a ne o savršeno zdravoj ženi koja vrši sasvim prirodnu radnju. U ovom je slučaju, izgleda, medicinski misticizam nadvladao nad zdravim razumom. A zdrav razum nam govori: za rađanje valja nam iskoristiti silu gravitacije: Doktori će, naprotiv, zdravu roditelju poleći na leđa i onda će na nju zaurlati iz sveg glasa: 'Guraj! Guraj!'

U novije vrijeme, neke malo naprednije bolnice odbacuju ovu praksu i ženama dopuštaju da zauzmu položaj koji im najbolje odgovara. Neke, sklone eksperimentu, odvažile su se na čučući položaj. Ustanovile su da je rađanje u tom položaju daleko brže i lakše. Neke su se, opet, odlučile za korak naprijed - za rađanje u vodi. Ovaj je način još bezbolniji i ugodniji i za majku i za bebu, koja na svijet dolazi postepeno, u dvije faze. Kod ove metode majka čuču u bazenu s toplom vodom. Kad se beba rodi, polako i nježno se vadi iz vode, a kako je s majkom još povezana preko pupčane vrpce, neće pokušavati udahnuti zrak dok je još u vodi. Ova je metoda danas sve popularnija i raširenija.

Neki doktori tvrde da nije dovoljna samo promjena položaja, već i promjena atmosfere u kojoj se dijete rađa. Po njihovu mišljenju treba eliminirati sve one elemente koji podsjećaju na bolnički ambijent i bolesti. Ove metode se već primjenjuju i postižu dobre rezultate. Neke majke, međutim, nisu zadovoljne ni s ovim radikalnim promjenama uvjeta u kojima se danas, u naprednijim medicinskim ustanovama, odvija proces rađanja. One, naime, misle da se njihova djeca trebaju rađati u ambijentu i toplini vlastitog doma (uz uvjet da svi pokazatelji ukazuju na normalan i zdrav porod). Svoj argument imaju u puno opuštenijoj atmosferi vlastite spavaće sobe i prijateljskom okruženju.

Tradicionalisti se žestoko opiru ovakvim 'novotarijama', ali zoolozi misle da su one sasvim umjesne, jer im je cilj samo jedan - da porod bude bezbolniji i lakši. Postoji, naime, u životinjskom svijetu jedno prosto pravilo kad je u pitanju rađanje, a ono glasi: što je majka opuštenija to će lakše na svijet donijeti svoje mladunče. Za to postoji valjan razlog. Jer, za vrijeme porađanja, životinja je izložena i veoma ranjiva. Zato je važno da se porod obavi brzo i sigurno. Ako roditelj osjeti bilo kakvu opasnost ili moguću prijetnju, tijelo proizvodi posebnu kemijsku tvar koja u trenu obustavlja porođaj. Neke vrste, ukoliko se osjete ugroženima, mogu trenutak poroda odgoditi i za nekoliko dana.

Za žene ovaj sistem danas nema značaja. One više nisu izložene napadima lavova ili vukova, ali evolucija im, ipak, nije dala dovoljno vremena da se riješe ovog iskonskog zaštitnog sistema koji ih štiti u času porođaja. Danas im taj zaštitni mehanizam samo stvara neprilike. Jer, ako osjete i najmanji trag tjeskobe i nelagode, aktivirat će se spomenute kemikalije koje šalju poruku: 'Stani! Nemoj još rađati!'. I što se događa? Porođaj se odlaže, a žena postaje još nervoznija i uznemirenija. Porođaj se zbog dodatne nervoze još više odlaže i tako sve dok, uz pomoć brižnog liječnika koji urla 'tiskaj, guraj', uz velike muke i bolove, dijete konačno ne ugleda svjetlo dana. Sve bi se te muke mogle izbjeći kad bi se pred sam porođaj žena mogla potpuno opustiti. Tajna opuštanja je u postizanju najpovoljnijeg položaja (to može biti bilo koji položaj) u atmosferi koja relaksira. Ako ambijent bolnice djeluje umirujuće na buduću majku, onda porođaj treba obaviti u bolnici. Ako je to poznata spavaća soba, onda to treba obaviti kod kuće. I na koncu, ako se roditelj osjeća opuštenije u društvu svoje porodice ili bliskih prijateljica, onda bi oni u trenutku rađanja trebali biti uz nju. Ako je prisustvo supruga ili neke od prijateljica smeta i čini nervoznom onda se takvi trebaju diskretno udaljiti. Pravila ne postoje. Jedino što je važno jest da se roditelj osjeća udobno i opušteno.

Kad se rodi, dijete ostaje budno skoro cijeli sat. Unatoč iscrpljujućem iskustvu dolaska na svijet, djetetove oči su širom otvorene i netremice zure u svijet u koji su upravo prispjeli. Tek nakon što prođe taj prvi sat dijete pada u dubok i miran san. Taj prvi sat je neobično važan, i ta činjenica se često zanemaruje. Kod tradicionalnog, staromodnog načina poroda u tom prvom periodu sve se obavlja veoma brzo i efikasno: hitro se presijeca pupčana vrpca, dijete odnose u stranu, peru ga i oblače. Sigurno je da je posljedica tog tradicionalnog načina rađanja po principu 'tiskaj, guraj' totalna iscrpljenost majke, koja nema snage nizašto drugo osim da pogledom provjeri je li joj dijete čitavo. Ali, da je porođaj protekao bezbolno i normalno i da oko nje nisu bili užurbani profesionalci, majka bi sigurno poželjela da svoju bebu uzme u naručje i da je potom dugo i zaljubljeno gleda. I dok bi ona

gledala u svoje novorođenče ono bi gledalo u nju i taj prvi čarobni sat bio bi pravi početak neraskidive veze majke i njenog djeteta.

Ima onih koji kažu da je to nevažno jer da novorođenče ionako nije svjesno svoje okoline, da ništa ne vidi osim možda tek nejasnih obrisa te daje potpuno nesvjesno prisustva majke. Ali to nije istina. Pažljivim promatranjem ustanovili smo da je novorođenče izuzetno osjetljivo na okolinu u kojoj se našlo u trenutku poroda, a posebno na majku. Vid novorođene bebe je puno bolji nego što smo dosad mislili. Istina je da udaljenije predmete slabije vidi, ali zato na razdaljini od osamnaest do trideset centimetara vidi veoma dobro. A to je upravo razdaljina na kojoj se nalazi majčina glava dok u naručju drži svoje novorođeno čedo. Drugim riječima, dijete dolazi na svijet tako programirano da se pogledom fokusira na sliku majke. Nova istraživanja provedena na Kreti otkrila su nove detalje o uzajamnom djelovanju majke i novorođenčeta. Ta su istraživanja pokazala da je dijete, kad napuni punih petnaest minuta života, već u stanju oponašati majčine izraze lica. To je otkriće zapanjilo čak i one koji su već prihvatili činjenicu da je novorođenče osjetljivo biće, a ne samo 'čelava glava i par plućnih krila', kako ga je opisao jedan praznoglavi viktorijanski autor.

Jasno je da je neobično važno da majka po porodu bude što manje odvojena od svoje bebe. U idealnim okolnostima, novorođenče bi čitavo vrijeme trebalo boraviti u istoj prostoriji s majkom. Na taj način novorođenče i njegova majka veoma brzo će se prepoznavati i po mirisu i po zvuku. Novorođenčetu je dovoljno četrdeset i pet sati da nauči prepoznavati majku po mirisu njenog tijela, uz uvjet da se između bebe i majke ne stavljaju umjetne prepreke. Majka za istu stvar treba još manje vremena. Ostane li samo pola sata sa svojom bebom, majka će je kasnije moći prepoznati samo po mirisu. Isto se odnosi i na zvuk. Već nakon treće noći majka će svoje novorođeno dijete prepoznati po načinu na koji plače, čak i kad spava. Kad začuje plač svoje bebe majka će se istog trena probuditi, ali ne i kad plaču neka druga djeca. To su nesvjesni postupci koje majka ne može objasniti. Očito se radi o našim prvobitnim sposobnostima iz ranih dana života u plemenskim zajednicama, kad je puno mladih majki s puno malih beba boravilo na relativno malom prostoru. Da su se tada budile na zvuk plača tuđih beba, nikada ne bi spavale. Zato je bilo nužno razviti sposobnosti koje će im omogućiti da čuju samo plač svoje bebe. Zahvaljujući tome smo i opstali. A što se bebe tiče, ona glas svoje majke raspoznaje već krajem prvog tjedna svog života.

Još nedavno se tvrdilo da se pretjeruje s naglašavanjem značaja stvaranja čvrste veze između majke i njene bebe tokom prvih tjedana bebina života. Jedna profesorica psihologije otišla je najdalje u podcjenjivanju značaja bliskosti majke i novorođenčeta pa je izjavila: 'Ideja o važnosti te veze je mit'. Čini se da je cilj ovakvog mišljenja da umani osjećaj krivnje u majki koje, iz bilo kog razloga, veoma malo vremena provode sa svojim bebama. Uvažena je doktorica ipak bila dovoljno iskrena da prizna da joj je želja da razbije osjećaj krivnje u majki koje nisu oduševljene idejom da svo svoje vrijeme provode sa svojim bebama.

Možda je njena namjera plemenita, ali činjenice joj ne idu u prilog. U toj najranijoj fazi djetetova života dolazi do nevjerojatno važnih interakcija na relaciji majka - dijete od kojih su neke svjesne, a mnoge su nesvjesne. Te osjetljive interakcije imaju smisla samo onda ako je proces stvaranja čvrste veze između majke i bebe zaista važan za našu vrstu. Zašto bi majka i njena beba razvili takvu sposobnost raspoznavanja po mirisu i zvuku u toj najranijoj fazi ako se ne radi o uspostavljanju čvrste veze? Bez obzira radi li se o osjećaju krivnje ili ne, nemoguće je ignorirati činjenice.

Koliko je majkama dopušteno da budu u kontaktu sa svojim bebama u tim prvim danima ne ovisi samo o njima već i sredinama u kojima žive. Kad se radi o ekstremnim slučajevima - primitivnoj plemenskoj zajednici današnjice, s jedne, i razvijenom Zapadu s druge strane - onda je situacija slična: i u jednoj i u drugoj postoji tendencija da majka i njena beba budu što intimnije i bliže jedna drugoj. Međutim u slabije razvijenim urbanim sredinama situacija je drukčija, čak i opasna.

U tipičnoj ruskoj bolnici, na primjer, novorođene bebe se brzo peru i čvrsto zamataju, te se odmah odnose u bolničke jaslice. Majci se uskraćuje da svoje djeteta, bar nakratko, privije na grudi. Narednih dana majka ima priliku da bude sa svojim djetetom samo u kratkim trenucima hranjenja. Na koncu, prije nego što je otpuste iz bolnice, mladu majku odvođe u prematalište gdje je uče kako da na dekorativan način umota svoju bebu, tako da nalikuje na babušku; poznatu rusku lutku-suvenir. Tako stručno zamotana beba potpuno je nepomična i začudo uopće se ne buni zbog takvog postupka, valjda i zato što je novo stanje podsjeća na ograničeni prostor maternice tokom zadnjih tjedana trudnoće. No, iako zbog te svoje nepokretnosti beba ne plače, ovaj joj položaj uvelike smanjuje mogućnost uživanja u intimnim dodirima s majkom. Podjednako je uskraćena i majka. I, nakon što je lijepo i čvrsto zamotala svoju bebu, majku odvođe u prostoriju za otpust gdje je čekaju suprug i ostala rodbina. Tek tada i ponosni otac ima priliku baciti pogled na svog potomka, ili bar ono malo što se od tako temeljito umotane bebe vidi. U ovoj prostoriji tipična bolnička, sanatorijska atmosfera poprima, kako je to lijepo primijetio jedan zapadni istraživač, atmosferu tipične američke

dvorane za održavanje pogrebnih ceremonija. U takvom ambijentu odigrava se i službeni dio predstave: majci predaju bukete cvijeća, fotografi snimaju majku s djetetom, majku i oca s djetetom, oca s djetetom, dok se s razglasa čuje glas službene spikerice koja svečano izgovara sljedeći tekst: 'Ostvario vam se vaš san. Dobili ste dijete koje će odrasti i brinuti o vama kad onemoćate'. Nakon toga sretna porodica odlazi, a nama ostaje da se zapitamo kakav utisak ovakav ceremonijal ostavlja na sretnu rusku porodicu.

Mnoge kulture imaju svoje vlastite obrede primanja novog člana u svoju zajednicu. Ti obredi variraju od bezazlenog vodenog krštenja do praznovjernog obrezivanja djece. Svima je zajedničko ritualno prihvaćanje novog člana, ne samo porodice već i šire društvene zajednice.

Kad novorođenče stigne u svoj dom javlja se jedan novi problem. Naime, postavlja se pitanje kako privući pažnju okoline, prije svega majke. Kako se ne može, poput malog čimpanze, 'zalijepiti' za majčino krzno, djetetu ne ostaje ništa drugo nego da pažnju privuče drugačijim metodama. Veoma efikasna metoda privlačenja pažnje je plakanje. Ali kad majka stigne i uzme svoje čedo u naručje, beba mora smisliti neki drugi način da je zadrži u svojoj blizini. Ako pitate bebu, idealna majka u idealnom svijetu ne bi nikada smjela napuštati svoje nejakoo djetete. Ali, majke ljudske vrste su zaposleni stvorovi i, za razliku od majke čimpanze, moraju obavljati raznorazne poslove koji joj ne dopuštaju da neprestano budu uz svoje dijete. Zbog toga je novorođenče prisiljeno stalno voditi neku vrstu borbe za privlačenje majčine pažnje. Najmoćnije oružje koje beba posjeduje je ljudski osmijeh, izraz lica kojem roditelji jednostavno ne mogu odoljeti. U svemu je važan i oblik djetetove glave. Roditelji snažno reaguju na ono što Nijemci zovu kinderschema ili 'motiv djeteta'. Taj se motiv sastoji od nekoliko ključnih elemenata: 1. velike, okrugle oči s velikim zjenicama; 2. visoko i široko čelo; 3. bucmasti obrašćići i zaobljena brada; 4. ravno lišće s malim, prćastim nosom; 5. glatka i meka koža. Svi ovi elementi neodoljivo privlače roditeljske poglede i pažnju. Zato će roditelji provoditi sate i sate u neposrednoj blizini svoje bebe, uzimati će je na ruke, grliti, tetošiti, ljubiti, pričati joj i privijati uza se. I tada će se beba osjećati sigurno i bezbrižno. Na taj način veza roditelja i novorođene bebe sve se više učvršćuje.

Ova kinderschema se često eksploatira u crtanim filmovima, gdje svi popularni likovi - od Mickey Mousea i Paje Patka do Duška Dugouška - imaju ovalni izgled lica i dječji izraz koji kod gledaoca mami simpatije. Isto se može reći i za naše kućne ljubimce, pse. Male rase koje često odabiremo radi društva u kući ne samo da su po dimenzijama i težini nalik maloj djeci već imaju isto široko čelo, velike oči i ravno lice poput ljudskog mladunčeta. Selektivnim uzgojem ta vrsta pasa je svoju grubu dlaku zamijenila mekanim, gotovo svilenkastim krznom, a vučja ćud je postala umiljatost šteneta. Za neke je ljude držanje tih minijaturnih pasa čista perverzija, ali za većinu urbanog stanovništva oni su mnogo prihvatljiviji od velikih borbenih ili radnih rasa. Moderni gradski život nepodesan je za staromodne pse koji vole slobodu kretanja, dok su male kućne rase došle na svoje. Takvi kućni ljubimci svojim izrazima lica, kretnjama i ukupnim ponašanjem koje podsjeća na ponašanje prave ljudske bebe kod svojih vlasnika bude majčinska osjećanja. Nekada su takve rase pasa bile popularne na kraljevskim dvorovima. U novije vrijeme, ovi psi igraju značajnu društvenu ulogu, pogotovo tamo gdje ljudski roditeljski nagoni ostaju nezadovoljeni. Mnogim vlasnicima koji raspoložu viškom roditeljske ljubavi ovi su psi prava utjeha, jer za razliku od pravih beba oni ostaju uvijek mali i nikada ne napuštaju dom.

Za pravog roditelja s pravom bebom proces odrastanja je koliko čudesan toliko i izazovan. Svaka nova faza tog procesa, sa svim onim finim nijansama promjena u obrascu ponašanja, donosi nova zadovoljstva. Ali, pored zadovoljstava tu su i brige. Roditelji su prisiljeni da se brzo prilagođavaju naglim promjenama svog djeteta. Ponekad sredina u kojoj dijete raste nastoji taj rast ubrzati, a katkad i usporiti. Obje greške mogu uzrokovati teškoće za dijete u razvoju. Na sreću, djeca ljudske vrste dovoljno su elastična da s vremena na vrijeme vrše vlastita podešavanja svog procesa rasta.

Prvo glavno razdoblje je pravo dojenačko doba. Ono traje oko godinu dana, a glavna karakteristika tog doba je da dijete još nije u stanju ni hodati ni govoriti. U toj fazi djeca mumljaju i nerazgovijetno tepaju, ali to je još daleko od pravog govora. Dominantne aktivnosti ovog razdoblja su spavanje i hranjenje. Bebe spavaju dvostruko više od odraslih ljudi, ali s češćim pauzama za vrijeme kojih se hrane. Tek kad napune šest mjeseci polako se prebacuju na ritam pretežno noćnog spavanja.

U toj ranoj fazi dijete ne možemo ničemu naučiti. U tom razdoblju djeca imaju svoja vlastita pravila i svaki pokušaj roditelja da nešto ubrzaju čisti je promašaj i gubljenje vremena. To se posebno odnosi na hranjenje. Neke majke pokušavaju svoje bebe naviknuti da jedu kad i odrasli, u za to određenim terminima. Posljedica takvih pokušaja je češći plač bebe, izazvan kruljenjem u želucu i nelagoda majke izazvana plačem bebe. Ni majka ni beba nisu predviđeni za takav način hranjenja. Majke koje određivanje ritma hranjenja prepuštaju svojim bebama vrlo brzo uviđaju daje

to najbolji način, i za njih i za bebe. Tokom ove faze neki roditelji se sasvim nepotrebno udaljavaju od svog potomstva. Takva pojava ne bilježi se u plemenskim zajednicama već je više karakteristična i popularna u takozvanim 'naprednim' zajednicama dvadesetog vijeka. Režim života mnogih današnjih mladih majki nalaže im da svoju djecu smjeste u kolijevke ili krevetiće i da se posvete nekim drugim aktivnostima. Tako bebe veći dio vremena provode same, daleko od majke. Ako se beba pobuni plačem, majka ga jednostavno ignorira, jer, zaboga, dijete treba odmalena 'disciplinirati'! To je katastrofalan primjer primjene preuranjenih odgojnih mjera. Školska djeca se mogu disciplinirati, ali bebe nipošto. Rezultat ovakvog preuranjenog discipliniranja su nesigurna djeca oštećene ličnosti. A oštećenja, koja se manifestiraju kasnije, posljedica su očiglednog izostanka roditeljske ljubavi tokom prve godine života.

Promatranja majmuna otkrivaju da se majke novorođene mladunčadi ne ponašaju na takav način. Kad je mladunče u prvoj fazi svog djetinjstva onda je okruženo svom mogućom brigom, njegom i pažnjom. Discipliniranje dolazi tek u kasnijim fazama života. Ovakvo ponašanje je primjereno i našoj vrsti. Bebe koje se hrane na prsima, koje su često u majčinu naručju ili s kojima se roditelji svakodnevno igraju i bebe koje nikada nisu ostavljene same osjećaju potpunu sigurnost i znaju da su voljene. Priče da ćemo takvim odnosom naše bebe razmaziti ili od njih napraviti 'mekušce' potpuno su pogrešne. Naprotiv, roditeljska ljubav i briga mogu samo pridonijeti da bebe budu čvršće i jače i spremnije za susret sa životom koji ih očekuje. Zato odvojene dječje sobe ili jaslice predstavljaju medvjedu uslugu i djetetu i roditeljima. Potpuno je neprirodno ostaviti malu bebu samu u nepoznatom i hladnom okruženju i osami. Ako dječji krevetić stavimo uz svoj krevet, dijete će osjetiti naše prisustvo i opustit će se, neće plakati i pustit će i nas da spavamo. Tako spavaju i mali majmunčići, a tako su vjerojatno spavali i mali prehistorijski ljudi. I na ovom polju možemo učiti od naših drevnih predaka.

S godinu dana života beba je tri puta teža nego kad se rodila i počinje hodati. Uspravljanje na zadnje noge odvija se u nekoliko faza. Otprilike u sedmom mjesecu beba je u stanju sjediti bez tuđe pomoći. S osam mjeseci može stajati uz pomoć roditelja. S devet mjeseci počinje puzati na sve četiri. Od devetog do dvanaestog mjeseca puzanje je sve savršenije i brže pa je potreban pojačan roditeljski nadzor. Konačno se s mukom uspravlja na zadnje noge i počinje teturati naokolo. Do svog prvog rođendana mali čovjek je već poprilično ovladao ovom vještinom koju mi odrasli uzimamo zdravo za gotovo.

Od male bebe mali je čovjek postao malo tumaralo. Dojenačko doba je za nama. Počinje nova, uzbudljiva faza. Snažniji udovi sposobni su za nove egzhibicije. Prevaljuju se i prve riječi koje okolina počinje razumijevati bez prevodioca. Postepeno se razvija govor. Pedeset posto djece će do prve godine već biti u stanju izgovarati prve riječi, a devedeset posto njih do kraja osamnaestog mjeseca života. Kad navršše dvije godine u stanju su slagati jednostavne rečenice, a dalje sve ide puno lakše, gotovo nezaustavljivo.

Brzina kojom djeca savladavaju vještinu govora neznatno varira od slučaja do slučaja, ali otprilike izgleda ovako: s dvanaest mjeseci znaju tri riječi, s petnaest mjeseci devetnaest riječi, s osamnaest mjeseci dvadeset i dvije riječi, s dvadeset i jednim mjesecom sto osamnaest riječi i s dvadeset i četiri mjeseca 272 riječi. Primjetan je nagli skok u drugoj polovini druge godine života. Do tog skoka ne dolazi zbog nekog posebnog napora u učenju, već zato što su djeca tako programirana. Bez obzira na to koliko im u tome pomaže okolina. Naime, ako roditelji nemaju vremena za priču, onda ta činjenica može usporiti proces ali ga ne može zaustaviti.

Kad navršše dvije godine, djeca dostižu pola visine svojih roditelja. Njihova okretnost je iz dana u dan sve veća. U stanju su rukovati igračkama, mogu se samostalno hraniti i napajati. Ovaj period može biti veoma opasan jer su mališani sve mobilniji, a pokazuju i izraziti prkos i tvrdoglavost ako ih se pokuša spriječiti u njihovim istraživanjima okolnog svijeta. Znatiželja je u porastu, pa roditelji moraju pojačati svoju budnost kako bi svoja mala tumarala zaštitili od eventualnih udesa.

U prvim mjesecima nakon drugog rođendana mali ljudi počinju snažno ispoljavati svoj ego. Pored toga, u toj dobi su tri puta pokretljiviji, spretniji i brbljaviji, a prohtjevi im postaju sve veći i veći. Frustracije uzrokovane vlastitom nemoći ili restrikcijama nametnutim od strane roditelja znaju kulminirati pravim izljevima srdžbe i bijesa. Kod ljudske životinje, egocentizam se javlja prije kooperativnosti.

Kad navršši tri godine prosječno dijete barata vokabularom od hiljadu riječi i toliko uživa u govorenju da ćemo ga često vidjeti kako razgovara samo sa sobom. Igre u koje se upušta sve su složenije. Polako se počinje igrati i s drugom djecom iako su mu igračke - i roditelji - još uvijek draži od ostale djece.

Tipični četverogodišnjaci znaju hiljadu i petsto riječi, a znatiželja u to doba dolazi do vrhunca. Pitanja pretiču jedno drugo, a odgovori moraju biti zadovoljavajući, jer četverogodišnjaci žele znati sve o sebi i o svojoj okolini.

Petogodišnjaci poznaju dvije hiljade riječi i spremni su za pravo školovanje. Mozak petogodišnjaka već je sad dostigao 90% težine mozga odrasle osobe i u njega već sada valja uprogramirati sve one informacije koje će mu trebati kad poraste. Dugačka obrazovna faza koja traje od pete do petnaeste godine života može se opisati kao period u kom djeca upijaju saznanja kao što spužva upija vodu. U tom razdoblju informacije se slijevaju u mlade mozgove nevjerojatnom brzinom i lakoćom. Evolucija se pobrinula da do sazrijevanja i odrastanja ne dođe sve dok se u mozgu ne sakupe sve potrebne informacije. Zato je djetinjstvo kod ljudske vrste znatno duže nego kod svih ostalih životinjskih vrsta.

Tokom ovog perioda, aktivnosti poput čitanja, pisanja, crtanja, slikanja, računanja i sakupljanja doživljavaju pravi procvat. U tom razdoblju se, bez obzira na sklonosti i stavove roditelja, razvijaju čudni seksistički naboji koje karakterizira osnivanje istospolnih grupa. Lojalnost vlastitom gangu postaje neobično važna značajka. Sport, humor, novi trendovi i logička misao važne su preokupacije tog uzrasta. Intenzivna prijateljstva također obilježavaju ovaj period odrastanja.

Pretežno istospolna priroda ove faze važna je stoga jer se tako smanjuje prisnost sa suprotnim spolom. Tako se priprema teren za sljedeću fazu u kojoj se razvija novi tip odnosa koji premošćuje jaz među spolovima. Naime, svaka dublja pred-seksualna prisnost sa suprotnim spolom stvara odnos 'brat-sestra' koji je u suprotnosti sa formiranjem nove seksualne veze.

Faza djetinjstva završava odloženim ulaskom u fazu seksualne zrelosti. Do petnaeste godine skoro sve djevojčice već imaju prvu menstruaciju, a grudi im počinju polako bubriti; kod dječarca gotovo da nema nijednoga koji do petnaeste nije iskusio ejakulaciju i mutiranje glasa. U to doba počinju se raspadati istospolne grupe i klanovi, a počinju se formirati parovi i, ukoliko nema nekih posebnih društvenih tabua, sticati prva seksualna iskustva.

Faza adolescencije je veoma težak period. Ljudska bića postaju biološki zrela u periodu između trinaeste i petnaeste godine života. No, zakoni određuju da je čovjek zreo sa osamnaest godina. Ako stvari gledamo sa socijalnog gledišta onda se zrelost dostiže u dvadeset i prvoj godini života, odnosno onda kad počnemo ozbiljno zarađivati za život. Ovaj jaz koji razdvaja biološku od socijalne zrelosti stvara nemali broj problema. To je razdoblje bremenito brojnim burnim emotivnim sukobima na relaciji roditelji - djeca.

Činjenica da naše složene društvene zajednice od mladih traže sve dulje i dulje školovanje uzrokuje preklapanje obrazovnog i seksualnog ciklusa. U slučajevima gdje spolni nagon prevlada socijalne stee suočavamo se sa bizarnim slučajevima majki-školarki. U nekim krajevima svijeta za takve se slučajeve osnivaju posebne škole u kojima mlade majke pod odmorom, između satova nastave, mogu dobiti svoje bebe.

I kad napokon prebacimo preko glave sve ove tinejdžerske probleme, ulazimo u dvadesete godine u kojima glavna preokupacija postaje posao. Do dvadeset i pete prestaju svi procesi razvoja. U fizičkom smislu dvadesetipete su vrhunac ljudskog života. Najpovoljniji period za stvaranje potomstva je onaj između dvadesete i tridesete godine života, s tim da je žena u idealnoj 'plodonoj dobi' u svojoj dvadeset i drugoj. Kad kažemo plodonoj dobi, mislimo, ustvari, da će u toj dobi najsigurnije izbjeći smrt nerođenog ploda. Idealno doba za rađanje dolazi nešto kasnije, u dvadeset sedmoj, kada dijete ima najveće šanse za preživljavanje traume rođenja.

Tokom dvadesetih godina života većina ljudi već živi u parovima i zasniva vlastiti dom i porodicu. Rođenjem djece naše djece, počinje novi ciklus. Besmrtni geni sada ovisе o toj novoj generaciji roditelja i o njihovom potomstvu. Da bi bili uspješni u svojoj misiji moraju znati pametno podijeliti svoje vrijeme, tako da ne trpi ni potomstvo ali ni karijera kojom će osigurati miran razvoj svoje djece. Ova se ravnoteža ne postiže lako i jednostavno. Ako roditelji isuviše puno vremena posvećuju svom poslu, trpjet će porodični život. Odrasli primjerci ljudske vrste vrhunac svoje kreativnosti i inventivnosti dostižu između tridesete i četrdesete godine života, baš u vrijeme kada njihova djeca trebaju i traže najviše brige i pažnje. I baš u tim godinama većina odraslih ljudi stvara svoja najbolja djela, svoje uspješne karijere. U toj dobi ljudi su još uvijek dovoljno mladi i njihov način razmišljanja još nije postao okoštao, krut i netolerantan. (Veliki izumitelji i istraživači svoja su epohalna dostignuća postizali najčešće u trideset i osmoj godini života.)

Mnogi ljudi veoma teško proživljavaju 'krizu srednjih godina', odnosno ulazak u četrdesete godine života. Stvaralački optimizam tridesetih zamjenjuju crne misli o starenju i umiranju. Zagazivši u četrdesete, oni koji su se još jučer smatrali mladima i krepkima iznenada bivaju opsjednuti strahom od starenja i gubitka seksualne privlačnosti. Najčešći rezultat ove traumatske pojave je pribjegavanje samodokazivanju kroz brojne romantične, lakomislene i bludne veze s mladim pripadnicima suprotnog spola. U ovoj fazi života poslovni uspjesi više nemaju nikakvog značaja, jer ovdje se više ne radi o borbi za društveni status već o borbi protiv starenja.

Za ovakvo ponašanje četrdesetogodišnjaka postoji biološko objašnjenje. Naime, u to vrijeme zaista dolazi do opadanja i fizičkih i spolnih sposobnosti. Problem je što ovakav opadajući trend ne

slijedi i naša mentalna komponenta, pa se naši četrdesetogodišnjaci mentalno još osjećaju mladima. Zato je šok saznanja da odjedanput spadaju u 'stariju generaciju' još veći i pogubniji. Otuda uspjeh prodavača raznih tonika i sličnih preparata koji pomažu da se i oni preko četrdesete usprave, ali i onih što pjevaju da 'život tek počinje u četrdesetim', kao da je netko ikada tvrdio se u četrdesetima mora umrijeti.

Postoji velika opasnost da ova prisilna i skoro obavezna razvratnost, koja svoju eksploziju doživljava u ranim četrdesetim godinama ljudskog života, ugrozi nesmetano putovanje besmrtnih gena. Ukoliko kriza srednjih godina dovede do neuspjeha stalne bračne veze, porodica će se neminovno raspasti, a najveće žrtve će biti djeca. Ono što tada iskuse, može ih veoma lako navesti na želju da ne ponove grešku svojih roditelja i tu će se genetska nit nepopravljivo prekinuti.

Zanimljivo je da kriza srednjih godina relativno brzo prolazi. One trajne veze koje je uspiju preživjeti vjerojatno će biti još čvršće, već i zato što su pokazale da su jače od svih iskušenja. Parovi koji zađu u pedesete najvjerojatnije će doživjeti i zajedničku duboku starost.

Može zvučati grubo, ali, zaista, ako gledamo čisto biološki, zašto bi bilo tko iznad četrdesete trebao i dalje živjeti? Žene, u prosjeku, nisu sposobne za rađanje čim navrše pedesetu. Menopauza nastupa između četrdesetipete i pedesetipete, najčešće u pedeset i prvoj. (Najstarija žena koja je rodila bez posebne medicinske pomoći imala je pedeset i sedam godina, a i to je izuzetak.) Muškarci također s godinama postaju sve neaktivniji i do kraja pedesetih godina života više od 28% ih je impotentno. Pa zbog čega se onda još drže života kao pijan plota? Zbog čega zauzimaju životni prostor, i pri tome još nastavljaju živjeti, u prosjeku, sve do sedamdeset i neke?

Postoje dva odgovora. Prvo, ako su još uvijek sposobni za oplodnju u četrdesetim godinama života, onda im treba dati šansu i vremena da othrane i svoje najmlađe potomke. I, drugo, besmrtni geni ih trebaju i u ulozi djedova i baka. Ta je uloga fenomen svojstven samo ljudskoj vrsti i još jedan podsjetnik da u svijetu životinja čovjek nosi najveći teret podizanja mladunčadi.

Neke životinje nemaju ama baš nikakvu brigu oko podizanja pomlatka. One jednostavno izbace hiljade jajašaca i sperme i svu brigu oko razmnožavanja ostave slučaju. Od te mase uvijek ih dovoljno zaživi i preživi da bi se genetska linija nastavila. Na sljedećoj stepenici susrećemo životinje kod kojih neku malo jaču brigu za mlade pokazuje majka. Mladi tih životinja nisu jako zahtjevni a rastu veoma brzo, tako da nedugo po rođenju postaju potpuno samostalni. Na sljedećoj stepenici su životinje kod kojih samo majčina briga nije dovoljna, pa se u proces podizanja poroda uključuje i otac. Tu se već javlja potreba za čvršćom bračnom vezom i sigurnim domom. Tu bi negdje spadao i ljudski stvor. Međutim, u našem slučaju sve to još nije dovoljno. Zbog velikih opterećenja i obaveza koje na nejaku pleća mladog bračnog para svaljuje moderan način života, najmlađima je dobrodošla dodatna zaštita i briga. I na tom mjestu uskaču djed i baka. Unuci nose i njihove gene pa je njihova zaštitnička uloga posve logična. Samo ovi razlozi su više nego dovoljno opravdanje za neobično dugačak životni vijek ljudske vrste. Ali to nije sve. Postoji još jedan razlog za postojanje 'mudrih staraca'. Svaka plemenska zajednica koja ne poznaje pismo morala je imati nekoga tko je bio nosilac uloge čuvara znanja. Prije doba knjiga i pisanih dokumenata, stariji članovi plemenskih zajednica bili su neka vrsta 'živih enciklopedija'. Oni su znali historijat plemena, oni su čuvali od zaborava plemenske legende i mitove, ali i veoma važne vještine i zanate. Bilo je dovoljno da u plemenu uvijek bude bar nekoliko starijih muškaraca i žena koji su tako čuvali i prenosili znanje na mlade. Tako se održavao kulturološki kontinuitet prvobitnih zajednica.

Danas je ulogu 'čuvara plemenskih znanja' uzurpirala moderna tehnologija. Knjige, filmovi, magnetofonske vrpce, kompjuterska tehnologija i ostali izumi učinili su da nam 'vijeće staraca' više nije potrebno. Ubrzana fragmentacija urbane porodice uskoro bi mogla dokinuti i djedove i bake. Rezultat ovakvih trendova potkopao je relativno visok status što su ga stariji imali u stara vremena. Danas su naši stari izloženi nehumanoj segregaciji i sve češće ih smještamo daleko od ostalog društva, u takozvane 'domove za starije ljude'. Došlo je do tužne i paradoksalne situacije u kojoj medicina uspijeva produljiti ljudski život, dok, istovremeno, moderna tehnologija čini starije ljude potpuno nepotrebni. Starim je ljudima potrebno naći nove uloge kojima bismo zamijenili one stare i poništene. Međutim, ovim problemom se još nitko nije ozbiljnije pozabavio.

Prelazeći iz srednje u stariju kategoriju ljudske populacije postajemo žrtve dvaju strahova - straha od bolesti i straha od umiranja. U mladosti ne dajemo ni pet para za ovakva razmišljanja. Kad smo mladi uvjereni smo da ćemo živjeti vječno. Ustvari, znamo da ćemo jednog dana umrijeti, ali taj se dan čini tako daleko da se tim problemom nemamo vremena baviti. A onda se nešto iznenada dogodi - umre nam netko drag ili doživimo tešku nesreću ili jednostavno opazimo da smo se prilično postarali - i mi se konačno suočavamo s istinom i pitamo se što nam je po tom pitanju činiti.

Ovi problemi ne muče nijednu drugu životinju. Jedino mi smo svjesni svoje smrtnosti. To je nesretna popratna posljedica naše sposobnosti govora. Kad smo razvili sposobnost govora ona nam je služila da razgovaramo o sadašnjosti. Međutim onda smo u naš jezik uveli glagolska vremena i tu

smo pogriješili. To smo uradili zato da bismo mogli razgovarati o prošlom vremenu i o iskustvima koja smo stekli. Ta su nam iskustva trebala da bismo lakše rješavali nove probleme koji su nas čekali u budućem vremenu. Rješavajući probleme stjecali smo svoju superiornu inteligenciju. U tome nam je puno pomogla prošlost i planiranje budućnosti.

Onog trenutka kad smo dobili mogućnost da razmišljamo o budućnosti shvatili smo da smo smrtni. Za ostale životinje postoji samo sadašnjost. Ostale životinje o umiranju misle samo onog trena kad im zaprijeti neposredna opasnost, kad se nađu licem u lice sa smrću. U tim trenucima životinje reaguju na nekoliko načina - bijegom, skrivanjem, povlačenjem u svoj zaštitni omotač, špricanjem ili ubrizgavanjem otrova, ubodom, kostriješanjem bodlji ili napadom. Svo ostalo svoje vrijeme provode u blaženim neznanju, ne sluteći da bi jednog dana mogle završiti kao slastan zalogaj nekom gladnom grabežljivcu ili da bi mogle uginuti od starosti i nemoći.

Nama koji smo znali da jednog dana moramo umrijeti ta se ideja nije nimalo svidjela. Obzirom da smo smrt očekivali, ona nam je stalno bila za vratom, stalno nam je prijetila. Zato je bilo nužno da smislimo neku jaku strategiju kojom bismo je porazili, kako bismo se od nje efikasno zaštitili. Još od drevnih vremena postoji ideja o 'zagrobnom životu'. Dakle, donijeli smo odluku da nakon smrti ne prestajemo postojati, već da selimo na drugo mjesto gdje u drugom obliku nastavljamo vječni život. Još nitko nije uspio dokazati ili poreći postojanje 'onoga svijeta', ali za one koji u njegovu postojanje vjeruju on predstavlja pravi blagoslov i nađu koja ih djelotvorno štiti od straha od umiranja.

Neke kulture, poput stare egipatske, toliko su se posvetile ideji života poslije smrti da su veći dio svog ovozemaljskog života provodile u pripremama za veliko putovanje na onaj svijet. Unutar divno ukrašenih grobnica starih Egipćana, njihova brižljivo balzamirana tijela bila su okružena svim onim sjajem i raskoši koji će im trebati za udoban boravak na onom svijetu. Bilo je tu hrane, pića, odjeće, namještaja, nakita, pa čak i slugu i životinja - svega onoga što će im trebati ne bi li se osjećali kao kod kuće. Sve to je bilo sahranjivano zajedno s preminulim. Za Egipćane je onaj svijet bio tako stvaran da se u njega nije ni najmanje sumnjalo, kao u nekim drugim kulturama, gdje je predstava o zagrobnom životu bila obavijena nekim nejasnim i avetijskim koprenama. Zagrobni je život za stare Egipćane bio isti kao i ovaj samo još bolji. Zidovi u kamenu uklesane grobnice bili su oslikani prizorima različitih aktivnosti kojima se preminuli trebao nastaviti baviti i na onome svijetu. Bili su to prizori ovozemaljskih uživanja - pirovanja, lova, jedrenja. Zbog bojazni da bi bogovi mogli zatražiti, čak i od najuglednijih članova egipatskog društva, da na onom svijetu nešto rade, što se na ovome svijetu smatralo nezamislivim, s uglednicima su sahranjivane i male oblikovane 'figure radnika' (ushabty). Oni su bili tu za slučaj da bogovi zatraže od uglednog pokojnika da nešto fizički uradi. Tako su pripadnici ondašnje egipatske elite mogli računati da će njihov vječni život biti jedno vječno uživanje u dokolici. Da slučajno tih malih 'radnika' ne bi ponestalo, u nekim grobnicama ih je bilo i po nekoliko hiljada.

I premda se može smatrati da su stari Egipćani ovu opsjednutost zagrobnim životom dotjerali do apsurda, ni druge kulture nisu puno zaostajale. Kako je bilo jasno da se raspadanje fizičkog tijela preminulog ne može efikasno spriječiti, trebalo je smisliti neki besmrtni element koji će nakon smrti napustiti naše smrtno tijelo i sigurno otploviti u besmrtnost. Naravno, bila je to 'duša'. Smatralo se da je duša nešto što je svojstveno samo ljudskim bićima. Neke sekte koje su se usudile javno reći da možda, ipak, i neke životinje imaju dušu bile su odmah zabranjene i raspuštene, a njihovi članovi pobijeni kao najveći bogohulnici i krivokletnici.

Kad se na sceni pojavio Darwin sa svojom teorijom evolucije stvari su se još više zaplele. Jer, svi su sada već znali da se čovjek od životinja razlikuje i po tome što ima dušu, a sada se pojavljuje netko tko za čovjeka tvrdi da je - životinja! Došlo je do prave zbrke. Neki su popustili pa su pristali na varijantu po kojoj ljudi imaju velike duše, a životinje male duše. Pa se došlo i do takvih interpretacija po kojima duše ljudi na drugi svijet putuju prvom klasom, a duše životinja trećom, izuzev nekih omiljenih pasa kojima je dopušteno da se ukrcaju u turističku klasu. Rješenje ovog problema neki su pokušali pronaći u nauci. Oni su ispitali prirodu procesa starenja i izjavili da umiranje i nije nešto što bi moralo biti neizbježno. Radilo se samo o tome da besmrtni geni na taj način osiguravaju svoju fleksibilnost. Genetski materijal nas koristi, generaciju za generacijom, kao sredstvo pomoću kojeg se geni uspijevaju mijenjati i prilagođavati promjenljivoj okolini. Starenje, dakle, nije neki podli plan Svevišnjeg već jednostavni, ugrađeni biološki mehanizam. Tim mehanizmom upravlja gen, ili grupa gena, koji tijelu šalje poruku koja glasi: 'Vrijeme je za postepeno smanjenje efikasne zamjene ćelija i tkiva'. Ovakav proces nas polako slabi i naš organizam postaje neotporan te na koncu umiremo od ove ili one bolesti. Prihvatimo li ovu teoriju, odmah ćemo doći do bolnog saznanja da će jednog dana čovjek, uz pomoć genetskog inženjeringa, biti u stanju eliminirati ove 'gene starenja' i tako dosegnuti ideal vječnog života (uz uvjet da ga ne zgazi kakav kamion). Jedini problem je što bismo mi rado da to bude već sada, a ne tek za nekoliko generacija. Kako,

dakle, da se sačuvamo do vremena u kojem će vječni život biti svakodnevna pojava? Odgovor leži u dubokom zamrzavanju. Tehnologija očuvanja ljudskog tijela dubokim zamrzavanjem počela se primjenjivati 1967. godine. Cilj ove metode sprečavanja raspadanja ljudskog tijela je da se leš čuva na neodređeno vrijeme sve dok medicina ne riješi tri problema: prvo, dok ne pronađe lijek za bolest koja je ubila tijelo preminulog; drugo, dok ne pronađe način kako tako zamrznuto tijelo oživjeti i tako omogućiti njegovo liječenje; i treće, dok ne nađe način kako otkloniti štetu koju će neminovno prouzročiti kristalizacija do koje tokom procesa zamrzavanja dolazi u ćelijama organizma. Čini se da problemi vezani za duboko zamrzavanje predstavljaju zastrašujući izazov za nauku, ali s druge strane ipak preminulom tijelu pružaju bar neke izgleda, dok klasični pokop ili kremacija ne ostavljaju ama baš nikakve šanse. Međutim, većini ljudi ovaj postupak zamrzavanja ostaje nedostupan, a broj onih koji su se dali zamrznuti je veoma mali. A, evo kako izgleda scenarij jednog prosječnog zamrzavanja: oko umirućeg je cijeli tim stručnjaka koji poput uhodanog stroja počinje djelovati u trenutku smrti kandidata za duboko zamrzavanje. Sve se mora obaviti u roku od deset minuta od trenutka smrti. Prvo se iz preminulog vadi kompletan sadržaj krvi koja se zamjenjuje sa posebnom zaštitnom tekućinom. Ta bi tekućina trebala eliminirati mogućnost oštećenja ćelija organizma do kojih bi moglo doći uslijed zamrzavanja. Nakon završetka tog procesa, koji se zove krio-protektivna profuzija, tijelo se odvozi u Centar za duboko zamrzavanje gdje se, obješeno naglavačke, pohranjuje u veliki metalni kontejner. Taj je kontejner ispunjen tekućim dušikom čija temperatura iznosi minus 196 stupnjeva celzijusa. Tako smješteno tijelo čeka neko buduće medicinsko čudo. Razlog zašto je okrenuto naglavačke je prozaičan. Naime, tako, i u slučaju neke više sile, kao što je zemljotres ili neka druga velika nepogoda, čak i ako osoblje krio-centra neko vrijeme ne bude u stanju održavati potreban nivo tekućine u kontejneru, najvažniji dio tijela - mozak - ostaje najdulje zaštićen. Kako se metoda dubokog zamrzavanja smatra naukom za 'produljenje života', tijela koja se zamrzavaju ne smatraju se leševima već pacijentima, pa se ni ovi kontejneri ne smatraju mrtvačnicom ili grobljem već 'odjelima za posebnu njegu'. Za većinu ljudi ovo je zaista ekstreman način produljenja životnog vijeka. Mnogi obični smrtnici također se trude da produže svoj život, ali manje drastičnim metodama. U te mjere spadaju razni recepti očuvanja mentalnog i fizičkog zdravlja. Neke doktrine tvrde da je za produljenje životnog vijeka ključni faktor 'zdrav um', a za te svoje tvrdnje podastiru i mnoge neoborive dokaze. Proučavanje stogodišnjaka i njihovih navika pokazalo je da ti ljudi imaju mnogo toga zajedničkog. Ovdje ćemo navesti samo nekoliko karakterističnih značajki svojstvenih dugovječnim ljudima:

1. Oni svi odreda uživaju u redovnim fizičkim aktivnostima. Najčešće šecu ili se bave vrtlarstvom. Pri tome ih više zanima sama aktivnost nego želja za zdravljem. Njihova fizička aktivnost je više ekstenzivnog nego intenzivnog karaktera.

2. Njihova narav je blaga, a um bistar i pronicljiv; Vole život, ali izbjegavaju emocionalne ekstreme koji znaju dovesti do nekontroliranih izljeva bijesa ili straha.

3. Ne vole se prepuštati nostalgичnim osjećajima. Ne žive u prošlosti. Podsjećanje na dane kada su bili mladi, brži i snažniji može samo izazvati depresivna raspoloženja. Radije žive u i za sadašnjost i s oduševljenjem rješavaju svakodnevne zadaće.

4. Veoma su uspješni u onome čime se bave. To ne znači da su okrenuti ka nekim velikim uspjesima. Njihovi uspjesi ma koliko bili mali neobično ih vesele i daju im snagu da nastave dalje. Njih više zanima ono čime se bave nego oni sami. Ponose se svojim radom a ne sobom.

5. Veoma su umjereni. Hrane se raznovrsnom hranom i ne izbjegavaju alkohol. Nisu od onih koji će sami sebi uskraćivati uživanje u jelu i piću, ali ni od onih koji će od jedenja i pijenja praviti predstavu.

6. Vode uredan život, što ne znači da vole vojničku disciplinu. Jednostavno preferiraju miran život bez nepotrebne strke i napetosti.

7. Imaju razvijen smisao za šalu. Duhovitost ih ne napušta do duboke starosti.

Ljudi s ovakvim svojstvima uspijevaju doživjeti takvu starost koja ih čini najstarijim sisarima na svijetu. Trenutni rekord drži izvjesni gospodin Shigechiyo Izumi iz Japana, koji je nedavno umro napunivši stodvadeset godina i 237 dana. Redovno je pio sake i gledao televiziju, a tajnu svog dugog života sazeo je u tri riječi - ne *beri* brigu!

Mnogi ljudi žive i do pedeset godina nakon što su prestali biti reproduktivno aktivni. Moglo bi se reći da njihov 'neplodni' dio života nije bio na pomoći besmrtnim genima, ali oni zato imaju neke druge vrijednosti iz kojih mladi mogu štošta naučiti. Jedna od stvari kojima nas dugovječni ljudi mogu poučiti jest kako živjeti dug i zdrav život. Jer, sve one suvremene aktivnosti kojima se podvrgavamo kako bismo postigli 'savršeno tijelo' ne garantiraju nam ništa osim novih stresova i frustracija. Malo je dokaza da oni što upražnjavaju iscrpljujući jogging, body building, vježbe u teretanama, stroge dijetne programe i druge 'zdrave' aktivnosti žive duže od onih koji žive umjerenim životima bez nepotrebnih ograničenja i opterećenja. Jer svi ti oblici samodiscipliniranja proizlaze iz naših duboko

usađenih tjeskoba koje su same po sebi dovoljno ubojite.

Međutim, bez obzira na pojedinačne živote i sudbine, sve dok za sobom ostavljamo potomstvo naša je biološka, genetska besmrtnost osigurana. I to je na našoj planeti najvažniji oblik 'produljenja života'. Mi lično mu nećemo moći prisustvovati ali naše potomstvo hoće. A, ako ovu našu zemlju ne uništimo zagađivanjem svake vrste, onda ćemo na njoj biti prisutni još dugo, dugo vremena.

6. VIŠE OD OPSTANKA

Većina životinja dobar dio svog života provede u pukoj borbi za opstanak. One svu svoju energiju iscrpljuju u traženju hrane i vode, čistog i suhog skloništa, u skrivanju od neprijatelja, u seobama ili u razmnožavanju. Ako i uhvate koji trenutak slobodnog vremena onda ga provode u odmaranju ili spavanju. Samo veoma mlade životinje, koje još uživaju punu zaštitu svojih roditelja, višak svog vremena i energije mogu trošiti u veselim i bezbrižnim igrama.

Tako su se morali ponašati i naši drevni preci. Stalna potraga za hranom morala ih je potpuno iscrpljivati. No kako su s vremenom postajali sve vještiji u lovu, situacija se promijenila. Tajna uspjeha naših predaka leži u razvoju inteligencije. Za vrijeme lova oni su se više služili mozgom nego grubom silom. Na prijelazu iz lovačke u poljoprivrednu fazu, naš je predak već uživao u nekoj vrsti obilja. A s obiljem je došlo i slobodno vrijeme.

Tek u toj su epohi naši preci stvarno postali ljudi i tek tada su se počeli značajnije razlikovati od ostalih uspješnih vrsta. Kad je izbor lovine dobar, lavovi lako i brzo hvataju svoj plijen, a ostatak dana provode lijeno izvaljeni u visokoj travi savane, probavljajući hranu koju su upravo pojeli. U sličnoj situaciji naši su se preci počeli ponašati drukčije. I njima je u prvo vrijeme godilo drijemanje u hladovini kakvog drveta, ali ne zadugo. Jer, naš veliki mozak nije mirovao. Naš se predak u mladosti igrao poput ostale mladunčadi, ali se, suočen s viškom slobodnog vremena, nastavio igrati i kasnije, kad je već odrastao.

Danas smo skloni igru odraslih nazivati raznim imenima kao što su umjetnost, poezija, literatura, muzika, ples, teatar, film, filozofija, nauka i sport. Većina tih naziva bila je potpuno nepoznata našim praocima. Igranje odraslih bilo je isprepletano s ostalim uobičajenim aktivnostima karakterističnim za ondašnju plemensku svakodnevicu. Svi su bili uključeni u te 'slobodne aktivnosti' i nitko nije bio stručnjak uže specijalnosti.

Razvojem urbanih sredina, došlo je do podjele rada i pojave prvih specijalista. Porastom broja oblika slobodnih aktivnosti i njihovim kvalitativnim razvojem dolazi i do osnivanja pojedinih cehovskih udruženja koja okupljaju, sad već profesionalne umjetnike, pisce, kompozitore, plesače, glumce. Svi ostali postaju obična publika.

Kako su se vještine specijalista iz generacije u generaciju sve više i više usavršavale tako se ljudska vrsta svojim vrhunskim dostignućima sve više i više udaljavala od ostalih životinjskih vrsta. Ta su dostignuća često svojim sjajem i veličinom zasjenjivala sve ostalo. Na koncu smo povjerovali da ljudi nikako ne mogu biti životinje. Jer, ako smo u stanju naslikati remek djela, izgraditi katedrale i komponirati opere, onda je svaka usporedba sa životinjama neumjesna. Mora da se, ipak, radi o nekoj grešci. Mora da nas je na zemlju instalirao kakav Bog ili bar neka superiorna civilizacija vanzemaljaca, a životinjama nalikujemo taman onoliko koliko nam treba da se lakše uklopimo u naše privremeno prebivalište. Inače, uopće ne podliježemo zakonima biologije.

Kad sam krenuo u avanturu pisanja 'Golog majmuna' namjera mi je bila da pobijem ovakve i slične zablude. Želio sam uspostaviti ravnotežu mišljenja i podsjetiti nas da smo, bez obzira na veličinu naših dostignuća, i dalje samo životinje koje se moraju povinovati zakonima biologije. Pokušamo li zanemariti te zakone pa krenemo u prekomjerno zagađivanje planeta na kojem živimo, ili se upustimo u prekomjerno razmnožavanje, neće nas zaštititi nikakva nadnaravna sila. Izumrijet ćemo jednakom brzinom kao i mnoge druge vrste prije nas.

Zbog mog naglašenog bavljenja s nekim od bazičnih, animalnih aspekata ljudskog ponašanja, poput hranjenja, parenja, agresije i roditeljske brige, optužili su me da sam zaboravio sva ona slavna čovjekova dostignuća. Ali to ne odgovara istini. Ljudska dostignuća i ljudski uspjesi su već ovjenčani i opjevani na tako zaglušujuć i zasljepljujuć način, da sam jednostavno osjetio potrebu za ponovnom uspostavom ravnoteže.

Moja prva knjiga, koja se zvala *The Biology of Art* ('Biologija umjetnosti') predstavljala je pokušaj da uđem u trag korijenima najstarijoj od svih ljudskih igara i da onda pokušam odgonetnuti kako je, iz biološkog korijenja, izraslo veliko stablo ljudske umjetnosti. Najstariji dokaz koji posjedujemo i koji se odnosi na ovu temu star je nevjerovatnih tri miliona godina. U kamenom skloništu u Transvalu u južnoj Africi 1925. godine pronađen je oblatak neobičnog izgleda. Izglačani

kamen crvene boje uopće nije pristajao okolišu u kom je pronađen. Pomna istraživanja su pokazala da porijeklom nije iz pećine u kojoj je pronađen već s mjesta koje je od pećine udaljeno oko tri milje. Ono po čemu se razlikovao od ostalih oblutaka bio je njegov oblik. Naime, podsjećao je na ljudsku glavu. Nitko nije tvrdio da je ljudski lik u kamenu isklesala ruka nekog našeg pretka. Međutim, sličnost s ljudskim likom je toliko velika da je skoro sigurno da je neki od naših prapredaka s umjetničkom dušom ovaj kamen donio u svoje stanište i čuvao ga kao najveće blago.

Poznat kao 'oblutak iz Makapansgata', ovaj se kamen smatra najstarijim umjetničkim predmetom na svijetu. Izuzetnim ga čini činjenica da je pronađen ne u pećini prethistorijskog čovjeka, već u nastambi čovjekolikog majmuna zvanog Australopitek. Čovjekoliki majmun možda nije bio u stanju oblikovati kamen, ali je bio u stanju prepoznati lik koji je oblikovala priroda, te taj lik na kamenu sačuvati kao nešto dragocjeno i posebno. Ovaj postupak čovjekolikog majmuna je ustvari ogroman korak u procesu poimanja svijeta koji ga je okruživao. On je u kamenu vidio lice koje nije pravo lice; on je reagirao na nešto što je predstavljalo nešto drugo. Reagirajući na lik na oblutku naš se prapredak upuštao u nešto što bismo mogli nazvati primitivnim oblikom simbolizma. On je bio zapanjen sličnošću, slučajnim odjekom koji ga je toliko opčinio da ga je odlučio odnijeti u svoj tri milje udaljen dom. Činjenica da je oblutak nosio, čuvao i pazio za vrijeme dugog putovanja od nalazišta do svog doma, govori da njegov interes za dragocjeni predmet nije bio prolaznog karaktera već objekt ozbiljne preokupacije.

Od ovakvog sakupljanja umjetničkih predmeta pa do prvih pokušaja izrade likova trebalo je prevaliti dug put. Donedavno se smatralo da se prvi kreativni čin naših predaka odigrao prije nekih pedeset hiljada godina. Međutim nova otkrića na Bliskom Istoku pomjeraju taj događaj dalje u prošlost, u vrijeme od prije tri stotine hiljada godina, što je u usporedbi sa oblutkom iz Makapansgata još uvijek bliska prošlost.

Novopronađena skulpturica - najstariji predmet koji je načinio čovjek - predstavlja malu žensku figuru. Ta je figurica pronađena na tek otkrivenom arheološkom lokalitetu na Golanskoj visoravni. Figurica je dosta grube izrade, ali je glava jasno odvojena od tijela, a ruke su naznačene vertikalnim urezima načinjenim oštrim predmetom od kremenja. Taj nalaz potvrđuje daje ljudska fascinacija simboličkim prikazima starija nego što se dosad mislilo.

Ovo prihvaćanje 'simboličke jednakosti' u kojoj jedna stvar predstavlja nešto sasvim drugo, svoje korijene vuče iz životinjske igre. Kad malo mače žestoko napadne suhi list koji se njiše na vjetru, onda ono reagira na objekt svog napada kao da se radi o živom mišu. Isti obrazac možemo vidjeti i u igri djece, gdje se djeca igraju i kroz igru se prave kao da rade nešto drugo. Dakle, kad ovo prihvaćanje dođe do točke na kojoj se izrađuju predmeti koji predstavljaju nešto ili nekoga, onda možemo reći da je čovjek prešao preko još jednog praga.

Znamo da su složeni crteži životinja naslikanih na zidovima pećina australskih Aboridžina umjetnici smatrali stvarima i živima. Te su životinje živjele svojim novim magičnim životima. One su postale moćni dusi, a lokacije u kojima su oslikane svetišta.

Isti intenzitet crteža nalazimo, u grobovima drevnog Egipta. Slike na zidovima grobnica bile su utjelovljenje duhovne snage. Ali, ovdje primjećujemo obilježja sljedeće faze u razvoju simbola. Prije nekih pet hiljada godina neki likovi su postali toliko stilizirani i pojednostavljeni da su polako prerasli u hijeroglif. Niz hijeroglifa je predstavljao pravu priču. Odatle pa do razvoja prvog pravog pisma, koje svojim slovima i brojkama više neće otvoreno asociirati na slike, nedostajao je samo jedan mali korak.

Alfabet kojim se danas služimo vodi nas, međutim, do dalekih egipatskih hijeroglifa, tog drevnog slikovnog pisma. Slovo N, na primjer, vuče korijen od oblika zmijske glave u pokretu; slovo E je, ustvari, ljudski lik s podignutim rukama okrenut u stranu; slovo A je naopako okrenuta glava bika; a R je pojednostavljeni ljudski profil... Slikovni korijeni, naravno, više nemaju nikakvo značenje, jer se izvorni, direktni simbolizam slikovnih znakova izgubio tokom pet hiljada godina usavršavanja modernog pisma.

Danas imamo dvije vrste simbola: stilizirane i nestilizirane. Stilizirani simboli funkcioniraju na osnovi konvencije, bez obzira jesmo li u stanju odgonetnuti njihove izvorne korijene ili ne. Svi prihvaćamo konvenciju koja nam kaže što oni predstavljaju. Možda znamo, ali možda i ne, zašto krug iznad križa simbolizira 'ženu'. Bitno je da se slažemo da je to to. Za razliku od stiliziranih, korijeni nestiliziranih simbola uvijek su očigledni. Slika pejzaža jasno predstavlja pejzaž. Ovo je najbolje sažeo u svojoj izvanrednoj slici belgijski nadrealist Rene Magritte. Njegova slika prikazuje pažljivo i realistično naslikanu lulu. Ispod lule su ispisane riječi: 'Ceci n'est pas une pipe' (fr. Ovo nije lula). Kad su ga upitali zašto ovim riječima protuslovi svojoj slici, Magritte je odgovorio 'Zato jer u ovu lulu ne možete ugurati duhan'. Drugim riječima, iako njegovu sliku prihvaćamo kao prikaz lule, ne radi se o luli već o nečem plošnom, načinjenom od platna i boje.

Drevni čovjekoliki majmun iz južne Afrike znao je da lice na njegovom oblutku nije lice, ali

da, ipak, predstavlja lice. Mi znamo da slika lule nije lula, ali je prihvaćamo kao lulu.

Ova upotreba simbolične jednadžbe osnova je svih igara koje igramo, svih priča koje pričamo, teatra, filma, književnosti, fantazije, mitova i legendi, slikarstva. Ukoliko nismo u stanju načiniti taj iskorak iz stvarnoga u tobože stvarno i, bar za neko vrijeme, prihvatiti igru privida, tada umjetnost gubi jednu od svojih osnovnih funkcija.

Naravno da, osim simbolizma, umjetnost u sebi nosi i mnoge druge komponente. Gledana iz drugog ugla, umjetnost se bavi i dekoracijom koja stvari čini neobičnima i privlačnima. Jedna od njenih osnovnih funkcija je i transformacija običnog i beznačajnog u neobično i značajno. To postiže ukrašavanjem neuglednog i naglašavanjem neupadljivog.

Gola ljudska tijela su idealna površina za umjetničko izražavanje. Na njima možemo slikati i izlagati svoja umjetnička viđenja. Kad ih oslikamo, možemo ih ukasiti živom odjećom i šarenim nakitom. Isto možemo uraditi i s našim nastambama, alatom i oružjem. Praktički cijela naselja postaju dekorativna umjetnička djela koja privlače poglede i uzbuđuju maštu. U većini slučajeva ove primijenjene *umjetnosti* radi se o pokušaju stvaranja snažnog kontrasta s okolnim sadržajima. Tako možemo objasniti otkud u plemenskoj umjetnosti toliko geometrijskih uzoraka.

Bezbrojni primjeri drvnog lončarstva i ostalih plemenskih artefakata prekriveni su geometrijskim oblicima i linijama. Nama se danas može učiniti da su motivi drvnih umjetničkih djela pomalo strogi i suhoparni, ali ondašnji umjetnici su ih sigurno smatrali veoma uzbudljivim, novim i različitim od svega što su poznavali, naročito različitim od organske prirode koja ih je okruživala. Suvremeni čovjek živi u geometrijski projektiranim zgradama koje su smještene u geometrijske urbane cjeline. Za nas geometrija nije ništa novo. Objesimo li na zid kakvu dekorativnu sliku, vjerojatnije je da će to biti neki pejzaž a ne neki geometrijski uzorak. U svijetu gradskog stanovništva, kontrast okolini predstavlja idiličan prizor seoskog pejzaža. Kao i simbolizam i dekoracija je stara oko tri stotine hiljada godina. Na arheološkoj lokaciji Terra Amata kod Nice, na jugu Francuske, nađena je posebna vrsta pigmenta u obliku sedamdeset i pet komada crvenkaste gline. Ove komadiće gline koristili su prethistorijski stanovnici malih ovalnih koliba. Očito je da su se tim komadićima crvenkastog pigmenta služili u umjetničke, dekorativne, a možda i simbolične svrhe.

Crvena boja je popularna u slikarstvu zbog jednostavnog razloga - veoma je rijetka u prirodi, pa se njome lako postiže dekorativni kontrast s okolnom vegetacijom koja je pretežno zelena ili žuta. Crvena boja simbolizira krv i vatru, pa stoga ima i snažan simbolički značaj. Zato nije nimalo čudno da je crvena boja bila omiljena kod umjetnika Kamenog doba koji su prije tridesetak hiljada godina ukrašavali svoje pećine u Lascauxu (centralna Francuska) i Altamiri (sjeverna Španjolska). Tamo otkrivene zidne slikarije potpuno su obezvrijedile značenje termina 'primitivna umjetnost'. Naime, tehnologija kojom su se služili ljudi Kamenog doba možda je i bila primitivna, ali njihovo slikarstvo je bilo sve samo ne primitivno. U njihovu slikarstvu možemo vidjeti s koliko su osjećaja i vizualne pronicljivosti pristupili svom umjetničkom izrazu. Svojim su umjetničkim djelima potpuno razbili tradicionalno viđenje prethistorijskog čovjeka kao divljaka, grubijana i nasilnika. Predmet njihovog slikarstva uglavnom je bio životinjski svijet. U početku se mislilo da su životinjske vrste prikazane na njihovim slikama predstavljale uobičajenu lovnu prethistorijskih lovaca. Govorilo se da su slike imale edukativnu funkciju, da su pomoću njih stariji i iskusni lovci podučavali lovnim vještinama one mlade. Kasnije izučavanje kostiju nađenih na istim arheološkim lokacijama pokazalo je da te kosti uopće ne odgovaraju kostima životinja prikazanih na zidovima pećina. Ispostavilo se da su stanovnici tih pećina uglavnom hranili malim životinjama, a na crtežima su bile samo velike životinje. Čini se, prema tome, da su umjetnici i ostali stanovnici ovih pećina držali velike životinje - nosorože, konje, jelene i bizone - za nešto posebno i vrijedno pažnje, a one manje, poput lisica, zečeva i ostalih malih sisavaca i ptica, za uobičajenu dopunu svom jelovniku. Neki su stručnjaci smatrali da je cilj ovih slikarija bio da se stekne moć nad velikim životinjama, kako bi se lovci odvažili da ih krenu loviti. Ova je teorija pala u vodu kada su komparativna istraživanja pomoću fotografija živih i mrtvih životinja pokazala da su umjetnici po zidovima pećina slikali - već ubijene životinje. To dokazuje položaj nogu u naslikanih životinja. Detalji naslikanih nogu pokazuju da umjetnici nisu slikali po sjećanju. Oni su najvjerojatnije pravili skice na komadu kože, a onda s tih skica prenosili prizore s upravo ubijenim životinjama na zidove pećina. Moglo bi se reći da je slikanje ovih životinja više bio čin neke vrste komemoracije za ubijene životinje, odavanja počasti i lovcima i lovini. Drugim riječima, ove prethistorijske slike nisu bile namijenjene učenju mladih lovaca, nego su prije bile posvećene sjećanju na žrtve proteklih lovova. A kako lov na velike životinje predstavlja veći izazov, već i zbog opasnosti koje donosi, onda je razumljivo da su na slikama prikazani nosorozi i bizoni.

Međutim, postoji još jedna zanimljivost vezana za ove crteže: primijećeno je da se u određenim dijelovima pećine nalaze slike samo određene vrste životinja, što bi moglo ukazivati na to da su slike imale značajnu ulogu u nekom ritualu. Oslikani zidovi nisu, dakle, predstavljali puko

preslikavanje svakodnevnog života već neku vrstu 'zidnog bestijarija'. Uz naturalističke prikaze životinja vidljive su i neke čudne oznake koje ukazuju da se tu radilo o nečem mnogo složenijem od slikanja plemenske svakodnevnice. Mali su izgledi da ćemo ikad znati o čemu se točno radi, ali jedno je sigurno - ove slike u sebi sadrže i ritualne i simboličke i dekorativne elemente.

Ove pećinske slike su ujedno i novi korak naprijed u razvoju ljudske umjetnosti. Naime, ovdje po prvi put umjetnost dobiva novi zadatak i novu dokumentarnu dimenziju. Ono što nas možda najviše fascinira kod pećinskog slikarstva jest točnost s kojom su detalji iz stvarnosti preneseni na zidove pećina: stilski dotjerani portreti životinja podražavaju stvarne proporcije i eleganciju naslikanih objekata. Tu se ne radi o pukim simbolima ili dekorativnim elementima, već o vjernoj i preciznoj reprodukciji stvarnosti.

Vjerno predstavljanje likova je relativno rijetko u historiji umjetnosti. Nama se ono čini često zato jer smo usmjereni na evropske umjetničke tradicije proteklih nekoliko stoljeća. Ali, ako pogledamo šire i dublje u prošlost, vidjet ćemo da je mnogo češća stilizirana, simbolička likovna umjetnost. Tu se ne radi o vještini već prije o sklonostima. Likovna je umjetnost uvijek više naginjala mističnosti, a manje dokumentarnosti, više je voljela magiju, a manje imitaciju, više se služila znakovima, a manje figurom.

Zašto je autor drevnih pećinskih slikarija inzistirao na tolikoj preciznosti? Zato jer je to očito bilo od velike važnosti; zato jer je tim slikama bilježio zbivanja. Tako na jednoj slici vidimo životinju s rasparanom utrobom; na drugoj se jasno vide smrtonosne rane na tijelu životinje; na trećoj vidimo životinju čija glava je u neprirodnom položaju, kao da joj je slomljen vrat...

Začudo, postoji nešto što svim tim slikama nedostaje. Kao prvo, na nijednoj nema kompozicije. A, kao drugo, čini se kao da slici - gotovom proizvodu stanovnici špilje nisu iskazivali neko osobito poštovanje. Na nekim se dijelovima čini kao da postoji neka kompozicija i odnos među životinjama, ali izgleda da je taj efekt postignut sasvim slučajno. Prije će biti da je svaka životinja na zidovima pećine egzistirala posve samostalno i da nije bila u odnosu s nijednom drugom. To još više potvrđuje činjenica da su mnoge slike rađene na prethodnim slikarijama. A, to, opet, ukazuje na pretpostavku da su slike imale veliki ceremonijalni ili ritualni značaj. Kad je ritual, ili ceremonija, završen određena slika više nije imala nikakav značaj u životu plemena, pa je preko nje slikana druga i tako redom, bez želje ili namjere da se prethodna oskrnavi.

Ove rane slike naših predaka imaju sva svojstva složenog, vješto načinjenog umjetničkog djela bremenitog socijalnim aspektima koje nam može ponešto reći o tome kako su nastali naši prvi likovni radovi. Ti prvi artefakti očito su zauvijek izgubljeni, zato ćemo korijene ljudskih umjetničkih sklonosti morati potražiti negdje drugdje.

Kako su nam naši najstariji radovi nedostupni, okrenut ćemo se proučavanju onih najmlađih. Likovni radovi naših najmlađih pružaju nam mogućnost istraživanja naravi estetike. Pomnim ispitivanjem brojnih radova mladih umjetnika ljudske vrste moguće je dobiti potpunu sliku razvojnog procesa naše umjetničke prirode.

U ranim fazama djetinjstva, između prve i druge godine života, dječja ruka nije u stanju potpuno kontrolirati linije koje povlači. Rane umjetničke brljotine ne pokazuju prisutnost bilo kakve organizacije umjetničkog djela. Međutim, veoma brzo, već tokom treće godine života, dijete je sposobno za mnogo čvršći pristup umjetničkom izrazu. Značajno je to da je rani razvojni proces formiranja umjetničkog izraza kod djece posvuda u svijetu isti, bez obzira na različitost kulturne tradicije. Između četvrte i pete godine života, sva djeca počinju razlučivati osnovne likovne elemente slike. U tom periodu života počinje variranje tema i likova. Uvijek je i svuda u igri isti obrazac. Istraživanja vršena na osnovi gotovo 200.000 dječjih crteža nastalih širom svijeta pokazuju da se na početnu 'fazu škrabanja' uvijek nadovezuje 'faza grafikona' u kojoj masa zbrkanih linija poprima izgled smirenijeg crteža od nekoliko osnovnih jedinica. Tu se pojavljuju motivi kvadrata, križa i oblici koji podsjećaju na amebe. Ova evolucija ranog crteža je spontana i nije posljedica učenja starijih. To se najbolje vidi po tome što isti model srećemo na svim meridijanima i paralelama našeg planeta. Nakon faze grafikona slijedi 'kombinirana faza' u kojoj mali slikari pojedine elemente povezuju u složenije motive. Iz ovoga onda proizlaze prvi pravi slikovni prikazi. Najčešći motiv tih prvih slika je ljudski lik. Slika ljudskog lika je skoro uvijek ista: veliki krug unutar kojeg su manji krugovi. S vremenom, ovi manji krugovi postaju raspoznatljivi kao oči, nos i usta. Linije koje oštro strše iz velikog kruga predstavljaju kosu. Kasnije, najdulje linije koje vise s velikog kruga postaju ruke i noge. U toj fazi cijelom liku nedostaje tijelo, ali i ono se ubrzo pridodaje povlačenjem okomite linije koja spaja glavu s rukama i nogama. Postepeno, tijelo dobiva i vrat i druge dijelove anatomije dok konačno ne poprimi prepoznatljiv ljudski lik. Proporcije još uvijek nisu savršene, pa će proći izvjesno vrijeme dok se stvari ne usklade, posebno dok se glava ne smanji i ne svede na pravu mjeru. Slična se stvar dešava i sa crtanjem kuća, životinja i cvijeća. Tek između šeste i dvanaeste godine života dolazi do eventualnog utjecaja odraslih. Pri tome dolazi ne samo do učenja različitih tehnika, već i do

neminovnog nametanja društvenih tradicija koje su odrasli učitelji već usvojili. Djeci se u toj fazi, tokom obrazovnog procesa, već veoma direktno nalaže da nešto urade na 'ovaj' ili 'onaj' način. I sada, kad su konačno u stanju po ravnoj površini precizno vući ravne linije, mladi su već prilično 'zaraženi' tradicijom svoje kulturne sredine. Kad stignu u tinejdžersko doba, većina djece nažalost gubi interes za crtanje i slikanje. Do toga vjerojatno dolazi zbog zahtjeva koji se na tom području pred njih postavljaju. Naime, od njih se traži da već dobro vladaju tehnikama i da na slike vjerno prenose ono što vide. A što bi se dogodilo kad bi se mladima dopustilo da slijede svoj prirodni razvoj i da se nastave igrati s vizualnim oblicima i likovima bez uplitanja odraslih? Na to je pitanje teško dati pravi odgovor. Moderne obrazovne metode likovnih pedagoga sastoje se od postupaka koji u vrlo ranoj fazi odbijaju veliku većinu mladih likovnjaka. Naime, prvi stupanj modernog obrazovnog procesa podrazumijeva takmičenje kome je cilj da se što vjernije naslika neki predmet. Dakle, naglasak se stavlja na dokumentarnost, zapis, na umjetnost kao sredstvo bilježenja događaja. Nakon tog prvog testa, izdvaja se veoma mali broj onih koji su položili taj svojevrsni prijemni ispit, pa likovna umjetnost postaje stvar elite. U nekim drugim kulturama i u nekim drugim vremenima koja su prednost davala simboličkoj ili dekorativnoj komponenti slikarstva, gotovo svi mladi ljudi su zadržali interes za likovno izražavanje. Od tog njihovog masovnog interesa koristi je imala čitava ta kultura ili epoha.

Slikarstvo kao dokument, kao vjerno prenošenje stvarnosti i sredstvo bilježenja događanja na Zapadu doživljava svoj vrhunac unazad nekoliko zadnjih stoljeća. Strast za preciznim prenošenjem živih slika na platno bila je tako golema da je, u viktorijansko doba, dovela do razvoja fotografije. Fotografska tehnologija je doživjela takav napredak da je ubrzo preuzela od slikara funkciju 'snimanja' i bilježenja događaja i ličnosti. Meteorski uspjeh fotografije potaknuo je razvoj filmske umjetnosti koja je sad bila u stanju bilježiti pokretne motive ili motive u pokretu. Od filma do videa više nije bilo daleko, pa danas imamo situaciju da nam televizijski ekran zamjenjuje, između ostalog, i umjetničke galerije.

Likovna je umjetnost na ove moderne izazove odgovorila na veoma intrigantan način. U početku je bilo pokušaja da se novim tehnologijama uzvratu istom mjerom. Impresionisti su pokušali uhvatiti 'prolaznu impresiju' scene i na taj način konkurirati fotografskoj kameri. Međutim, bila je to neravnopravna borba od koje su umjetnici brzo odustali. Zaključili su da je pametnije vratiti se razigranim korijenima likovnog izražavanja. Tako su kubisti počeli svoje likove cijepati na dvoje služeći se uglatim oblicima viđenim na mnogim umjetničkim djelima naših predaka. Nakon kubista došli su slikari poput Kleea, Miroa i Dubuffeta čije slike podsjećaju na tolike dječje radove. Kasnije apstraktne slike Mondriana i Nicholsona vraćaju nas još više unazad u fazu grafikona, a one Pollocka u doba infantilnih brljotina.

Drugim riječima, izumom fotografije i eliminacijom potrebe da umjetnici 'snimaju' stvarnost, estetski je proces krenuo unazad, prema svojim korijenima. No, zbog toga likovna umjetnost nije postala djetinjasta, jer je razigranost moderne likovne umjetnosti, i pored prisutnih elemenata inventivne produkcije djece, obogaćena zrelošću i profinjnim pristupom znalaca. Zato je moderna likovna umjetnost ravna najvišim dostignućima bilo koje druge epohe. Ona je možda teže razumljiva onima koji su još uvijek zarobljeni tradicionalističkog poimanja slikarstva, ali za sve ostale moderna umjetnost predstavlja osvježavajuću razigranost oslobođenu svih stega i konvencija.

Da bismo dobili što bolji uvid u prvobitnu fazu našeg umjetničkog razvoja, bilo je neophodno istražiti izvore slikarskih materijala primjerenih onom dobu i stupnju ljudskog razvoja. Za takvo što moramo za časak napustiti čovjeka i vratiti se našem najbližem živućem srodniku čimpanzi.

Još u pedesetim godinama dvadesetog stoljeća počeo sam ozbiljno proučavati slikarski postupak u majmuna. Znao sam da je već bilo nekoliko pokušaja, i u Rusiji i u SAD, da se čimpanza nagovori na slikarsku karijeru. Želja mi je bila da nastavim s ovim pionirskim istraživanjem. Nabavio sam mladog čimpanzu imenom Congo i stao ga nutkati slikarskim priborom. Kad je ovladao crtačkim zanatom, ponudio sam mu kist i boje. Tokom tri godine intenzivnog rada, iza njega je bilo skoro četiri stotine radova koji su mi pomogli, više nego išta drugo, da proniknem u korijene ljudske umjetnosti.

Interesantno, Congo je najviše volio crvenu boju. Ali, to nije bila i jedina sličnost s ljudskim sklonostima i naklonostima u slikarstvu. Kad bi dobio bijeli papir Congo bi na njemu iscrtao linije koje su ukazivale na primitivno poimanje kompozicije. Položaj prve linije određivao je i položaj iduće, a ova položaj sljedeće i tako redom. Drugim riječima, Congo nije drljao bez reda i nasumce već je stvarao po određenom i veoma jasnom obrascu. Taj bi obrazac obično ispunjavao raspoloživu površinu, ali nikada nije prelazio preko njenih rubova. Dakle, Congo je radio kao i svaki drugi slikar - unutar zadanog prostora. Uzorci bi se povremeno ponavljali, a bilo je i značajnih varijacija. Na primjer, načešći je bio motiv oblikom nalik lepezi. Bio je to niz poteza kistom odozgo prema dolje; linije su pri vrhu slike bile razdvojene, a na dnu su se slijevale u jednu. Više od devedeset Congovih slika, negdje oko 25%, prikazuje ovaj motiv. Congo ga je ponavljao tokom pune dvije godine, i moglo

bi se reći da je to bila njegova 'dominantna tema'. Tu je temu varirao na nekoliko načina: obična lepeza; lepeza sa zakrivljenom drškom; oslikana lepeza; prepolovljena lepeza; rascijepljena lepeza sa jednom centralnom točkom; jedna velika i jedna mala lepeza; spiralna lepeza; nagnuta lepeza; obrnuta lepeza. Inspiraciju za svoju prvu lepezu Congo je dobio kad je pripremao svoj ležaj. Mladi čimpanza u divljini svoj ležaj priprema prikupljajući objema rukama lišće i grančice koje su mu na dohvata ruku. Njegov uzorak podsjeća upravo na tako skupljeno lišće i grančice. Kasnije je lepeza postala slikarski koncept koji više nema veze s namještanjem ležaja. To dokazuju brojne varijacije na istu temu. U jednoj fazi bio je upravo opsjednut razdvajanjem osnovnog uzorka na lijevi i desni dio podijeljen praznim prostorom u sredini. Tu prazninu je na nekoliko slika ispunio mrljom boje. Ta mrlja na sredini davala je cijeloj slici neku ravnotežu i naznake prisustva kompozicije. Drugom zgodom je naslikao jednu veliku lepezu kojoj je pridodao malu koju je smjestio u gornji desni kut slike. Najzanimljivija je slika lepeze koju je naslikao obrnutim slijedom poteza. Sve svoje slike je slikao povlačeći kist odozgo prema dolje, a ovu je počeo vukući kist odozdo prema gore. Da bi je završio trebalo mu je puno više vremena nego obično. Prije svakog poteza kistom dugo bi se koncentrirao.

Nakon dugog perioda u kom je dominirao motiv lepeze, Congo je iznenada otkrio kružne oblike koji su ga oduševljavali. To oduševljenje je bilo toliko da je te kružne oblike nanosio divljim pokretima ruke sve dok potpuno ne bi popunio sve praznine na slici. Jednom je prilikom napravio nešto što je mene oduševilo: načinio je skoro idealan veliki krug u koji je dodao još nekoliko detalja. Taj je crtež nevjerovatno podsjećao na dječje crteže iz faze u koju čimpanza nikada nije zakoračio. Sve ovo nam govori da je mozak čimpanze sposoban za stvaranje jednostavnih slika na kojima je uočljiva kontrola kompozicije; da je u stanju popuniti zadani prostor; da može stvoriti vlastitu vizualnu temu koju onda bez problema varira. Congo je slike radio bez ljudske poduke i bez posebne stimulacije. Za nagradu nije dobivao hranu. U stvari, čimpanza bi se toliko uživio u svoj stvaralački čin da bi se žestoko naljutio, pa i razbjescio, ako bi ga tkogod pokušao prekinuti u stvaranju. S radom na slici bi prestajao tek onda kad je smatrao da je slika završena. Iako su za mnoge ljude ove slike predstavljale tek primitivne mazarije, za Conga je ovaj čin stvaranja bio nešto veoma vrijedno i važno.

Osim sličnosti sa slikama koje stvaraju ljudi postoje, naravno, i razlike. Prva i najvažnija je u činjenici da majmun nikada nije uspio preći u fazu 'slikovne prezentacije'. Majmun je stao na fazi stvaranja uzorka. Radio je godinama na istom uzorku, ali nikada nije uspio stvoriti kompleksniju kompoziciju. Najviše što je postigao bio je krug s nejasnim oznakama u sredini, a i to je bio izoliran slučaj. Drugo, majmun nije bio zainteresiran za svoju kreaciju nakon što je slika bila gotova. Dakle, radi se o slikanju radi slikanja. Treće, za početak rada na slici uvijek mu je trebala pomoć sa strane. Nije mogao sam prirediti sve što mu je trebalo da započne sa slikanjem, jer se majmuni u divljini nikada ne upuštaju u spontano šaranje ili slikanje. Ipak sposobnosti majmuna ne smijemo podcjenjivati. I maloj djeci je potrebna pomoć. I njima moramo dati papir i ostali slikarski pribor. Ni djeca nisu pretjerano zainteresirana za svoje radove nakon što ih dovrše. Dakle, i oni slikaju tek radi slikanja. Njihovim se radovima dive samo roditelji i ostala bliža rodbina. Bez sumnje, najvažnija komponenta slikarskog izražavanja majmuna je sposobnost 'varijacije teme'. Činjenica da do ove faze dolazi na nivou mozga jednog čimpanze govori u prilog teoriji da je 'varijacija teme', fundamentalni dio estetskog procesa. Nakon ovoga dolazi sljedeća faza i osnovna značajka ljudske umjetnosti - klasifikacija.

Pogledajte kakva je priroda dječjih igara. Izmišljanje nove igre je kreativna faza. Visok nivo naše radoznalosti tjera nas uvijek iznova u potragu za nečim novim i još novijim. Istražujemo i eksperimentiramo sve dok ne pronađemo nešto novo što nam se dopada. To je trenutak izvornosti, vrijeme pobune i rizika.

Kad pronađemo novu igru, igramo se do besvijesti. Ustvari, igramo se dok nam ne dosadi. Kad nam igra dosadi, počinjemo je mijenjati, varirati. Na koncu potpuno gubimo interes i tražimo nešto novo. I postupak se ponavlja.

Tako se igraju naša djeca. Na isti način čimpanza slika. S tom razlikom što mali ljudi nakon određenog vremena prelaze u narednu fazu. Ako je igra zaista dobra, i ako omogućava razvijanje naših sposobnosti i vještina, ako je zabavna i lijepa dajemo joj ime i uvodimo neka neodređena pravila, formaliziramo je. Pravila s vremenom postaju čvršća, nepromjenljiva, kruta. Igra zbog ukočenosti pravila polako gubi na razigranosti. Naša dječja igra je odjednom postala sport odraslih. Ako ova pravila prenesemo na teren slikarstva onda ćemo se naći u svijetu 'stručnjaka za slikarstvo', svijetu 'žanrova' i 'specijalnih kategorija'. Dakle, kad jednom neki tip umjetnosti etiketiramo i kategoriziramo, u stanju smo sva umjetnička djela koja spadaju u tu određenu kategoriju meritorno ocjenjivati i vrednovati. Bez obzira radi li se o nadrealističkoj slici, antiknoj burmutici, indijskim minijaturama ili japanskom oružju, kategorija se dijeli u posebne klase umjetničkih predmeta oko

kojih se odmah sjati gomila znalaca, preprodavača, kritičara, autoriteta, aukcionara i procjenitelja.

Tada na red dolazi nova igra - taksofilija. Taksofilija je ljubav prema klasifikacijama. Klasifikacija više nema nikakve veze sa kreacijom. Ustvari, igračima klasifikacije najviše odgovara da se predmeti iz njihove interesne sfere više ne proizvode jer tada njihova kategorija postaje konačna i potpuna. Klasifikacija se bavi jednom izuzetno varljivom kvalitetom - ljepotom. Svaki predmet unutar određene kategorije klasificira se i vrednuje prema tipu i ljepoti. Ovaj izuzetno težak zadatak klasifikatori rješavaju tako što ustanovljavaju neopisivo komplicirane i pomno razrađene, većinom lažne estetske principe. Oko ovih se principa širom svijeta spore vrhunski stručnjaci i autoriteti, koji očajnički pokušavaju ustanoviti pravila dobrog i lošeg ukusa u svakom pojedinom žanru, ali svi na koncu moraju priznati da je njihov trud uzaludan, a posao jalov. Ovo je neobično suptilna igra zaogrnuta plaštem beskrajne ozbiljnosti i važnosti. A, radi se o tome da nitko pod kapom nebeskom ne zna što je to ljepota. Ljepota je jedna od velikih misterija nauke. Ona je stvarna, a opet tako varljiva. Ona pruža zadovoljstvo onima koji su prema njoj uspjeli podesiti svoja osjetila, u bilo kojoj od umjetničkih kategorija, a izluđuje one koji to nisu u stanju učiniti. Da bismo shvatili o kakvoj je domišljatoj igri riječ dovoljno je da prisustvujemo bilo kojoj plemenskoj ceremoniji u nekom opskurnom kulturnom miljeu. Neki živopisan kostim koji nam se na takvoj priredbi možda ponajviše sviđa, za ostale, lokalne učesnike svečanosti može biti jedan od najlošijih, najprostijih i najnezanimljivijih. Dok dobro ne naučimo sva tajna pravila koja upravljaju određenim stilom umjetnosti nećemo biti u stanju donositi ni najniže vrijednosne sudove. Kad igramo igru zvanu taksofilija, onda moramo znati da na svijetu nema te umjetničke forme koja ne zahtijeva neku vrstu poznavaoa i vještaka što će znati ocijeniti vrijednost djela.

Već sama po sebi, klasifikacija podrazumijeva određivanje pojedinačne vrijednosti umjetničkih predmeta od slučaja do slučaja. Ovakav način procjene vrijednosti umjetničkih tvorevina stvara neopisivu konkurenciju među 'ljubiteljima umjetnosti' i kolekcionara širom svijeta. Veliki kolekcionari i muzeji nadmeću se za najbolje primjerke na tržištu umjetnina i plaćaju basnoslovne sume za predmete koji su još jučer mogli biti kupljeni za sitnicu. Dakle, ovdje umjetnost predstavlja pravo blago i bogatstvo i to je njena sekundarna funkcija. Kad govorimo o blagu ne možemo izbjeći spominjanje vještine. Veći dio zadovoljstva koje nam umjetnost pruža krije se u vještini kojom je umjetnina izrađena. Stručnost se neobično cijeni. Tu je i veliki utrošak energije, bilo da se radi o procesu učenja ili o izradi finalnog proizvoda. Drugim riječima, od umjetničkog se predmeta traži da odražava i ljudske sposobnosti, koje se kreću u rasponu od šegrta do genija.

Principi igre odraslih ne primjenjuju se samo na području umjetnosti već i u svim ostalim aspektima ljudskih djelatnosti. Veliki majstori kuhinje najobičnije kuhanje pretvaraju u raskošno čulno iskustvo. U svijetu visoke mode, jednostavna potreba čovjeka da se odjene potpuno je zasjenjena elementima kao što su stil i ukus. Isto se može reći za unutrašnje uređenje naših staništa. Čak ni onaj strogo praktični svijet arhitekture nije imun na ljudsku razigranost, koju možemo pratiti od ukrašenih kapitela, antičkih stupova do razbarušenih oblika dvoraca u Disneylandu. Arhitektonske igre uspijevaju kada arhitekt uspije nagovoriti investitora da mu dopusti da ode malo dalje od puke sigurnosti i komfora.

Kad plešemo na plesnom podiju igramo jednu staru spolnu igru. Kad se bavimo sportom onda se ustvari igramo rata i lova. Upuštamo se u putovanja i igramo igru koju zovemo turizmom. Putujemo na mjesta koja nam ništa ne predstavljaju tek putovanja radi.

Čim zadovoljimo osnovne potrebe, čim pređemo granicu preživljavanja, upuštamo se u igre. Nakon svega, ipak mislim da golog majmuna treba prekrstiti u kreativnog majmuna. Kad smo u najboljoj formi, mi nismo ništa drugo nego odrasla djeca uvijek spremna na igre za odrasle. Ako ikada postanemo depresivno ozbiljna i dozlaboga savjesna odrasla stvorenja, izdat ćemo svoje biološko naslijeđe i svoju titulu najraskošnije, najnestašnije i najmaštovitije životinje na našem planetu. Dođe li do toga, onda bolje da se uklonimo i napravimo mjesta nekoj privlačnijoj vrsti. U međuvremenu, trebali bismo do mile volje uživati u predivnoj igri života.

Sigurno će biti onih koji će se osjetiti uvrijeđenima i povrijeđenima mojom kvalifikacijom najvećih ljudskih dostignuća kao - 'igrom odraslih'. Ne želim time nikoga poniziti ili umanjiti bilo čiju ulogu i zaslugu u postizanju vrhunskih dostignuća naše vrste. Ja, u stvari, želim reći da čovjek nije igru shvatio dovoljno ozbiljno. Za mnoge ljude naša najveća dostignuća spadaju u oblasti poput trgovine, tehnologije, medicine, politike i ekonomije. Za mene, međutim, to su samo sredstva za postizanje jednog od dvaju ciljeva: boljeg načina preživljavanja ili bolje igre za odrasle. Ako se, na primjer, uspješna trgovina bavi jelom i pićem, onda nam pomaže da utažimo glad i ugasimo žeđ, ili nam pomaže da se upustimo u estetske i gastronomske igre. Ako nam moderna tehnologija pruža mogućnost uživanja u većem komforu, onda smo joj mi neobično zahvalni, ali to ne znači da ćemo sjesti u naslonjač i prepustiti se divljenju koje u nama izaziva savršenstvo unutrašnjeg ustrojstva našeg klima-uređaja, frižidera, radija ili telefona. Naprotiv, ta ćemo čuda tehnike upotrebljavati onda

kad nam trebaju, u skladu s uputstvima proizvođača. Ako nam medicina služi da se izliječimo od kojekakvih bolesti onda to ne predstavlja njen krajnji domet. Njen je cilj da nam osigura zdraviji život; život koji će nam poslužiti da bolje preživimo ili da uživamo u ostalim igrama za odrasle. Elementarni san moderne politike i ekonomije je da osigura lične slobode i obilje za sve. Neizrečeni koncept koji iza tog poslanja stoji jest želja da se svjetska populacija izvede iz stanja puke borbe za opstanak u carstvo kvalitetnijih, zrelijih i naprednijih igara za odrasle; dakle, u fazu koju smo nazvali 'više od borbe za opstanak'.

Naša najveća i najnadmoćnija ljudska kvaliteta je naša radoznalost. Prevalili smo dug i mukotrpan put od blatnjare do kozmičke rakete za samo nekoliko hiljada godina. Kad je riječ o evolucijskom vremenu, to je tek treptaj oka. Tokom tog procesa promijenili smo izgled našeg planeta i izgradili tako impresivne i velike građevine koje se mogu vidjeti i s Mjeseca, na kojem smo, usput, već bili. Naš uspjeh dugujemo našoj znatizelji koja je uvijek iznova postavljala nova pitanja. Odgovori koje smo pronašli poslužili su nam za postavljanje novih pitanja. Od svih tih miliona životinjskih vrsta na našem smo planetu upravo mi najizuzetniji. Ali, zašto baš mi? Zašto smo baš mi tako napredni, dok se naši bliski srodnici, kao što su gorila i čimpanza, i dalje kriju u dalekim džunglama? Po čemu je ta naša priča toliko posebna te smo uspjeli zavladatai svijetom.

Najsažetije: uspjeli smo jer smo prvi primati koji su se osovili na zadnje noge, ali i zato što smo postali kooperativni lovci. Činjenica da smo primati priskrbila nam je i relativno dobar mozak i nespecijalizirano tijelo koje je u stanju vršiti mnoge radnje. Da je naš mozak manji a tijelo specijalizirano za samo određene aktivnosti, naš bi uspjeh izostao. Kad smo se uspravili mi smo i bukvalno dobili odriješene ruke za eksploataciju svoje okoline. Bili smo u stanju izrađivati oružja koja smo pametno koristili. Bili smo u stanju ubiti lovinu. Lov nas je učinio hrabrija, manje sebičnima, kooperativnijima (iz nužde, a ne zbog moralnih pobuda). Znali smo se koncentrirati na dugoročne ciljeve, i što je najvažnije bili smo siti. Nova, visokoproteinska hrana nam je omogućila da postanemo još pametniji. Potreba za zajedničkim lovom učinila nas je komunikativnijima. Razvili smo jezik, a s njime i sposobnost razumijevanja složenije simbolike. Uz pomoć simbolike naše smo iskonske aktivnosti zamijenili s modernim ekvivalentima. Bili smo u stanju tako uvjerljivo se pretvarati da smo iz dječje igre preuzeli ono najbolje - prived, i od toga razvili govor tijela, a od govora tijela glumu, atletiku, balet; lov smo pretvorili u sport, kockanje, istraživanje i sakupljanje; govor u pjevanje, poeziju i teatar; a našu kooperativnost u altruizam i velikodušnost. Predstavljali smo čarobnu kombinaciju. Preskakivali smo pragove, ulazili u rizike, bili smo dorasli svakom zadatku i svim situacijama.

Ostale životinje, sa svojim predivnim tijelima, čudesne su zbog onoga što jesu. A, mi, s našim malešnim, prilično neupečatljivim tijelima, svoj značaj dugujemo našim djelima. A njima još nije kraj, jer priča je tek započela...